

Драгиша Божић

ЦРВЕНИ МЕТАК

Електронско издање

У Моравцима, 2017.

САДРЖАЈ

Аутор читаоцима	3
ПОЧЕТАК ЗЛА	
Пожурити са ликвидацијом	5
Спасиоце пред цев	14
Петоро за једног	17
Три метка у невиног	23
Страдање Лазића	26
Пуцањ у крстоноше	30
НАСТАВАК ЗЛА	
Доловачка трагедија	34
Ђаволова петорка	49
ТРАЈАЊЕ ЗЛА	
Удри по јауку	60
Убили ми семе потомства	81

АУТОР ЧИТАОЦИМА

Пред Вама је књига казивања ЦРВЕНИ МЕТАК, састављена од стварних догађаја педесетих година двадесетог века. На поједине истине ових догађаја морали смо чекати више од пола столећа, колики је био период владавине црвених. Време, о којем је реч, почиње у јесен 1944-те и траје 13 несрећних година. Књига има, такорећи, три крвава поглавља: друго је наставак првог, треће је почело а да друго још није било завршено.

Одласком окупатора на нашим просторима су овладали комунисти, који су одмах почели чинити разна нечовештва. У књизи ће бити дотакнута само три, свакако највећа. Прво нечовештво је било тзв. „чишћење терена” – ликвидације на хиљаде невиних, мирних и голоруких цивила, на које је, рецимо, Партија, Озна (или Удба), политички комесар, или, једноставно, комшија, често и рођак, близак црвенима, упро прстом и рекао: непријатељ! То је било довољно да без Суда и писане пресуде пресуђује метак, изблиза, у најближој јарузи. Највише страдалих било је у Шумадији, па сам и ликвидираним на том простору посветио истините приче – сведочење њихових најближих.

Друго нечовештво, где су црвени, такође, упрљали душу је, уствари, наставак првог. Из моје прве књиге „ЦРВЕНИ ЈАРАМ” посебно сам издвојио две велике банатске трагедије – у Долову и Новом Козјаку, где су десетине људи за ноћ остајали без имовине и главе, а само зато што нису били по вољи нових господара, што нису држави могли предати више жита него што је на њиви могло да роди, што нису хтели добровољно у сељачку радну задругу. Намерно сам издвојио Банат јер тамо је било највише жртава.

Треће нечовештво било је типично за све црвене на свету – чишћење сопствених редова: Код нас је чишћена партија од стаљиниста тзв. „ибеоваца”, али стаљинистичким методама. У овом трећем нечовештву највише су страдали Срби и Црногорци па су и главни јунаци – страдалници, наши исповедници – један Србин и један Црногорац, за које би се најмање могло рећи да су били стаљинисти.

Казивања – сведочења забележена су и запечаћена 1989-те, 1990-те и 1991-ве године, једино је последња прича („Убили ми семе потомства”) испричана 2002. године. Доста сведока више нема међу живима. Свестан сам да је у првом нечовештву тзв. „чишћењу терена” било на хиљаде страдалих у градовима, нарочито Београду. Морам, на жалост, да кажем да сам у градским срединама, наилазио на велику ћутњу родбине ликвидираних, што сам тумачио као страх од поновног упирања прстом, губитка посла, а често и од истеривања из партије, оне исте, која је и њиховима дошла главе. Слично су се, углавном, понашале и издавачке куће. Уосталом на овим проклетим прсторима већ су увелико почињале мржње, изговаране истим језиком; поново су била на помолу „чишћења терена”, опет су једни били патриоти а други издајници.

Дугујем велику захвалност казивачима, родбини невино убијених, посебно зато што у својим исповестима нису отровани осветом, што су срце и душу отворили првенствено зато да се иста и слична зла не понављају, нигде и ником. У томе им се искрено придружујем.

У Моравцима, јуна 2002.

Драгиша Божић

ПОЧЕТАК ЗЛА

ЧИСТИЛИ ТЕРЕН - УПРЉАЛИ РУКЕ

- Пожурити са ликвидацијом
- Спасиоце пред цев
- Петоро за једног
- Три метка у невиног
- Страдање Лазића
- Пуцањ у крстоноше

ПОЖУРИТИ СА ЛИКВИДАЦИЈОМ

Партизани су у околину Белановице, Љига и Брајковца продрли већ у септембру 1944. године. Неких већих сукоба са малобројним четницима није било. Успостављала се нова власт по селима, у срезовима је почело деловање Озне и тзв. народне милиције.

Четници, растурени у мање групе, избегавајући борбу са партизанима, селили су се од села до села. Где вечерају, ту не освану, само да би приметили траг. Сваки сеоски домаћин коме би закуцали на врата морао им је дати вечеру. Ако је четничка група била већа, храну им је морао спремати цео комшилук у засеоку. Код кога су четници увече вечерали, већ сутрадан није била тајна, јер такве посете нико није могао да избегне и да се томе супротстави, па и није било разлога и бојазни да се то крије од нове власти. Већини људи, који су тих дана морали нахранити четнике, није фалила ни длака са главе, јер и партизани су били војска, па су знали да сила бога не моли.

Али у неким местима, око Качера и Љига, оваква ситуација је добро дошла за обрачуне и ликвидацију, по правилу најбоље стојећих и најутицајнијих сеоских домаћина. Партизанске јединице, па и Народна милиција, су често у тим случајевима преузимале улогу власти и судова. Тамо где Озна и Суд не би могли да нађу кривицу, а „требало” је извесне људе ликвидирати, пресуђивао је метак, по кратком поступку.

Тих октобарских дана 1944, тачније 10. октобра, велику трагедију доживело је Липље, малено питомо село смештено између Качера, Оњега и Љига.

Нека врста преког партизанског суда Првог шумадијског одреда „Милан Благојевић”, којим је командовао Слободан Павловић, познатији као Бора Ранилац, (родом из села Раниловић код Аранђеловца), у селу Трбушници је ликвидирала пет угледних сељака из Липља. Стрељани су: Гвозден Лакић и његов син Сава, Миливоје Јефтић, Драгић Антонијевић и Тихомир Стевановић. Заједно са тих пет несрећника црвени метак је покосио и двојицу трбушничана: Војишу Јанковића и Јовишу Ранђића.

Данас, после 46 година, записујемо шта каже родбина убијених и понеко од учесника тих догађаја.

Тихомир Јефтић, 77-огодишњак, син ликвидираног Миливоја, са тугом се сећа свега:

– Били смо тада пуна кућа, народа и имовине. Моја отац је имао, нас, четири сина. Била му је и мајка жива – баба Јела. Најстарији брат, Драгољуб је био активни четник, и тада нисмо знали где се налази. Он је био активан само зато, што смо се договорили да нас четири брата не идемо, оно обавезно, на смену, свака два-три месеца по 15 дана – него да он буде стално а ми да будемо мирни.

– Тог 7. октобра отац Миливоје је био у Љигу, терао кола и волове на преглед за мобилизацију, за фронт. Било је хладно и каљаво време. Отац је дошао касно, тек око десет сати увече, брижан и уморан. Двојица браће, Витомир и Сретен, отишли су били у позајмицу, на браће кукуруза и остали тамо на комишању. Ја сам био болестан и лежао сам у кревету, лечио сам бубреге.

– Изгледа да сам једино ја био будан, када се, нешто испред поноћи, зачуло лајање псију. Чујем команду: „Опколи, опколи!ж Отац отвори врата, чујем неко пита: ”кога имсш у кући?” Отац каже: „Само мој народ!” Упадоше војници, партизани, у кућу, врше претрес.

– Мислили смо да је то због Драгољуба, али они њега и не помињу. Наредише оцу да се спреми да иде с њима. Један уперео пушку у мене и виче: „Зашто ти не устајеш?” Ја кажем да сам болестан, покажем лекова и они ме оставише на миру. Можда ме тада болест спасила те и мене нису повели, ко зна? Наредише да угасимо светло и да се нико никуда не миче.

– Осећали смо да се нешто страшно догађа у селу, јер пси лају, гризу земљу.

– Прође једно два-три сата ноћи, ето их опет, опкољавају кућу. Упадоше са упереним пушкама и један приђе мом кревету и каже: „Друже, немој ништа да се буниш, терамо све покретно и непокретно!” Пита, где су нам кола и волови? Ја кажем да су на километар далеко. Оду тамо три-четири војника и мајка Јана. Ови што остадоше износе све из куће; од кашике и виљушке до сата на зиду. Оставили су нам само голе кревете и сламарице. Покупише посуђе, ћилиме, поскидаше и фиранге са прозора.

– Стигоше наша кола и волови, товари наше ствари. Блато, не могу јадни волови све да повуку, па су мобилисали волове Јаћима Џокића да учетворе.

– Свањава, а ја, иако болестан, устајем да видим шта се дешава. Чујем путем ричу говеда. Пут усечен, ја се скријем иза врзине и видим: један партизан јаше коња а Гвозден Лакић води другог и пред собом гоне близу двадесеторо говеда. Ту су још три војника. Видим да се нешто опасно догађа, вратим се кући. Стигоше и браћа, Витомир и Сретен. Мајка кука и каже: „А што сте вас двојица дошли, одвешће и вас?!” Они побегну у поток „Гемовац”. Тек су се вратили пред подне.

– Нико није смео да иде горе код школе да види шта је са оцем Миливојем. Чујемо да су их отерали у Стевановиће, заједно са Гвозденом Лакићем и Драгићем Антонијевићем.

Драгић Антонијевић је тог октобра 1944-те имао 61 годину. У Липљу је уживао велики углед као учесник Бугарског и Швапског рата, солунац, носилац Албанске споменице, а још више као један од најбољих сеоских домаћина. Са миразом своје прве жене Анђелије имао је 33 хектара земље. Што се порода тиче, био је први у околини; имао је, што са првом супругом, што са другом – Зорком, пет синова и пет кћери (Момир, Мира, Борика, Десимир, Десанка, Боривоје, Љубинке, Роса, Загорка и Богољуб).

У време трагедије, најмлађем Богољубу је било девет година а најстаријем Момиру – 30. Сећа се Момир:

– Негде на три-четири дана пред хапшење оца, код наше куће је на вечери било 25 четника. Дошли су изненада и цео комшилук је доносио храну: Богољуб Јованчић, Драгољуб Гајић, Радојко Стевановић. То исто вече је једна десетина партизана вечерала у нашој школи.

– Међу четницима је био и неки Спасоје, Циганин из Пољаница, који је после два дана ухваћен од партизана. Прича се да је он, наводно, рекао партизанима где су вечерали, и да је као то разлог што су одвели оца Драгића. Мислим да то не може да буде разлог јер то и није била тајна – ко ти дође са оружјем, мораш му дати што тражи.

– Партизани су упали усред ноћи и отерали оца Драгића и брата Боривоја. Успут, до Стевановића кућа, тукли су их и псовали мајку четничку.

– Сутрадан ујутру су пустили Боривоја а оставили оца Драгића. Отерали су нам и коње са свим прибором.

* * *

У липљанској трагедији зла судбина је највише задесила кућу Гвоздена Лакића. Гвозден је био једини жив од петоро браће који су настрадали у Првом светском рату. Био је, у земљи, стоци и иметку, најјачи у Липљу и околини. За време окупације радио је као мрав а што се политике тиче услуге је чинио комунистима. У његовој кући су боравили, као илегалци за време рата, Милка и Милош Минић, Слободан Крстић – Уча, Сретен Читаковић, Миленко Миловановић – Брка... Може се рећи да су се партизани најбезбедније осећали баш код Гвоздена јер ко би посумњао да он, богаташ, чува комунисте. Сарадник партизана је био и Гвозденов брат од стрица Јован Лакић.

Чим је, у септембру 1944-те, у качерски крај дошла партизанска власт, Милено Брка је, као заменик шефа опонумоћства љишке Озне, узео у Команду места и Гвозденовог сина Саву. Млађи син, 22-огодишњи Иван је мобилисан у НОВ и тих дана је био негде пред Београдом.

У кући их је било остало десеторо: Гвозден, супруга Савка, две снахе – Љубинка и Олга, две кћери – Радмила и Ивана и четворо унучади од две до пет година; Иванов – Радојко и Савини – Радован, Селена и Славка.

Радмила је била удавача и сећа се неких детаља, када су усред ноћи у кућу упали партизани:

– Питали су оца и мајку где су им синови, а они кажу да је један при Озни, у Команди места, а други на фронту. Онда питају за стоку, а отац вели да је доле у „Крчевини”. Неколико војника поведе оца доле, штали, а они остали ударише у пљачку. Биле су и неке партизанке и оне посебно бацише око на моју девојачку спрему.

– Покупили су нам, између осталог, и сву обућу, па смо сутрадан, у хладну јесен и блато, морали боси.

– Стиже отац са стоком, коњима, и све потоварише: губере, ћилиме, чаршафе, постељину сву, однеше и Савино човано одело. Товаре чабрице са сиром а један каже: „Никада у животу нисам видео више сира и кајмака! Имали смо, тада, шест или седам крава. Покупили су и остале кућевне ствари, посуђе, спрему од моје две снаје.

– Међу војницима, који су били опколили нашу кућу, био је и Жика Петровић из Брајковца, са којим сам често одигравала коло на ватарима и игранкама. Нешто ми је, тада, говорио, тешио ме нешто, али ја сам била толико уплашена, да се ничег не сећам. Отерали су оца Гвоздена, сву ону стоку и оне кућевне ствари.

– Неко је сутрадан јавио Сави у Љиг и он је одмах дошао, имао је пушку и објаву, коју му је дао Миленко Брка. Отишао је у Стевановиће да види шта је са оцем. Исти дан нама су вратили стоку; овце, говеда, али коње и кућевне ствари нису. Увече смо чули да су их све некуда потерали из Стевановића, са њима и Саву.

За време окупације у Липљу је командант села био Јанићије Антонијевић а четовођа Тихомир Стевановић. Касније се дознало да је Јанићије сарађивао и са комунистима – партизанима, што се није могло рећи и за Тихомира, као што се може рећи да ником ништа није на жао учинио. Тихомир је био млад – 31

годину, и волео је оружје. Живео је са мајком Персом, супругом Косаном и ћеркицама: Милицом, Даринком, Цаком и Бранком.

Даринка, данас после 46 година, прича:

– Били смо те ноћи на комишању, код татиног стрица Радојка. Ја, Милица и мама Косана. Опколи војска комишиоце, питају ко је Тихомирова жена? Потераше нас нашој кући. Тамо пуна авлија партизана, утераше нас у кућу. Видимо, јадног оца везали, лежи на земљи, ноге дигнуте преко клупе. Чим ударе оца баба Перса писне као црв. Отераше нас у собу, чујемо жоће оца да ставе на врућ шпорет. Туча, кукњава, па опет тишина.

– Иако сам била дете, памтим да су пре тога, на 10 – 15 дана долазили партизански војници и из наше сламе отерали четнички топ. Ту је, тада, био и отац, и због тога га нису дирани нити теретили.

– Мајка је причала да је отац једино хтео да утаји пиштољ, и да су га због тога мучили. А знали су да има пиштољ, причала је мајка касније, јер им је то рекао Михаило Јефтић, који је био активни четник цело време а тих дана пришао партизанима у сеоску милицију.

– Мајка је, касније, увек говорила да је оцу Тихомиру дошао главе Михаило Јефтић. Ко зна, можда је тако а можда и није, јер зашто побише оне друге људе из Липља!? Био је то, изгледа, нечији план да смакну неколико добрих људи из села, па су само тражили разлог.

– Сутрадан ујутру, видимо у авлију дотерали и ове друге липљане. Ту је дошао био и Сава Лакић, нешто се споречкао са партизанским командантом, па су и њега везали и све заједно отерали у Трбушницу.

– Нама нису дирани никакве ствари, али су очево све покупили. Узели су му сву обућу а њега потерали босог. Остаде у кући нас шест женских глава: баба, мајка, ја и моје три сестре.

У другом батаљону Првог Шумадијског партизанског одреда „Милан Благојевић”, којим је командовао Бора Ранилац били су и двојица из Брајковца: Жика Петровић и Милинко Ивковић. Жика се сећа добро липљанске трагедије:

– Случај, или је судбина тако хтела да ја будем у акцији на кућу... Гвоздена Лакића, Радмилиног оца, са којом сам се дружио по вашарима. Радмила се тада била толико избезумила да уопште није примећивала да јој нешто говорим. И мени је било непријатно и тешко. Оне две партизанке само черупају Радмилину девојачку спрему. Узеше и ципеле на штикле, које су онда биле реткост у селу. Хтео сам да спасим шта било, па не знам шта ћу, питам их, шта ће њима, партизанкама, ципеле са штиклом а оне се, богами, наљутише и оставише. После ме тужиле Бори.

Срећа да није дознао комесар батаљона, или онај виши што је био уз команданта Бору, мислим да се звао Бошко, или Бошковић, стрељали би ме пред стројем, такви су били ти политички комесари.

– шта је било са оном силном девојачком спремом и свим оним стварима, које смо потерали, немам појма. А само из Лакића куће отеране су две шиваће машине – Олгина и Љубинкина.

И други Брајковчанин, Милинко Ивковић, је био у јединици која је направила масакр липљанских сељака, прича:

– Био сам десетар пратеће десетине при батаљону. Колико се сећам, на два-три дана пре липљанске рације били смо ухватили једног четника – Спасоја, Циганина, из Пољаница. Да не би био тучен, Спасоје је одавао и причао и што јесте и што није. Свеједно, одмах су га стрељали партизани – Милоје и Данило.

(Касније, та двојица, се буде усред ноћи, скачу и вичу, а ја их дирам: „Ето вам Спасоја Циганина!”)

– Пита ме комесар знам ли где је кућа Тихомира Стевановића, ја кажем да знам, скоро да смо комшије, село до села. Пођемо по ноћи, упаднемо код Тихомира, који беше тек легао, пекао био ракију. У Тихомировој кући су били: командант Бора Ранилац и политички комесар Бошковић. Била је и другарица Зага, политички радник. Колико се сећам, можда је био и комесар батаљона, неки Уча из Срема!?

– Пита комесар Тихомира шта све има од оружја, опреме, или било шта из времена четниковања а Тихомир се куне у четворо деце да је топ већ однет и предат и да више нема ништа. „Све знам!” виче на њега комесар Бошковић и удари га дршком од пиштоља. Нареди да вежемо Тихомира, да га положимо на под а ноге подигнемо на клупу. Тукао га је мој пушкомитраљецац, неки Росић из Петке. Признаде Тихомир да има још три пушке у јаслама пред „Булашом”. Одем и донесем. Опет притисак и батине. Опет Тихомир – нема, па – има. Кад доби батине по табанима, признаде да има још једна пушка и три метка код комшије Животе Симеуновића. Донесемо и то а да Живорада нисмо дирали јер је рекао да је то оставио четник Добривоје Поповић из Липља и запретио да ником не сме рећи нити предати. Опет туча по табанима, потече и крв, све док није Тихомир признао да има и један митраљез „тулумбаш” сакривен код Миломира Никодијевића, у гомили шаше. Нађосмо у шаши митраљез и шест оних „тепсија” са по сто метака. Росић и ја смо донели и то, чича Миломира нисмо дирали.

– Нисам био присутан када су Тихомира тукли због пиштоља. За тај пиштољ ни наш командант нити комесар нису знали, већ је то јутро, кажу, дошао неки њихов липљанац и накнадно оптужио Тихомира.

– Цео батаљон се следећег јутра беше искупио око куће Тихомира Стевановића, и баш када смо се постројавали за покрет и потерамо везане: Тихомира, Драгића, Гвоздена и Миливоја, неко викну: „Ево Саве!” Гвозденов син Сава је био наоружан и стигао је са објавом Озне или Команде места из Љига. Сећам се добро, Бора је већ био узјахао своју белу кобилу, комесар је, такође био на коњу. Почне се Сава са њима двојицом нешто расправљати. Можда Саву не би дирали, да се њему не омаче, нешто као претња: „Обрачунаћемо се, чију кућу пљачкате!” Комесар рече нешто Бори, овај извади пиштољ и са коња командова: „Одложи оружје!” Скочише војници, разоружаше Саву, везаше, и све их онако са заплећеном стоком потерамо у Трбушницу. Шта је са осталим заплећеним стварима било у току ноћи и зоре, то нико не зна.

Партизанска јединица се сместила у Трбушници у школи и по кућама а петорицу Липљанаца су затворили у подрум Воје Бркића. Следеће ноћи затвореницима су придодали и двојицу сељака – мештана, Војишу Јанковића и Јовишу Ранђића.

Сутрадан је у Трбушницу стигла група од око 40-ак сељака, Липљанаца, углавном старијих људи, дошли да спасавају пет својих комшија. На челу Љубисав Јованчић, солунски ратник, Адам Павловић, Љубисав Гајић... све сами домаћини и људи од угледа и поштења. Дошли су били да кажу и гарантују, да су ухапшени и опљачкани, њихове комшије, невини. Молили су команданта и комесара да им верују, да људе пусте или спроведу у Љиг, па ако су криви нека им суди суд, ако има зашто.

Сви, који се сећају тог догађаја, се слажу у једном: да су партизански руководиоци били неумољиви, чак веома дрски. Причају да је Бора Ранилац претио чичи Љубисаву, да ће, ако се не окане „ћораво посла”, и њега ухапсити.

И данас, после, скоро пола века, сви у овом крају – тврде исто: Групи угледних домаћина из Липља недостајала су три кључна човека; Јанићије Антонијевић, Јован Лакић и Радисав Јефтић. Да су они били у „делегацији”, кажу данас Липљани, петорица ухапшених би били спашени. Јер, Јанићије, иако за време рата командант села, био је сипматизер комуниста. Јован Лакић, (познавао Бору Ранилаца), је Гвозденов брат од стрица, и могао је да потврди да су обојица илегално сарађивали и помагали комунисте. И трећи, који је могао да спасава, био је Радисав Јефтић, који је, такође, био црвен.

Покојна Јана, Миливојева супруга, није ни звала свог рођеног девера Радисава да спасава Миливоја, јер су браћа већ годинама били у свађи због надлештва. Јана је касније тврдила, чак, да су, Радисав и његови синови – Милорад и Михаило и дошли главе брату, односно стрицу.

Савка Лакић, Гвозденова супруга је молила девера Јована да и он иде са људима у Трбушницу, али он није хтео. По причању покојне Савке, био је толико бездушан, да је на њену молбу, одбрусио: „Немам времена, морам да берем кукуруз!”

Да ли је Јован Лакић био само пасиван посматрач, или је, чак, био међу онима који су упрли прст у оне које „треба” ликвидирати, остаће тајна: Зна се само да је он последњих година живота, мало „цикнуо” и често се у самоћи ударао у прса, кукајући за Гвозденом и Савом.

Предосећајући шта им се спрема, Тихомир Стевановић и Драгић Антонијевић су, кришом, кроз прозорче подрума, молили своје комшије, брајковачке партизане, Милинка Ивковића и Жика Петровића, да пораде нешто за њихов спас. Сећа се Милинко:

– Вели мени Драгић: „Ти си се, Милинко, некад шалио са мојом Зорком!” А Тихомир, ме молио да апелујем на Видосаву Мартиновић, партизанку из Брајковца, која је, такође, тада била ту, у Трбушници. Вели Тихомир: „Кажи Видосави, нека се само сети, како смо живели њен муж Момир поткивач, колико смо појели и попили заједно, нек се заузме да останем жив.”

– Нађем Видосаву у батаљону а она слеже раменима и вели: „Знаш шта, Милинко, бих, али не вреди, све је решено, нема им спаса!”

Са Видосавом Мартиновић је разговарао и Жика Петровић, али је одговор био исти: „све је решено”. Шта су друго могли, двојица обичних бораца – партизана, Жика и Милинко. Да се сами заложу за спас својих комшија из Липља, нису смели ни да помисле, јер, како кажу, ако није могла ништа да учини Видосава, која је нешто значила у одреду, онда смо ми само могли да навучемо гнев комесара и команданта па да погубимо главе, за пример другима.

У ноћи између 9. и 10. октобра 1944. године, негде пред зору, тишину јесење ноћи прекинуо је дуг митраљески рафал.

– Спавали смо у сеоској школи и ја сам био будан – прича Жика Петровић – Милинко скочи, пробудише се још неки борци, а ја кажем: „Лезите, није борба, него побише Липљанце. Другови продужише спавање, навикли на борбу и пуцњаву, а ја и Милинко дочекасмо свануће, будни.

– Сутрадан на Војином подруму отворена врата. Кад смо се постројавали, видим на неким борцима друго одело, препознајем да је од стрељаних Липљанаца.

Кад су партизани отишли, сељаци из Трбушнице су се полако и бојажљиво скупљали у центру села. Место где су Липљанци ликвидирани, и њихових двојица, брзо је пронађено, убијени су поред Трбушничке реке, у њиви Глише Ерића. Заједничку раку су, вероватно, сами себи ископали, а затрпани су веома плитко, једва два ашова.

И дан, данас, се у Трбушници прича да је Војиша Јанковић, иначе веома ситан и плашљив човек, жив сахрањен, јер сви су имали смртоносне ране од митраљеских метака сем њега. Био је Војиша без иједне огреботине или било каквог ударца, претпоставља се да је пао и онесвестио се од страха, па су војници преко свих седморице на брзину, набацали земљу.

Бора Ранилац, ондашњи командант Прво шумадијског партизанског одреда имао је тада, 21 годину. Живи данас, ове 1991. године, у својој кући у Аранђеловцу. О липљанској трагедији каже да су Липљани Липљанима одсекли главе:

– Мој одред је остао у Шумадији да чисти терен. Није лако говорити о људима који нису живи, али Душан Петровић – Шане је нама, тада, у јесен 1944, издао наредбу да треба пожурити са ликвидацијама свега што је четничко, пре него што се успостави легална власт и закон, јер, говорио је, многи ће тада да се извуку некажњени.

– Ја сам био командант и моје није било да размишљам зашто тога и тога треба ликвидирати! То су знали само политички комесари, који су тај списак и миг добијали од партјске организације дотичног терена.

– Пада мрља на мене – Бору Ранилца – што сам побио толике људе по Шумадији, и те Липљанце. Па ја сам само војнички извршавао оно што је политички комесар одлучио и партија на терену, срески комитети. Партија је за мене била бог, она је руководила радом и животима на терену. Ја, иако командант одреда и члан партије, нисам смео да знам, нити да питам, откуда комесарима подаци и спискови које људе треба ликвидирати.

– Политички комесар одреда је био Мома Станковић, учитељ, и тада је био са једним батаљоном на терену између Аранђеловца и Крагујевца. Ја сам са замеником комесара – Добривојем Бошковићем, био на терену око Оњега. Да је Добривоје жив, можда би се и сетио како је донео одлуку да се побију ти Липљанци. Свакако да то није урадио он сам.

– Чудим се да Миленко Миловановић – Брка, који је био тада помоћник шефа повереништва Озне и члан Среског комитета, неће да каже ко је пружио прст на оне несрећне људе, које је и он познавао и пре и за време рата, био је њихов комшија из суседног села.

– Сигурно је одлуку о ликвидацији донео Срески комитет, на миг партиских радника из Липља. Тим људима се веровало. А дешавало се, знам из других случајева, да су и ти партиски другови бивали субјективни и осветнички расположени, недовољно свесни. Ко зна из каквих побуда, због неких ранијих рачуна, који најчешће нису имали везе са политиком и ратом, четницима и партизанима, користили су ситуацију, и своју власт, да те људе скину. Верујте ми, да ниједна наша партизанска јединица на терену не би могла ништа урадити без тих партиских људи по селима и варошицама! Ако би ја, као командант, дошао до неког податка, да је неко, рецимо, четнички јатак, ништа не бих смео да предуздем, док претходно одлуку о казни не донесу политички комесари са друговима на терену.

– Давно је то било и ја се не сећам детаља, није то био случај само са Липљанима. Не сећам се како смо разуружали тог Саву Лакића. Али ако смо их држали у Трбушници затворене три дана онда сигурно да смо нешто чекали, да се потврди или одложи ликвидација. А да је неко, за та три дана, од званичне власти, партијске или Озне, из Љига или Белановице, дошао и затражио да их преузме на даљи поступак, сигурно их ми не бисмо побили, него би их предали њима.

– Зашто се Миленко Брка није интересовао шта му је са војником коме је дао објаву?! Качерска, односно Љишка партија и Озна су могле да спасу те људе а не да долази делегација од 40 до 50 сељака из Липља! Могло је да дође још стотину, цело село, ко је њих тада за нешто питао и слушао! Више је вредела једна реч једног члана сеоске партије него цело село да прича цео дан!

– Могуће је да смо те људе из Липља невинне побили. Али понављам по стоти пут: нисмо их ми, партизани, и ја Бора Ранилац, побили, него њихови људи, комшије. А зашто, то ја не знам!

Михаило Јефтић из Липља, за кога понеко од његових мештана каже да је, можда, допринео липљанској трагедији, каже:

– Ја сам у време ликвидације петорице мојих сељака, био члан Команде места у Љигу, заједно са Савом Лакићем. Неко је пријавио да Тихомир Стевановић крије неко оружје, заостало од четника, па мене, као познаваоца терена, одреде да поведем десетину у ноћни претрес. Међутим, тамо, у Стевановића авлији, затекнемо партизанску јединицу, која је дошла истим поводом, а којом је командовао Бора Ранилац. У разговору са политичким комесаром, кога сам тада упознао, не сећам му се имена, дознам да је један партизански вод отишао кући Гвоздена Лакића. Ја кажем комесару: „Ко вам је рекао за Лакиће, они су сарадници комуниста?!”

– Дадне мени комесар написмено и ја са десетином кренем и затекнем војнике како се спремају да поведу Гвоздена и да терају стоку и кућне ствари. Преставим се ко сам и шта сам, и ону цедуљу, што ми је дао комесар, пружим командиру. „Грешка је била!”, каже командир, пусти Гвоздена, остави заплећену стоку и ствари, нареди јединици покрет. Још пре сванућа вратио сам се са десетином у Љиг, у Команду места, полежемо да спавамо.

– Зашто су се партизани у току ноћи поново вратили по Гвоздена, заиста не знам. Не знам ни ко је јавио Сави, који је, док сам ја спавао, отишао да види шта се то дешава са његовим оцем Гвозденом. Да сам био будан, да сам осетио када је пошао, не бих му дао да иде сам, пошао би с њим, вероватно би данас био жив.

А зашто Михаило, када је полазио у ноћни претрес, није повео са собом и Саву Лакића, када и он познаје терен? Постоји ли могућност да је орган, који је организовао ликвидацију Липљана, намерно те ноћи изоставио Саву?

– То заиста не знам! – каже Михаило. – Не сећам се добро, можда је и Сава те ноћи био са нама (!?). Такође се не сећам баш добро али чини ми се то јутро, када је Сава отишао да види шта му је са оцем, неко из Команде места Љиг је телефонирао у Аранђеловац и питао шта је са људима који су ухапшени у Липљу, тражено је да их пусте као невинне. Отуда је јављено да је све касно, да су сви петорица већ стрељани. Исти дан смо, телефоном, тражили војну јединицу у којој је био млађи Гвозденов син Иван Лакић, али су нам отуда рекли да је погинуо дан раније. (!?)

Михаило се не сећа ко је од љишких руководиоца разговарао са Аранђеловцем, нити ко је отуда одговарао, а не може да објасни чињеницу да су одведени људи стрељани тек две ноћи касније. Такође је спорна и друга чињеница: Лакић су обавештени да је њихов Иван погинуо два месеца касније, крајем децембра 1944. године.

Уз помоћ супруге Надежде, која је такође родом из Липља, дошло је присећање Михаилу, да је и његов отац Радисав Јефтић ишао у Трбушницу да спасава петорицу својих сељака, међу њима и брата Миливоја, са којим је био у завади, али да је стигао касно – били су већ ликвидирани.

По овоме изгледа тачна прича да Радисав није ишао у Трбушницу одмах, сутрадан по хапшењу, са оном великом групом липљанских домаћина, да спасава брата и комшије.

Михаило, такође, није у могућности да се присети бар једног живог другара, који су тада били са њим у Команди места у Љигу, а који би, можда, отклонили неке очигледне недоумице у казивању.

Са уздахом закључује:

– Давно је то било, тешко се сетити свега, али знам сигурно да су сви петорица побијени а да нису криви. Ако су четницима и дали вечеру, морали су, то смо сви радили, свим војскама када упадну у кућу. Стриц Миливоје није могао бити убијен због сина Драгољуба, одметнутог четника, јер када је он касније ухваћен није стрељан већ само осуђен на робију. Тихомир Стевановић јесте био четовођа у селу, али није имао никаквих недела, то могу и сада, после пола века, да трвдим сто посто.

Ово Михаилу Јефтићу треба веровати (сто посто) пошто је и он сам био активни четник више од годину дана, као лични пратилац команданта батаљона Слободана Џокића, коме је, при крају четничке пропасти, окренуо леђа и пришао комунистима, којима је, вели, припадао и све раније време.

Само два-три месеца касније, после стрељања петорице невиних Љипљана, Лакићи и Јефтићи су поново завијени у црно: Иван, Гвозденов син, Савин брат, погинуо је на Сремском фронту а Сретен, син Миливоја Јефтића, изгубио је живот негде код Брчког. Обојица као мобилисани припадници Народноослободилачке војске. Погинули су под петокраком, под којом су били и они који су им побили њихове најмилије.

Завршавајући ову тужну причу о трагедији која је, октобра 1944. године, задесила село Липље, треба додати и то да су ове четири несрећне куће биле прве које су осетиле, претрпеле и истрпеле, све будуће тероре који сналазили богатије и угледније сеоске породице: аграрна реформа, принудни откуп, конфискације, гладовање, терање на „добровољни” рад, Закон о земљишном максимуму.

Завијене у црно, одмах по доласку партизана, касније терорисани и пљачкани, заплашивани и обележавани као народни непријатељи, нису смели ни да помисле да траже да се поведе неки судски процес којим би се доказало да су погубљене главе отишле са овог света нечијом намерном грешком.

Једино су, много година касније, потомци Лакића добили судску рехабилитацију својих. У томе су им помогли и они који су ћутали она судбоносна три октобарска дана, од хапшења до ликвидације.

Да ли су овим накнадним гестом умирили своју савест, то они најбоље знају и осећају.

СПАСИОЦЕ ПРЕД ЦЕВ

У Качерском селу Ивановци за време окупације углавном су власт држали четници. Они су одређивали ко ће бити сеоски четовођа, командант села, деловођа у сеоској општини. Срећа по село што су обично на те положаје бирали угледне људе, добре домаћине. Јер од ове три „функције” много тога је зависило – добро или зло.

Деловођа општине Ивановци – у којој су била још три села:

Пољанице, Козељ и Бранчић – био је Александар Лека Станојчић, сељак средњих година, мало већи кицош, али веома бистар, писмен и доброћудан човек. Цео тај посао морао је, по четничком наређењу, за цело време, да ради бесплатно. Имао је шесторо деце. Никада није био активни четник.

Командант села најдуже је био млађи угледни домаћин Миломир Савић. Миломир није имао деце, у кући још супруга Ната и мајка Селена. Без оца је остао у Првом светском рату, када му је било седам година.

Ако би се у Ивановцима издвојила два човека, којима је у време четника било најтеже, сигурно су то били ова двојица – Лека и Миломир. Ако четницима треба било шта, траже да то обезбеде њих двојица. Срећом, кад је неког требало батинати или још горе – убити понекад су питали за мишљење Леку и Миломира. А њих двојица често ризикујући и своје главе, гарантовали су за своје мештане да нико од њих није сарадник комуниста. И данас ће сваки старији човек из качерског краја рећи да су Лека и Миломир сачували живе главе комунистичким помагачима из Ивановаца: Војиславу Савићу, Милутину Аћимовићу, Добривоју Бушићу – Белом, Ранку Павловићу – Багану, Сретену Милосављевићу и другима.

За Аћимовића и Багана, када су се из партизана вратили кући, су гарантовали да нису отишли добровољно него да су их, тобоже, партизани мобилсали присилно што је обојници спасило главу.

Све ово памти и прича. најстарији човек у Ивановцима, деда Милован Гајић. Иако има деведесет две године, сећа се свих детаља из тог проклетог времена, када је Србин Србину о глави радио.

– Ко зна, шта би све било, на пример, са фамилијом Милосављевића, да није било Миломира и Леке. Али кад пропадаше четници, дођоше партизани, наши ивановчани, којима су ова двојица чувала главе, и све заборавише. И не само они. Партизански првоборац из Пољаница, Миленко Миловановић – Брка је захваљујући Миломиру неки пут јео из из истог лонца из кога и четници. Четници вечерају код Миломира а Брка скривен на тавану код комшије Љубисава Весића. Могао је Миломир да четницима каже само три речи и одоше главе – Миленку и Љубисаву. Али уместо четника, Миломир је Љубисављевој кући слао део вечере за скривеног партизана. Сад се зна, ја сам то и тада знао, да је једном приликом Миленко Брка лежао болестан у Козељу, на Врлају, а да га је Лека Станојчић посетио и однео теглу меда коју је послао Миломир. Ко је други спасавао Миленкову родбину, фамилију и тазбину сем команданта села Миломира и деловође Леке!

– Е, тај Брка је то све заборавио, кад је он овде дошао до власти. Тако и ови из села. Али камо среће да је остало само на забраву, нису тека и Миломир тражили неку награду за човечност.

Уместо захвалности, оптуже Леку и Миломира за тешку сарадњу са четницима. А тих дана, септембра четрдесет четврте, то је значило глава са рамена. Један дан стиже Слободан Крстић – Уча са својим партизанима. Ја сам тада био у Месном одбору и приметио сам да се Миломиру не спрема добро. Кришом пошаљем човека да му јави да се некуд склони на пар дана, док не почне да функционише судска власт а не она војна – партизанска.

Уча је био искусни партизански лисац, па је одредио мене да идемо код Миломира, јер је дознао да смо, Миломир и ја, рођена браћа по мајци Селени. Успут сам био расположен, рачунао сам да ме Миломир послушао, да се склонио. Али, ми тамо, он код куће, чека. Мајци Селени и жени Нати је рекао да није ништа крив, да нема због чега да бежи од своје рођене куће, из свог рођеног села, где је само добра чинио.

– Отерали су га у Љиг, тамо је ваљда тек била основана чувене Озна. Четвртог дана отерају и Леку Станојчића и истог дана спроведу у Ваљево. У Ваљево је ишла група из ова четири села и Љига, око шездесет људи, да гарантује за Леку и Миломира да ништа нису криви, да нису чинили никаква рђава дела, већ напротив да су људе спасавали. Али нас тамо питају зашто нису дошли да то потврде и они које су њих двојица спасавали. А нису хтели да иду, ниједан од оних које сам поменуо, ни ови наши ни Миленко Брка. Било им је изгледа важно да се отарасе Леке и Миломира, да би могли да доказују како су у време окупације били немилосрдно прогањани од стране четника и да им нико од такозване реакције није помогао. У то време је била довољна само једна истинита реч неког од ових, нарочито Брке, па да их пусте из затвора.

– Уместо тога, после десетак дана, Миломира и Леке више није било у ваљевском затвору. Никада нисмо сазнали шта је било са њима зашто су стрељани, како и где, нити где им је гроб. Можда на Петом пуку или у Маљевачким јаругама? Интересантно, прву вест да су побијени чули смо од једног Овдашњег Милосављевића – Светомира, али ми у тај мах у то нисмо могли поверовати. На жалост, било је истина и ту страшну и тужну вест саопштио нам је баш Миленко Брка. Зао човек, желео је да баш он буде тај који ће мајци Селени задати бол. Дошао је овде у Ивановце, у Месни одбор, и послао курира – Нестора Бушића да лично дође мајка Селена. Онда се окомио на мене: Извадио беше пиштољ и прети зашто сам у Белановици пред властима причао како су Миломир и Лека знали да се он скрива о на тавану Љубисава Весића, да га нису одали, и да је јео из истог лонца одакле и четници. Сикће на мене а ја, ту пред људима кажем: „Убиј ме, али то је истина. И не само то; једном сам тачно знао када си био на тавану воденице твог стрица, јер сам био доле млео жито. Да сам хтео, могао сам да те откријем четницима, па да зајазиш поток! Једва ме оставио на миру.

– Сећам се добро, улази мајка Јелена и стаје ћутке пред астал за којим седи Брка. Тако јој је грубо саопштио, да јој је син стрељан као народни непријатељ, да је то могао да уради само много зао човек. Мајка Селена је прекрстила руке и само тихо рекла: „Хвала вам.”

– Чудни су људи, променљиви, или су увек исти, само се претварају. Сећам се, касније, речи мајке Селене: „Наша авлија је увек била пуна људи, али кад отераше Миломира, нигде никог.” – Правили смо молбу маршалу Титу, да нам се саопшти шта је било са Миломиром и Леком. Стигао је званичан одговор да у ваљевској Озни нема више никаквих података о њима двојици, да су задњи пут

виђени у Ваљеву, да је сву документацију и списе из Ваљева однела Шеста Личка. Као да је Шеста Личка војска из друге државе!

– Али није им било доста што су убили Миломира него у пролеће четрдесет пете Срески суд у Љигу донесе пресуду да се Селени Савић одузима жито и стока, један воћњак од хектара и две њиве у Качеру, све под образложењем да је њен син био народни непријатељ. Питају збор ко ће од сељака да узме ту земљу.

– Прво се јавише баш ти Милосављевићи које је покојни Миломир сачувавао. Кад ја рекох да земљу не треба дати нерадницима и онима који су и своју прокоцкали, неки се тргоше и одусташе. Остадоше Гроздан и Бошко Весић, узеше воћњак тамо до Дића. Кад видесмо шта ће да буде, мајка Селена ће рећи: „Види, Миловане, да узме неко од наших Савића, уз њихово је, биће људи па ће вратити”. Предложим да оно ресто, оне две њиве, што су преостале, узму неки наши рођаци, велим годину-две, вратиће, биће ваљда толико захвални да нешто од рода дају Селени и Нати. Сећам се Радојица Савић се заплака и не хтеде да прими. Не хтеде ни његов синовац Будимир. Њиву у Лугу узеше Чедомир Савић и Драгомир Данојлић. Ону другу у Козељици узеше два брата од стрица, Савићи – Богосав и Бранисав.

– Мислиш да је неко од ових дао нешто Селени и Нати! Корпу шљива, цак жита или кола дрва од оноликог дрвећа што је било око врзина! Јок, бога ми, ништа од тога! Ево, сада после више од четрдесет година, кад се земља враћа, ја сам овако стар покушао преко људи да опоменем децу и унуке оних које сам поменуо да су узели ту земљу, да би био ред да је врате Миломировом наследнику – посинку Љуби.

Нема ништа од тога, чим су примили поруку, отрчали су брже-боље те узорали и засејали на брзину, само да не уђе прави власник и наследник.

– Мој синко, како човеку да верујеш? Своји људи а тако. Онда тај Ранко Баган. У време откупа посебно кидисао на кућу покојног Миломира. Исто и Сретен Милосављевић. Дошао у претрес код Нате и Селене и узео седло. Не држави, него себи. После иде по селу па се хвали како је од њега пенцетирао опанке. Заборавили свог спасиоца, ставили га пред цев и још му кућу пљачкају.

– Било је то време када се често прво извршавала казна а после се судило. Неколико година касније, дошао овде један судија из Љига, неки Вулетић (погинуо од мајданског камена на љишком мосту), и прича како се судило у Ваљеву, кад су дошли партизани. Вели: председник преког суда био бивши ваљевски адвокат Живота Ђермановић а ја члан већа. Дођу партизани и донесу акт и податке о човеку кога треба осудити на смрт. Судимо по свршеном послу, они су га пре тога већ убили и бацили негде у поток. Ми смо, причао је Вулетић мени и покојном Аци геометру, морали да пресудимо онако како су од нас тражили партизански команданти и политички комесари. Да нисмо тако и нас би појео мрак, други би писали пресуде и онима којима ми не би хтели, и нама.

Деда Милован, док говори, сузи очима, одахне понекад, као да са себе скида неки огроман терет. На крају разговора каже:

– Од човека нема веће звери! Што човек може да уради, то ниједна звер не може!

ПЕТОРО ЗА ЈЕДНОГ

Ако је тачно да је у Југославији задњи рат био грађански, онда је он у Попадићу селу смештеном изнад бање Врујци, преме Мионици, трајао дуже него у читавој Србији.

У овај крај партизани су дошли 11. септембра 1944. године, а целих 267 дана касније – 5. јуна 1945, „чистећи терен”, убили су петоро људи без суда – по кратком поступку. Не фермајући Озну, и већ увелико успостављене судове, Народна милиција из Горње Топлице и Мионице, потпомогнута Народном одбраном, узела је „правду” у своје руке и за један дан и ноћ ликвидирала три мушкарца и две жене: Драгишу Николића, Милована Бојића и троје Михаиловића: Миломира, Јуцу и Зорку.

Од својих кућа одвели су их, и побили, припадници милиције, махом њихови познаници и суседи из Берковаца, Команица, Маљевића... Главе су им узели само зато што су род са одметнутим четницима, или једноставно зато што су им такву судбину одредиле њихове комшије, које су хтеле да „среде” своје село и „сперу љагу” да је Попадић „краљево и четничко” село.

Милена Ђурић, ћерка убијене Зорке и синовица Миломира и Јуце, живи данас у Команицама, и са тугом се сећа трагедије куће Михаиловића у којој се родила.

– Била сам девојчица од 14 година. Оца нисам запамтила, умро је млад, а у кући смо живеле: петоро женскиња и једно мушко дете; ја, баба Спасенија, моја мајка Зорка, сестра Љубинка, снаја Милена (моја имењакиња) и њен синчић од две године, мој братић Дража. Стриц Миломир и стрина Јуца са троје мушке деце живели су у истој авлији, али у другој кући – одељени.

– Браћа, Драгољуб и Радиша, крили су се од нове власти, по околним шумама и јаругама, као одметнути четници. Драгољуб је био предратни подофицир и за време окупације активан четник, а млађи Радиша у шуму је доспео као војни бегунац са Сремског фронта, на који је био упућен мобилизацијом у јесен 1944-те када су дошли партизани. Драгољубова жена је била Милена а синчић Дража, а Радиша је од нас живео одвојено са женом Борком и трој деце: Бошком, Вељком и Златом.

– Брата Драгољуба је партизанска војска ухватила негде око Равне Горе, и баш на Светог Саву, 1945-те, по снегу и мразу, из Љига, босог, у чарапама, спровела у ваљевски затвор. На суђењу пред војним судом у Ваљеву није могло да му се припише ниједно недело сем што је једног мобилисаног четника, Властимира Јовића, коме је био претпостављени, ошамарио зато што је заспао на стражи. Осуђен је на смрт, али је ноћ уочи стрељања провалио затвор и побегао. Тих дана је дезертирао и брат Радиша. Тада је у нашем крају било још доста четника из околине, најпознатији неки Боца из Маљевића.

– Наша кућа, као и сви Михаиловићи, а скоро и цело село Попадић, било је под присмотром и опсадом. Стално нам је војска и милиција била за вратом; упадала у кућу, претресала, саслушавала. Мајку Зорку и стрица Миломира су често терали у Мионицу у затвор, држали по два-три дана. Нећу да кажем криво, говорили су да их нису тукли, само што су их терали да одају где се крију Драгољуб и Радиша, да би их похватили. Та партизанска војска нас је и пљачкала – носили су све из куће. Живели смо бедно и у сталном страху.

– Једне ноћи, милиција, одавде из Топлице, опколи кућу Драгише Мијаиловића – „Крце”, неко је био јавио да се ту скрива Драгољуб. У пуцњави погине Јоксим Јовановић. Касније су ови причали да је погинуо од својих – од милиционера – грешком, с леђа. Драгољуб Успе да се извуче а комунисти изведу Крцу ту исту ноћ и убију у оближњем потоку.

– Крајем априла, баш на Цвети, у једној потери у Вировцима, брата Драгољуба тешко ране и ухвате.ч Исту ноћ је умро у мионичкој Озни. То нам је јавио један човек у поверењу, и саветовао да не смемо да кукамо, а камоли да тражимо да га дотерамо и сахранимо; Ни до данас нисмо дознали где су му кости.

Тог пролећа, 1945-те, потере за четницима, по колубарским селима, трајале су непрекидно и жестоко. У једном пушкарању, 4. јуна, четник Боца убије милиционера Богдана Николића из Струганика.

Сутрадан, одмах после сахране, милиција из Горње Топлице и Мионице, потпомогнута Народном одбраном, кренула је на село Попадић, у претрес, потеру и одмазду. Пошто је био дан, у отворену акцију одмазде прво је ступила Народна одбрана у којој скоро и да није било мештана.

Ни данас, после 49 година, нико не може ни да претпостави зашто су војници упали у најсиромашнију кућу у Попадићу, свезали њеног домаћина Драгишу Николића, одвојили од супруге и троје мале деце, и после пола сата мучења и пребијања, убили изнад куће, на брду „Камал”. Очевици тврде да би га вероватно, одвели и даље, али од силног кундачења није могао да иде, био је пао, па су га војници свукли са пута, само два корака, и дотукли метком.

Онда је на ред дошла Јуца Михаиловић, која је тог поподнева чувала говеда у „Долинама” заједно са синовицом Миленом која наставља причу:

– Војници су опколили цео крај села где смо ја и стрина чувале стоку. Сећам се, дођоше до нас са упереним пушкама и и митраљезима, и питају стрину, где су јој четници?! Она каже да нема појма а они је свезаше и потераше. Мени кажу да никуд не мрдам. Била сам се много уплашила и чим се мало измакоше, кренем трком, и плачући, кући. Онда војници оспу паљбу на мене. Боже, како је праштало око мене, као жито. Плакала сам и врискала и само трчала, трчала, трчала...

– Мајка Зорка је чула пуцњаву у „Дролинама”, истрчала преда ме, пита са стрину Јуцу. Испричам, а мајка поче да кука. Стриц Миломир, Јуцин муж, је био тада код куће, пекао креч. Баба Спасенија била је у Ракарима код ћерке Ковиљке а моја старија сестра Љубинка и снаја Милена, удовица покојног брата Драгољуба, биле су отишле да праше кукурузе код стрица Милана, исто тамо у Ракаре.

– Сећам се, почела падати нека кишица, и она тројичица, моја браћа од стричева; Славко, Радојко и Тимотије, дошли из школе и суше одећу и обућу поред шпорета. По селу се чује понеки пуцањ, нико не сме да мрдне од куће, да пита шта се дешава, куда су отерали стрину Јуцу?

– У неко црно доба ноћи, заспали смо, мајка и ја, а између нас две братић – мали Дража. Пред зору нас пробуди пуцњава у нашем дворишту. Убили су нам куче које смо звали „Цуле”. Вичу:

„Зорка, отварај! Отварај, да не бацамо бомбу!” Мајка не сме да отвори, ја вриштим од страха, држим се за њу, а они осуше рафалом по зиду и прозорима. Онда ми мајка каже да легнем у кревет, поред малог Драже, и да се не мичем, ма шта се догодило.

– Упадеше у кућу, чујем питају за Љубинку и Милену. Мајка каже да су заноћиле на копању. Онда питају, која је са Јуцом чувала краве. „Ова мала, што лежи!”, каже мајка а они вичу: „Дужи је, водимо и њу!” Моли их мајка, вели да сам дете, да сам се престравила од пуцњаве и да не могу да устанем.

– Тај страх, када ми је живот висио о концу, никада не могу да заборавим. Чула сам мајку како моли: „Пустите ме да кажем овом детету две речи, и да се обучем!” Нису јој дали, само су викали: „Излази, излази, не треба да се облачиш, нећеш далеко!” Одведоше је. Сва сам претрнула од страха, стисла сам оно дете уз мене, не смем да устанем ни врата да затворим. – Не прође дуго, учини ми се као мајчин јаук. Онда тишина, па рафал. Плачем и дрхћем, чекам да се врате по мене и малог Дражу. Дочекам тако свануће, изађем напоље, чудим се да нема стрица Миломира код кречане. Врата на њиховој кући отворена. Ноге ми клецају од страха, уђем унутра, они тројичица спавају. Пробудим их, они ништа не знају, обучем их и одведем у нашу кућу. Сами, нас петоро деце, нико нема да нам дође, а ми никуд не смемо. Нема ни бабе Спасеније, нема ни сестре Љубинке, ни снајке Милене, нити да се врати мајка, стрина и стриц. Ја сам се јадна и пуста све надала да их нису побили, да ће се живи вратити, банути у авлију.

– Дођоше у неко доба Љубинка и Милена, ја причам шта се догодило, оне почеше кукати. Ја идем за њима и молим их да не кукају, велим, доћи ће па и нас побити. Пред подне оде мали Тимотије да тражи овце, али се убрзо врати и каже: „Видео сам маму и тату, спавају у Радивојевића шуми а мало више њих стрина лежи на леђима.” Ударисмо у кукњаву, деца вриште, из комшилука још нико не долази, не смеју. Сећам се још да смо ја и Љубинка пале у несвест кад смо видели мртву мајку.

Да у несрећи има и среће говори и случај да то трагично вече нису дошле, са копања, Љубинка и Милена. Кажу да је план био, да и њих две убију и да оставе само петоро деце и бабу Спасенију.

Милена, удовица покојног Драгољуба, живи ове 1991. у Попадићу, и сећа се свега:

– Пала кишица и ми, рано, сжвечера, кренемо са прашења кукуруза, од стрица Милана из Ракара. Дођемо до у Крстиће а тетка Симка нам каже: „Децо, тамо код ваших кућа се данас чула пуцњава, ко зна шта се дешава, немојте ићи, ноћите овде код нас у новој кући!ж Послушамо је и то нам спаси главе.

– Моја заова Милена је заборавила да исприча, да то јутро, чим смо стигле кући, нисмо ни могле да тражимо своје, које су отерали, јер је ишао неки човек од куће до куће и наређивао да сви, сем детета у колевци, морамо на сеоски збор. Скупило се цело село а војска око нас са упереним цевима и митраљезима. Ту сам дознала да су ми ту ноћ убили оца Милована Бојића. Стисла сам и уста и срце; човека ми убили, оца ми убили, још само мене да убију, куд ће дете од две године без оца и мајке. А тада још нисмо знали да су и оно троје побијени. Чинило ми се да ми се цео свет окреће у глави, нисам имала појма шта су комунисти причали и претили на збору.

– Ја сам се грешна надала, да ће после погибије мога мужа Драгољуба, да нас оставе на миру. А много смо препатили од топличке и мионичке милиције, од наших људи одавде, док је Драгољуб био у шуми. Претресају, саслушавају, воде свекрву и стрица у Озну у Мионицу. Траже од мајке да изда своје синове, од стрица да изда синовце и од мене да издам мужа и девера. Онда су нам покупили све из куће: брашно, маст, сир, кајмак, орахе, ракију, чаршафе,

јастуке, ћилиме, покриваче, однели су астал и две столице. О мојој спреми и заове Љубинке и да не говорим. Задњи пут, то када су нам купили све од реда, један од њих се поврати и пита ме, има ли још обуће? Ја кажем: „Нема, сем ови опанци на мени!” Он викну: „Скидај!” Ја скинем и он однесе.

– Било је разних провокација и кушања док је још Драгољуб био жив. Једну ноћ, сећам се, лупа неко на врата и зове свекрву Зорку по имену. Отвори она, кад упаде човек унутра, са кокардом на челу. Извади писмо из цокула са печатом Драже Михаиловића. У писму, као, Дража тражи да се састане са нашим Драгољубом. Ми кажемо да не знамо где се Драгољуб налази, а он ће, као, брижно:

„Јој, мајко и сестро, шта да кажем Дражи, не смем му на очи изаћи, док не нађем Драгољуба!” А није имао појма да сам га препознала, био је то неки Милан Стефановић из Вртиглаве, партизан. Сутрадан видимо, око куће, по снегу, много трагова, све пулије до пулије од војничких цокула, кућа била опкољена.

– Једном, одмах пошто је погинуо Драгољуб, упалоше у воћњак да хватају свиње. Свекрва Зорка иде по дворишту и кука а један од њих, неки Аца Аћимовић из Кључа, дере се: „А, кукаш за сином, кукаш?”

Ни данас, после 46 година од трагедије, нико од настрадале куће Михаиловића од плача и туге не може, и не жели, да прича о сахрани Зорке, Јуце и Миломира. Једино Драгиња Михаиловић, из ближе фамилије убијених, хоће о томе да говори детаљније:

– Много смо препатили и зла својим очима видели. Мени су партизански војници, по наговору ових наших одавде, гурали цев у уста и питали кога кријем на тавану и у качари. Ноћу су нам пуцали по прозорима, па смо често спавали под клупама.

– Јадну Јуцу су, пре него што су је стрељали, много мучили. Живу су је секли. Кад смо је нашли, леви образ и мишица од леве руке су јој били кроз исечени и испарани ножем. Сазнало се касније, да су са везаном Јуцом дошли по Миломира, и тек пошто су њих побили, дошли су по Зорку. Провели су је поред ово двоје мртвих, па је Зорка тада закукала из свег гласа а један од ових наших јој је рекао: „Ајд, ајд, не дери се, нећеш ни ти далеко!”

Касније је један од тих што су их побили причао: „Секли смо Јуцу, није хтела да призна где се крије Боца из Маљевића и девер јој Радиша!”

– Гледали смо, тужни, онако побијене, и исечену Јуцу, а нисмо смели кукати, тако је било наређено. Из Месног одбора у Попадићу наредили су да мртве морамо сахранити тамо где су и стрељани, не смемо их облачити, нити стављати у сандук, не смемо доводити попа да их опоји, нити кукати.

Косана Бојић је напунила 95 година и пола од тих година је провела као удовица убијеног Милована Бојића. Милована су често одводили у Мионицу у затвор и тражили да призна где му се крије његов зет, Драгољуб Михаиловић. Нису престали да га одводе ни после Драгољубиве погибије.

Бака Косана прича:

– Дошли су као и увек у сред ноћи, њих тројица. Двојицу смо познавали, обадва су одавде из Берковаца – један од Игњатовића, други од Радовановића, још су живи. Предосећала сам шта му се спрема чим не дају да се обуче. Милованова мајка, јадна свекрва Милева, пита: „Куда га водите, кад је јуче дошао из затвора!?” Поведоше га према потоку а ја тужна видим зло, кажем: „Куда ћете кроз то трње, зашто не идете путем!?” Један се окрене и вели: „Иди

натраг, иди, да и ти не би добила своје!” Не прође дуго, зачуше се рафали као да стрељају вод војске а не једног човека. Не смемо никуд да мрднемо, све се опет надамо да можда није убијен, велимо, наши људи га одвели.

– Ујутру, ћерка Миловина, била дете од 12 година, и нашла мртвог оца у речици „Копљаници”, сав исечен рафалима.

Јадно дете како му је било кад је угледало мрвог родитеља, онаког.

– Свекар Милорад и син Момчило, имао је тада 15 година, упрегну волове и оду те дотерају убијеног Милована, сутрадан да буде сабрана. Али дође милиција, кажу да ће и нас све побити ако чују да кукамо, и отераше нас све на збор, где су говорили како су ту ноћ кажњени зликовци и непријатељи народа и да то неће бити крај уколико Попадићани и даље буду чували четнике.

– Колико су били зликовци, натерали су нас да мртвог Милована, вратимо у поток и закопамо тамо где је и убијен, без сандука и попа. После Три дана смо, кријући, довели попа Радослава из Рибнице те га опојао а тек након 15 година смо га откопали, ставили у сандук и сахранили у гробљу.

Само два дана после ликвидације Драгише Николића, Милована Бојића, Миломира, Јуце и Зорке Михаиловић, милиција и Народна одбрана су решили да не излазе из Попадића, да се ту настане на дуже. Где би него у највећу кућу у селу – из које су убили троје. Дошли су а Михаиловићима наредили да иду куда знају.

Милена, ћерка убијене Зорке, прича:

– Баба Спасенија је отишла код ћерке Ковиљке у Ракаре. Ја, сестра Љубинка, снаја Милена и њен синчић Дража одемо код стрица Тихомира Михаиловића, трговца, у Горњу Топлицу, а она тројичица: Славко, Радојко и Тимотије, оду сиротани код стрица Милана у Ракаре. Узели су нам, тада, и десет хектара земље, веле, „по кривици”.

– Идуће године, 1946-те, у једном бункеру у Палежници убили су ми и другог брата, Радишу. Ко зна, можда га је убио и неки од оних који су становали у нашој кући?

– Пуне три године смо живели растурени код других. Љубинка се и удала од стрица Милана.

Снајка Милена, са малим Дражом, се врати у Бојиће, мајци Косани, останем само ја код стрица.

– Кад је, 1948-ме, милиција напустила нашу кућу, дође код мене баба Спасенија и каже: „Хоћеш ли ти, Милена, да узмемо ону тројицу и да се заједно вратимо нашим кућама, нек нам се пуши оцак? И урадимо тако, вратимо се нас две, и она тројица сиротана; Славко, Радојко и Тимотије, нас петоро као једна кућа.

– Кад је одлазила, милиција је, скоро све полупала, па смо ми, прозор по прозор, врата по врата, стављали стакло, богами и хартију и некако, како-тако, довели кућу у ред, да се дими из нашег оцака, да се не запусти. Баба Спасенија, она је била стрина мога покојног оца Јездимира, била је много добра, паметна и способна жена. Мени и оној тројци била је и отац и мајка, и домаћин, и све.

Идуће године, 1949-те, из обновљене куће Михаиловића удала се Милена. Исте године умрла је и баба Спасенија, па су она тројица поново остали сами. Али најстаријем, Славку, било је већ 17 година, па се ожени Јеликом, нешто старијом од себе.

И иза убијеног Радише Михаиловића остало је, данас већ скућене, деце. После много тешких, и у сиромаштву мучних година, скућила су се деца убијеног сиромаша Драгише Николића.

Прича опомиње да је пре пола века у Колубарском селу Попадић, владало насиље, да су комшије пуцале на комшије.

За крај ове трагичне приче нека дође реч једног старог чике, (веле да није био ни на једној страни) који каже:

– Главе су летеле, говорили су, зато што је село Попадић, као, било за краља и четнике. А ево, после толико година, није постало ни комунистичко. Срећа да време лечи све, па није постало, и остало, осветничко.

ТРИ МЕТКА У НЕВИНОГ

Степојевац је за време окупације важио више за четничко него за партизанско место. О тим временима, када је глава могла да одлети за трен ока, данас после четрдесет шест година, разговарајући са мештанима који то памте, долази се до закључка: Степојевчани су доста међусобно родбински и пријатељски повезани, па су једни друге чували и спасавали. Било је довољно да неко, ако је јавно волео и помагао четнике, гарантује четничком комаданту да извесни није комуниста (и ако јесте), па да му не фали ни длака са главе. Комунистички јатаци су то памтили, па истим аршином враћали, касније, када су они узели власт.

Ипак, неке главе су пале а да се нико за њих није заузео, или можда није довољно, и на време. Поравнавање рачуна је трајало још дуго – читаву годину дана од доласка партизана, све до краја хиљаду деветсто четрдесет и пете године.

У ноћи између осамнаестог и деветнаестог јуна четрдесет пете у речици Бељаница убијен је Светислав Срећковић. Светислав је имао педесет три године, био је солунски ратник, између два рата дворски жандарм, за време окупације држао кафану у Степојевцу. Као бившег краљевског жандарма, четници су га узимали за члана неког свог одбора, а једно време је био и цивилни командант места – Степојевца.

Данас, скоро после пола века, сви у Степојевцу се слажу у једном: да је Светислав имао било каквих недела на души, оне јесени, 1944-те, када су дошли партизани, био би, као и многи „криви и прави”, без суђења убијен на Умци и бачен у Саву. Али за две недеље које је провео у Озни на Умци, није му се могла наћи ниједна кривица, па је пуштен кући, где је наставио да ради са кафаном, све до погибије.

Светисављева кћерка Нада прича:

– На Умци га је спасила Лула Петровић, ћерка убијеног комунисте Драгомира Петровића, која је знала да мој покојни отац није низашта крив, а камоли за смрт неког комунистичког јатака, већ, напротив, многе је спасавао.

– Али пошто се рат завршио, све се смирило, после осам месеци душмански га уби нико други него Лулин брат од стрица, Милан Петровић – звани Качмин. А све због тога што је био убеђен да је Светислав крив што су његовог оца Љубу стрељали четници.

– Сећам се када су оца одвели. Таман смо зстворили кафану и полегали: отац, мајка Лепосава, сестра Десанка и ја – девојчица од петнаест година. Куцали су тихо, као да неко нешто хоће најобичније. Отац је ћутке изашао, у кошуљи и панталонама, бос. Чули смо неколико тихих неразговорних речи пред кућом и ништа више. Врата су остала отворена, нико није улазио унутра, наступила је тишина и страх. Нас три нисмо смеле да мрднемо до сванућа.

– Два дана смо очекивали да нам неко јави где је отац отеран. Мислили смо да је у затвору. Али трећег дана нашла га мртвог у потоку Косана Стевановић. Косана је причала да је крава отишла не речицу да пије воде, вратила се, дошла код ње, почела рикати, није хтела више дс пасе, била је сва узнемирена. Косана је отишла на речицу и нашла једног Светислава. Убијен је са три метка: у уста, у срце и стомак. Био је сав испребијан, босе ноге пуне трња, ко зна куда су га све водили док га нису убили. Више главе су му у земљу заболи

крстић од прUTOва и на њега ставили шешир. Све је пријављено милицији али, колико ја знам, никаква истрага није вођена, нити је ко нас саслушавао.

– Знам засигурно да је Лула Петровић питала свог брата од стрица Милана „Качмина”, зашто је убио Светислава и да је он рекао, да то њу није брига.

– Кафану смо морале затворити и дуго година после тога нас три смо туговале и живеле као три мученице.

Човек, за кога већина у Степојевцу мисли, и тврди, да је убио Светислава Срећковића, Милан Петровић – Качмин, умро је прошле године – осамдесет осме. Деведесетогодишњи Драга Кузмановић, који је једно време био четници командант села, каже:

– Светислав је био душа од човека. Цабе изгуби главу, као што би и ја, да се нисам чувао, и по ноћи се: крио од тих осветника. Исту ноћ кад су убили Светислава, долазили су и по мене, али ја сам, по обичају, био далеко од куће.

Владислав – Влада Ранковић, његова супруга Љубинка, партизански сарадници и јатаци из времена окупације, тврде: Ако је Качмин убио Светислава, онда је то грешка. Влада прича:

– Светислав је био добар и поштен човек. Њега четници нису питали хоће ли или неће да буде у њиховом одбору или командант села, морао је и квит. Ја мислим да је он све учинио да Качминов отац Љуба не буде стрељан од четника. Али вероватно је онај који је пружио прст на Љубу, био већа зверка од Светислава. Ипак, мени је Качмин стално говорио да је убиство његовог оца „Светисављево масло”. Владина супруга Љубинка се присећа да је њихов комшија, бивши четник Никодин Лукић, прошле године, пред смрт, „одахнуо” и рекао, да је Милан Качмин цабе убио Светислава јер његовог оца Љубу није стрељао Светислав него Анђелко месар, четник, тамо у Великом Борку, уз један кош.

– Светислав је и мене једном спасао да ми четници не ударе двадесет пет батина. Њега су, као команданта села питали и он је могао да пресуди, да бију или не бију. – каже Влада. – Што се тиче Качмина, просто ме чуди да је он убио Светислава. Качмин је увек био тих и повучен, просто затворен човек. Мада је говорио да је он то урадио сам, не могу да верујем, није ни Светислав био јагње, па да послушно иде на клање. Ако је то урадио Милан Качмин, то мора да је урадио још са неким и питање је колико је у томе његова кривица, можда је неко вршио притисак на њега, да он то уради, тобоже освети оца. Јер, занимљиво је да нико није вршио озбиљну истрагу око Светисављевог убиства.

И ако већина Степојевчана и дан данас мисли, и тврди, да је Качмин убио Светислава, то никада није доказано (истина није ни доказивано) а и сам, наводни убица – Милан је то до своје смрти негирао. Његова супруга, удовица Радмила, са пуно збуђења и туге прича:

– Мој Милан никог није убио. Мени би то рекао, бар пред смрт. Кад је умирао, бог да му душу прости, видим хоће да испусти душу па га питам: „Деда, видим да ти је тешко, реци ми за Светислава”, а он ће мени, једва, полако: „Рајо, немој да ме питаш, ја нисам то урадио, цаба су ме набедили.”

– А био је несрећан човек. Одмах после доласка партизана узму га у КНОЈ. Тамо негде иза Крагујевца, код Сабанте, преврне се камион и Милану пукне кичма и срце му страда од страха. Био је у гипсу више од пола године, до пролећа четрес пете. До смрти је био стално болешљив, ћутљив и тужан. А како и не би. Стално ми је говорио да никако не може да заборави слику пред очима,

када је, под храстом у дворишту, било шест мртвачких сандука његове браће и рођака, страдалих од четничке руке.

– Ја сам Милану веровала да он не би могао да убије човека. Он није могао прасе и кокош да закоље, чим види крв пада у несвест.

Пре него што је умро, дао је сину Аци аманет, да се не меша у политику и син, хвала богу, слуша, ради и гледа своја посла. А тако и треба. Све се мења, само небо и земља остају исти.

СТРАДАЊЕ ЛАЗИЋА

Црвени метак није мимоишао ни село Бошњановић, малено село недалеко од Љига, чак га је „окрзнуо” два пута. Оба пута главе су погубили Лазићи, њих петоро.

Партизани су у овај крај дошли септембра 1944. године. Убрзо су успоставили власт и почели „чишћење терена”. На листи за ликвидацију нашао се и Драгојле – Драга Лазић који је за време окупације у селу био четовођа. Од куће је отеран крајем септембра 1944. а да се ни дан данас не зна његов гроб. Да ли га је појео мрак на Петом пуку у Ваљеву, или у Маљевачким јаругама, то је тајна јер никаквих судских докумената нема, а суђења није ни било.

Али таман су Лазићи скинули црни барјак и мараме за Драгом, крајем новембра 1945. године, кад ето ти опет несреће.

Милашин Лазић, 70-годишњак, прича:

– Био сам у војсци у Бачини поред Варварина. Негде пред сам Божић, 1946-те, добијем писмо од куће. Отворим, у њему слика моје ћеркице Милице, имала је четири године. Позади слике пише: „Нека те и ова слика блажи на сваком кораку.” Прво што сам помислио било је да је дете умрло и то ме толико погоди, паднем у несвест.

– Кад су ме освестили војници око мене, командир држи писмо и пита ме: „Где ти је отац?” Одговорим да је умро још 1938. године. Онда ме пита какав су ми род Срећко, Милосава, Радивоје и Јездимир, а ја велим да ми је Срећко – рођени брат, Милосава – снаја (Срећкова супруга), а Радивоје и Јездимир – браћа од стричева. Командир мало поћута, па каже: „Овде у писму пише, за њих четворо, да су однели воду твојој оцу.”

– Било ми је јасно да им се нешто страшно догодило, а чим су овако написали, знао сам да су побијени, али нисам могао слутити зашто.

– Добијем одмах 15 дана одсуства. Кренем возом и само мислим зашто ли их побише. У Бошњановиће сам стигао по ноћи. На нашој кући вије се црни барјак. На прозорима поњаве, тишина као да су сви мртви. Лупам, нико се не одазива. Лупам поново, ноге ме не држе, хоћу да паднем, чујем мајку како тихо пита ко је. Не познаје ми глас, не сме да отвори. Одем код стрица Јована, пробудим га, па са њим овамо. Туга невиђена. Њих деветоро ми се обесило око врата, вриште. Мајка Босиљка, супруга, Госпава, моје двоје деце и петоро Срећкових и Милосавиних сирочади. Њихова Надежда је имала 18 година, Зорка – 17, Милена – 14, Светомир – 11 и Бранислав – 8. Душмани, како се бар на децу не сажалише – каже Милашин и грца од плача.

Прошло је од страдања Лазића пуних 49 година, али туга и плач обузимају сироту Надежду и Милену које су удате ту у село. Милена каже да и дан данас кад види војника, дрхће као прут. Сећа се тог трагичног 19. новембра 1945. године.

– Било је после подне кад у авлију бануше војници, питају оца Срећка: „Где ти је жена?” Отац вели да је у соби – шије на машини. Уперише пушке у оца, после и у мајку. Почеше да их вежу. Плаче јадна мајка Милосава, ми деца вриштимо а баба Босиљка нас вуче и склања. Било је хладно време, па је баба узела ша1 и стигла их успут, тамо код чикине куће где су везали чичу Јездимира и Радивоја. Кад јој је баба везала шал, мајка је плакала и последње што је рекла баби Босиљки било је: „Мајо, чувај ми децу!”

Војници који су их отерали ником нису рекли зашто су их повели, сем да их, наводно, терају у Мионицу, где је било седиште Колубарског среза. Било је то 14 месеци након доласка партизана, па су Лазићи рачунали да ће их прво у Озну, тамо им рећи зашто су ухапшени, па на суд, ако треба.

Рођени брат Радивојев, Стеван, који је тих несрећних дана већ ходао са дрвеном ногом (рањен на Сремском фронту), прича:

– Сутрадан, пошто су ово четворо отерали, отац Богдан, Срећкова мајка Босиљка и Јездимиров брат. Војислав, крену у Мионицу. Тамо у Озни им нису хтели ништа рећи сем да су „можда, отерани у Ваљево”. Врате се кући и договоримо се да сутрадан рано ујутро идемо по шумама и јаругама, да их тражимо.

– Ујутру, баш на Светог Аранђела, зачу се кукњава из Ђорђевића шуме. Нашли су Јездимира, Срећка и Милосаву на једном месту а Радивоја мало даље, на једном пању. Поред њега нађена је мотка а веселом Радивоју остао је само један образ и једно уво. Митраљез му је из близине однео пола главе а и сав је био у модрицама. Када смо га сахрањивали оно пола главе смо му направили од вуне, па је поп Богољуб говорио: „Ово људи још нисам видео!” И оно троје су били тучени моткама. Јездимиру је рафал разнео лобању а Срећку су пуцали баш у срце, беше му одваљена плећка. Јадна Милосава је изгледа била највише мучена. Нађена је са исеченим дојкама.

Зашто је ово четворо Лазића, после више од годину дана од доласка партизана, без суда и тако свирепо, убијено? Ако нису били симпатизери комуниста, не може им се рећи да су били активни четници. Срећко је те године, у мају, дошао из заробљеништва у коме је провео цело време рата. Био се сав посветио кући и деци. Његова кћи Надежда, којој је тада било 18 година, каже: „Што ми је било живота, било ми је и то од Спасовдана до Аранђеловдана, од када је отац дошао из ропства, па до погибије.”

Цела околина зна, и то није тајна, да су четири главе Лазића отишле за главу Селимира Павловића, који је само два дана раније изгубио живот. Селимир је син Момира и Росе Павловић муж Ковине који су за време рата помагали партизана. Селимир је у мају 1945. дошао из заробљеништва и одмах се укључио у нову власт као сеоски активиста. Имао је и пушку.

Тог 17. новембра кућа Момира Павловића је нападнута усред ноћи од стране наоружаних људи. Тукли су Момира и Росу и тражили да им дају Селимирове ствари донете из заробљеништва. Селимир је чуо гужву и из друге куће са пушком пошао родитељима у помоћ, али је смртно рањен од једног нападача, који је у дворишту чувао стражу.

Сутрадан је војска (народна одбрана) дошла на лице места. У селу је настао мук. Од уста до уста преносило се шапатам да је Момир причао како је у нападачима препознао моравачке четнике: Исаила Марјановића, Бранислава Недељковића, Светислава Петровића, Милисава Митровића и Душана Миловановића. Најстарији међу њима, Исаило, био је рођени брат, два дана касније убијене, Милосаве Лазић.

На Селимировој сахрани активисти и присутни војници нису крили, гласно су говорили да ће се убрзо осветити. И дан данас у Бошњановићу кажу да је тада истрагу водио суд, не би се трагедија завршила овако.

Неки, чак, доводе у сумњу да су Селимира убили четници. Има друга верзија, веома раширена међу неким мештанима Бошњановића: Селимир је, по тим причама, долазећи из заробљеништва похарао у возу неке своје другове

родом из околине Чачка. Кажу, док су они спавали, Селимир је сишао у Латковићу и поскидао и њихове ствари: енглеске цокуле и одело, у којима су тих дана долазили повратници из заробљеништва. По тој причи, покрадени су дошли по своје, и ко зна да ли би убили било кога да Селимир није излетео у помоћ оцу, наоружан пушком.

Они који су склони тој верзији догађаја тврде да ниједан повратник из заробљеништва није донео толико ствари као Селимир. Од поменутих пет четника ништа се није могло дознати јер нису ухваћени, већ су касније, један по један, ликвидирани у борби са припадницима Озне и КНОЈ-а. Ако је тачна верзија да су Селимира Павловића убили моравачки четници, онда је то њима било прво убиство, јер су тада, у тих првих годину и по дана од доласка партизана, били уствари обични дезертери и одметници који су избегавали сукобе са влашћу и војском. Али, и тој верзији, неке чињенице, ако им је веровати, говоре, да су Лазићи, изгледа, невино погубили животе, јер зна се да је четник Исаило Марјановић избегавао де борави у Бошњановићу, знајући да му је кућа сестре Милосаве и Срећка под присмотром, а и да им сачува главу која је тих дана имала цену обичних војничких цокула.

Томе у прилог говоре два детаља: покојни Тихомир Обрадовић из Липља, који је понекад бранио и чувао одметнуте четнике, пред смрт је причао да Исаило уопште није учествовао у убиству Селимира Павловића. То му је, наводно, говорио Исаилов колега Бранислав Недељковић. Да ли су они, без Исаила, убили Селимира, нису рекли, или то Тихомир, пред своју смрт, није открио.

Да Исаило Марјановић ту ноћ, кад је убијен Селимир, није био у Бошњановићу, тврдио је касније и Милорад – Муца Радојевић из Бранчића, казивањем да је тада био код њега у кући.

Да су у то време цокуле и одело биле велика ствар говори и чињеница да ни Народна одбрана, по том питању, није била нека нарочита „цвећка”.

Срећкова кћи Надежда прича:

– После неколико дана, од када су нам убили оца, мајку и стричеве, упадоше у авлију три војника и питају јесам ли ја најстарија кћер Срећка и Милосаве. Сва сам претрнула од страха, мислила сам да ће и мене тада одвести у поток и убити. Тражили су од мене да им покажем све ствари остале од оца. Покупили су и однели: цокуле, кошуље, шалчић, џемпер, који смо били опрали од крви.

У Бошњановићу живи Миодраг Јовановић са супругом Натом. Примају тзв. борачке пензије, признато им је активно учешће у народноослободилачком покрету од пре 9. септембра 1943. године.

Оба двоје доста знају о трагичним догађајима, али не желе много да говоре а нарочито да се опредељују за неку од верзија свега што се тих дана догађало. Миодраг пристаје да говори само, како каже, о ономе у шта је сигуран и што је лично видео и доживео.

– Ја сам Селимиру рођени кум, ја сам ге крстио. Његова супруга Ковине ми је касније причала да је у ноћном нападу препознала Милосавиног брата, четника Исаила. Други тврде, да су Лазићи побијени само зато да би се спрала љага са Селимира Павловића, што је покрао своје другове из заробљеништва.

– Једно је сигурно и то треба рећи искрено: Лазићи су били добри људи, нормални сељаци и сеоски домаћини. У четнике су их терали силом, мобилизацијом, као друге, оно по 15 дана, као и мене. Ја сам био у четницима

укупно три месеца. Тај Драга Лазић, што су га партизани ликвидирали одмах по доласку, с јесени 1944-те, био је у селу четовођа, тачније четнички слуга. Морао је да одређује ко ће и колико да нахрани четника за време окупације а то нико није смео да одбије, оде глава.

– Иако је знао ко све у Бошњановићу сарађује са комунистима, покојни Драга никога није проказао, и упро прстом, него их је бранио и за њих, чек, гарантовао. Сећам се, једном је због тога, и ако четовођа, добио 25 батина од четничког команданта, чувеног Гарагана.

– Батине је Драга Лазић добио пред скупљеним народом, јер тако су хтели неки четници, и Гараган му је после батинања јавно рекао пред свима: „Само ти чувај комунисте, доћи ће они теби главе!” Као да је слутио, оца му четничког.

– Једном је тај Гараган хтео да смени Драгу са места сеоског четовође, али сељаци не дадоше. Срећом Гараган то прихвати са напоменом: „Кад је вама добар, добар је и мени!” Кажем, ту сам имао срећу јер сам дознао да је хтео да смени Драгу и постави мене. Право је да кажем да ми је Драга спасао главу. Он је сигурно знао да ја сарађујем са партизанима, па он пред крај рата дође код мене и каже: „Миодраже, овог пута се клупче одмотало, па се склони!”

– Одем у четнике и ослобођење ме затекне чак на бугарској граници. А да није било Драге да ме упозори, сто посто би ме четници ликвидирали при крају рата.

– Ја сам у време тих страшних догађаја, када је убијен кум Селимир и побијени Лазићи, био председник Месног народног одбора у Бошњановићу. Верујте ми да мене нико није питао на кога сумњам да је убио Селимира! Није ваљда ни било потребе јер је међу припадницима Народне одбране било доста наших људи одавде и као бораца и као функционера. Да је било мало више стрпљења и памети, не би данас Срећков син Бранислав говорио: Ех, што ми не оставише бар једног родитеља, него побише обоје!”

– Било је то време када је тако мало требало да човеку одлети глава. Четворо људи је изгубило главу, можда само због војничких цокула и енглеске блузе. У време погибије Драга Лазић је имао 47 година, Срећко и Милосава по 42, Јездимир и Радивоје по 38. И Селимир Павловић је био у најбољим годинама.

ПУЦАЊ У КРСТОНОШЕ

Године хиљаду девет стотина деведесет прве, на Свете Тројице, у селу Баћевац код Барајева, поново су ишле крстоноше. А пре тога нису ишле тачно четрдесет и четири године – од 1947, када су прекинуте у крви.

Те тешке године, на очиглед неколико стотина мештана који су први дан Светих Тројица побожно обилазили сеоске записе, носећи црквени барјак, убијен је Љубомир – Љуба Михаиловић звани „Мацаревић”. Убио га је један од комунистичких активиста који су донели одлуку да у Баћевцу растуре крстоноше за инат Богу и народу:

Убице су после биле тужиоци и сведоци, па су све оне, који су тог трагичног дана били на страни Бога (и убијеног Љубе), потерали на робију.

Један од њих, Миливоје Марковић, имао је тада двадесет три године и тек је био дошао из војске у којој је провео три године, све од одласка на Сремски фронт. Сећа се свега, прича:

– Наше село Баћевац је у политичком погледу, било некако у равнотежи – пола је било наклоњено комунистима а пола такозвана „реакција”. Комунисти су држали сву власт у селу а нама осталима било је само да радимо, да предајемо држави немогуће обавезе и да се молимо Богу. Али кад прођоше две-три године од рата, када се још више осилише, решише да нам укину и Бога. Сеоски комунисти из Баћевца потпомогнути активистима из суседних села, нарочито из Великог Борка, одржали су партијски састанак у суботу увече, у очи Духова и донели одлуку да нам на силу растуре крстоноше.

– Рано изјутра, у недељу, искупимо се пред црквом. Било нас је око пет стотина душа, претежно младих, ђака и деце, да са свештеником, три црквена барјака, крстовима и иконама, обиђемо село и да код традиционалних записа одржимо молитву за здравље, за родну годину, да не буде леда. Док смо ми пред црквом обављали молитву и формирали поворку, приметили смо околу неколико комунистичких активиста. Нико нам тада није рекао да се крстоноше не смеју одржавати и ми смо, ништа не слутећи, кренули ка првом запису. Напред црквени барјак у рукама Љубе Михаиловића а поред њега Љубивоје Благојевић, да се мењају. На десетину корака у поворци други барјак, па трећи, који сам ја носио. Свих нас шесторица, које је поп одредио и одабрао да носимо барјаке, били смо скоро демобилисани војници – борци са Сремског фронта.

– Провокације су почеле већ после поласка од првог записа. Миливоје Ивановић, партијаш (дошао из заробљеништва у Немачкој) сео је на мотоцикл са својим зетом Лазом Пандуревићем, и почели су да нас облећу, ону поворку, са обадве стране, дижући прашину и плашећи жене и децу. Остали смо мирни, рачунали смо да ће се све на томе и завршити, нисмо ни смели да им се нешто замерамо.

Група активиста чекала нас је на мељачком путу, па кад су видели да смо ми ударили доњим путем, ка Липару, почеше да трче, па пред нас, препречише нам пут. Било је неколико наших партијаша из Баћевца и познати активисти из Великог Борка – Радисав Јелић и Драга Миловановић. Они при крају поворке не верујем да су и знали о чему је реч, зашто смо застали. Чујемо кад Љуба Михаиловић каже: „Другови, ако ћете са нама, скините капе, а ако нећете склоните се са пута да прођемо.” Али момци у титовкама ни маказ, још се

примакоше челу поворке. Љуба крете према њима, пођосмо сви полако. Ођекну пуцањ из пиштоља, Љуба закука, испусти барјак и паде. Настаде метеж.

Женскиње и деца вриште, бацају иконе и крстове, беже куд стигну. На Љубу је пуцао, и ранио у врат, Драга Миловановић из Борка. Хтео је да пуца и даље, али му се заглавио метак те он и његови пајташи кренуше у бег. (Касније смо дознали да су имали намеру да убију и попа). Мој пиштољ је био код рођака Златомира Гајића и он опали три метка за зликовцима који побегоше у јаругу звану „Бучије”.

– Било је то страшно видети и доживети. На највеселији, најсвечанији и најпобожнији дан Баћевца, на Свету Тројицу, стотине чељади бежи, прескачу међе, не знају куд ће нити шта се дешава, по прабини побацине црквене ствари. Из Љубиног врата лије крв. Превисмо му рану неком марамом, нађосмо запрежна кола те га потераше у болницу.

– Сећам се: Станимир – Стаца Јанковић се попео на неки брешчић и виче народу: „Турци су владали пет стотина година, па су наши одржали веру, ваљда ћемо и ми!” Поврати се нешто од оног народа, узесмо оне барјаке, крстове и иконе и уз попово појање кретосмо поново као крстоноше.

– Онако узнемирени обиђемо некако све сеоске записе, свратимо у цркву, оставимо црквене ствари и узбуђени кренемо кући да дочекујемо госте, да слаavimo литије. У свим кућама само се причало о догађају код „Липара”.

– Око три по подне, баш у време ручка, видим кроз прозор, води милиција везаног Златомира. Командир пред гостима уперео цев од пиштоља у мене и виче: „У име народа, изађи!” Предам им пиштољ из кога је Златомир испалио она три метка. (Било остало још у шаржеру) Отерају нас везане у Месни одбор. Тамо су већ били везани, Љубивоје Благојевић и, чини ми се, Драгољуб Танасијевић.

– Тукли су нас, ту у месном одбору, а још више у току ноћи када су нас отерали у Барајево. Тражили су од нас да признамо и потпишемо да смо крстоноше организовали као манифестацију против државе, да смо чланови некакве илегалне четничке организације. Најгоре нас је мучио шеф удбе, неки „Бановац”, родом од Смедерева. Мени су, ево, образ испекли цигаретом. Газили су нас чизмама као сламу. Златомир је умро са ожилком од чизме.

– Из Барајева, тукући нас успут, отерају нас на место догађаја. Доведу ту везане још: Алексу Петровића, Стацу Јанковића, Радована Јаковљевића, Миливоја Ненадовића, Николу Гајића, Миливоја Благојевића... Ми причамо како је било, они нас туку и пишу шта они хоће, ми немамо шта да признамо, ништа не потписујемо.

– Држали су нас затворене у Београду, пуна два месеца. Није то био затвор него тамница за мучење. Једино нас нису тукли суботом и недељом, када иследници оду на викенд. Онако испребијане, голе и босе, држали су нас целу једну седмицу у неком подруму а доле на поду летве и вода.

– Осуде нас на робију, као народне непријатеље. Љубивоја три године, Златомира и Драгољуба на по годину и по а мене на годину дана. Оне остале који су били затворени осуде на по два месеца, таман колико су били у истрази и мукама.

Шта је било са рањеним Љубом Михаиловићем, прича његова сестра Марија Весић:

– Мој брат је рањен у врат, испод јабучице. Ја сам, са њим рањеним, била у колима када су га потерали у болницу. Успут нас је стигао Удбин цип и

пребацио у Београд. Љуба је цело време кукао: „Маро, сестро, зашто ме убише!” Молио ме да му трљам ноге, каже да га боле и да су му хладне. Из болнице су ме грубо истерали напоље. Мислим да намерно нису хтели да га оперишу, оставили му метак унутра.

Нас су обавестили да је сутрадан умро. Ужасно је то, без правде. Мој брат убијен без разлога, ови остали робијали цабе, а човек који га је убио није одговарао ни дана, још је напредовао. Сада је лекар у Београду. Њему и његовим није фалила ни длака са главе.

Док је Љубу Михаиловића оплакивала његова родбина и она четворица робовала, у Баћевцу је завладао терор од стране Удбе. Један од такозваних реакционара, који је пролазио кроз Удбине шаке је и Светомир Петровић, коме је тада било тридесет седам година. Прича:

– Мене нису дирали једну годину дана од доласка са Сремског фронта. Али после трагедије на Духове, када су убили Љубу, и пошто сам потпуно цабе лежао у затвору и мучен у истрази, удбаши, и ови, њихови сарадници из Баћевца, нису ми дали да живим. Прво су почели на ситно да ми загорчавају живот, ноћу ми кућу гађају камењем. Теркици Даници било тек три године, па се дете плаши, вришти ноћу. Супруга Радмила је тада добила стресове а да се никада није опоравила, умрла је млада. Замислите, мене ноћу бију у воћњаку а она и дете кукају и вриште у кући. Ја стегнем зубе, ћутим, велим биће бар њима двама лакше. Терају ме да потпишем да имамо у селу илегалну четничку организацију, да сам њен члан. Знали су они да то не постоји, али им је то, ваљда, требало да оправдају злочин који су направили њихови пајташи.

– Кад су видели да ја нећу да потпишем и признам нешто што не постоји, пређу на веће мучење. Једно дуже време морао сам сваку ноћ, тачно у поноћ да идем у шуму звану „Букве”. Ту су ме тукли и мучили како им кад падне на ум. Најгоре је било када су ми забијали шиваће игле под нокте.

– А све је то било масло ових наших из села. Најгори су били: Ђорђе Гајић, (умро од срца), Миливоје Николић (нађен убијен у Београду), Милинко Николић (умро од рака), Велимир Гајић (жив).

– Што се мучења тиче, овде у Баћевцу, највише ме убијао неки од Космаја из Сибнице. Али све је то била „песма”, како је тек било у затвору Удбе на Умци. Вежу ми руке и ноге у један чвор, провуку дрвену мотку, а крајеве обесе о греду а одоздо бију по леђима и дупету, по табанима. Држе ме тако док се не онесвестим, онда спусте доле у каду хладне воде, да дођем себи и да вода извуче модрице. Тако два дана и две ноћи: један сат на греди, један сат у кади, душа да ти испадне. Дође иследник и каже овима што ме муче: „Спремите штранку, вежите бандита, па у Саву!”

– Пусте ме усред ноћи и нареде да идем кући да ником не смем ни реч да кажем где сам био, нити шта су ми радили. Веле: „опет ћемо доћи кроз пет дана, све док не признаш”.

– Оставили су ме на миру тек наредне године, када је избио онај Информбиро. Тек тада су нас „четнике” оставили, били су заузети другим „непријатељима”.

НАСТАВАК ЗЛА

СМРТ КУЛАЦИМА - ГЛАД НАРОДУ

- Доловачка трагедија
- Ђаволова петорка

ДОЛОВАЧКА ТРАГЕДИЈА

У време принудног откупа пољопривредних производа у Југославији, између 1946. и 1952. године, било је безброј неспоразума, мука, трагедија... Из тих тешких дана остало је упамћено да је у Долову, јужнобанатском селу крај Панчева, дошло до праве сељачке побуне против сеоске власти – „активиста”, који су од домаћина одузимали краве, овце, коње и, најчешће, последње зрно жита, кукуруза, зоби... Скривено жито су активисти лако проналазили, јер су и сами, у скривању били већи махери од „кулака”. И кад је „неформална” екипа сељака почела проналазити сакривено, или потурено жито код чланова партије, дошло је до експлозије гнева. И данас, већина Доловаца тврди да до трагедије не би дошло да су бар среске власти прихватиле чињеницу да њихови сеоски „активисти” крију жито, а другима чисте до последњег зрна.

Тог кобног дана – 27. фебруара 1947. када су у село умарширале јединице КНОЈ-а, на попришту су већ била два убијена „контрареволуционара”: Арун Остојин и Стева Влајић; демолиран је био Месни одбор и Месни комитет, а неколико људи је било у бекству.

Главни актери, који су још живи, добро знају како се све одиграло, али неки од њих не желе да сада, после 42 године, о томе говоре. Скоро пола века сукобљене стране се држе на одстојању једна од друге, кад год могу гледају да се не сретну.

„Не би данас тако било да је тада победила истина”, каже један „несврстани” Доловац и, не желећи да се представи, додаје: -”Кога су змије уједале, тај се и гуштера плаши!...”

Ако из наредних прича једне, друге па и „треће” стране не сазнамо баш све детаље доловачке трагедије, сигурно ћемо схватити зашто се све то десило и зашто данас неки тврде да је на тај случај само формално стављена тачка.

Миленко Попов, звани „Гоља”, имао је тада 25 година, био је повереник за откуп у Долову и активни је учесник сукоба, могло би се рећи – прави човек за причу. Овај 77-годишњи говорљиви пензионер мисли да би било добро да прво, укратко, исприча своју биографију – можда ће се тако лакше схватити и његово понашање пре, тада, после, па и сада:

– Били смо сиромаси још од деде обућарског помоћника. Кад се деда „удао” у богату кућу, па се докопао фијакера и добрих коња и возикао кроз шорове, људи су са завишћу говорили: „Види гоље, докопао се мираза!” И тако нам је још од деде остао шпиц намет – „Гоља”. Године 1928, када је мени било шест, брату Мићи 4, сестри Дивни 2 године, а сестра Милосава још била у мајчином стомаку, отац је продао једина два ланца материне земље и отишао у Аргентину, трбухом за крухом. Од бродске карте преостало је било само 280 динара и то нам је једино остало. Живели смо код ујака у Баваништу. Отац нам је из Буенос Ајреса слао пара те смо некако живели.

– У партизане сам отишао са још 400 Доловаца седмог септембра 1944, и ратовао у Шестој војвођанској бригади по Славонији и Барањи.

– Демобилисан сам, као скојевац, у јесен 1946. Тада смо доби-ли шест ланца земље, одузете од богаташа. Чим сам дошао у Долово, постао сам члан Партије, секретар СКОЈ-а и председник омладинске организације у селу. Биле су четири ћелије са око 80 чланова Партије. Био сам члан Месног комитета и задужен за трећи рејон око формирања сељачких радних задруга. Две године –

све до 1949 – био сам повереник планског обавезног откупа у Долову. Тада ме, по линији Партије, пребаце за председника Сељачке радне задруге „Мита Вукосављев” да је вадим из блата – била је на рубу пропасти. Иако нисам био пољопривредник него обућар, није марило, веле – „мораш ти као комуниста”.

– Главни у селу је био секретар Месног комитета Партије друг Радослав Ракицић. Председник Месног народног одбора био је Жива Траилов. Кад сам ја био повереник, то је био најкрвавији откуп. Тад се све одузимало, почев од сламе и шапуревине (кукурузовине) до коња. Све што се могло наћи у амбару, у штали, што год је могло да роди у њиви, или да се миче, изузев кучића и мачака, све смо одузимали. Нама су активисти из Панчева – из среза, говорили да народ око Зајечара умире од глади, давали су нам и неке филмове како се народ злопати на Козари и да ми морамо и насилно одузимати људима вишкове жита да бисмо отхранили тај народ.

– Ми нисмо знали да је тада Југославија давала жито Албанији и Румунији. А и да смо знали, ми бисмо то исто тако радили као што смо радили, јер је то било животно питање за Југославију. Радило се – о бити или не бити. Говорили су нам, такође, да ако не успемо у планском откупу, да ћемо изгубити независност, да ћемо морати да се приклонимо „јал царству са качкетом, јал царству са шеширом”.

– Није ни нама активистима било лако, а камоли онима којима смо одузимали „обавезу”. Ја сам имао своја четири диспечара, обавезно су били чланови Партије – за сваки рејон по један. Ја сам одговарао Месном комитету и срезу, а као повереник за пољопривреду, одређивао сам колико ће ко чега да засеје. После, кад роди, стављали смо онај квадрат од летава на усев и бројали класје и зрневље – одређивали род.

– Ко год је имао три коња, трећег смо одузимали и давали за пасивне крајеве. Није било лако, јер у селу је било доста саботера и народних непријатеља, противника комунизма, „кулака”, који су скривали жито и шпекулисали њим. Вредело је жито тада као суво злато. Рецимо, за метар жита могло је да се од газда добије ланац земље, наравно, на црној берзи.

– Свако друго-треће вече држали смо састанке по рејонима и убеђивали људе. Да нисмо тако радили, политички, ко зна како би било. Долово је било најревносније село по питању обавезног откупа, ми смо били поносни на то. А радили смо право. Сваком смо узимали, без изузетка, само оно што претиче преко одређене потребе за исхрану чланова свог домаћинства. Реакционари су тада, па и дан-данас, ширили лажи да смо људима узимали све до последњег зрна. А нисмо, сем тамо где смо знали да је сакрио.

– Морам рећи и то да су и ови из среза, из Панчева, много наваљивали на нас, а ми на сељачке. Једно време била је тамо нека женска, која је била толико строга и опасна да је, чини ми се, хтела да нас бије преко телефона. Кад нису долазили ови из Панчева и када нисмо одржавали политичке састанке по сеоским рејонима, ја и две службенице Месног одбора и Месног комитета, Лелица Кудрин и Ђурђевка Стојков, по целу ноћ смо правили спискове обавеза.

– У сељачким радним задругама су, углавном, били сиромаси, а неки од оних богатијих били су непријатељи, намерно су ушли само да би правили штету. Имали смо у селу пет сељачких радних задруга. У једној од њих, звала се „Благоје Нешковић”, ти саботери су тровали коње, давали су им рицинус. Кад сам ја био председник задруге, спавао сам у бразди те хватао лопове и народне непријатеље и слао их у затвор.

– Ја, као комуниста, морао сам да дајем пример како треба право да се ради. На пример, ја сам на пет ланаца лоше земље, добијене од аграра, посејао жито. Родило ми је само пет товара, колико сам имао и обавезу према држави да предам. Све сам поштено предао до последњег зрна. Мајка ми после није давала да једем, вели: „Нема жлеба, однели твоји комунисти”. Јели смо кромпир и куље (качамак са вишњама). После смо се одмах уписали у радну задругу.

– Југославији је тада претио неки Андрес на западним границама, а овде је било много народних непријатеља и саботера. Конкретно овде, у Долову, нама активистима је претила највећа опасност од заосталог четника Васе Попова, команданта Јужнобанатског четничког одреда.

– Неколико активиста и одборника у овом крају изгубило је тада главу од руке четника Васе. Њему је овде у Долову била главна база, а сарадници су му били Богдан Вукосављев и Илија Албуљ. Они су по селу држали састанке и убеђивали људе да не предају жито, да нам се супротстављају.

– Тада је главна непријатељска парола и пропаганда била како ћемо побити све кулаке, наводно као што су бољшевици побили своје у Русији, да ћемо сав народ сатерати у сељачке радне задруге, које ће бити исто као колхозии у Совјетском Савезу, да ћемо порцију и кашику на дупе, па сви на заједнички казан.

– Сви кулаци у селу су били под њиховом – четничком контролом и утицајем, ми смо то знали. У јеку највеће акције откупа и изношења жита, два кулака – два народна непријатеља - Пера Бишић и Душа Остојин и још неки, изврше притисак и убеде секретара Месног комитета партије, Радослава Ракицића, да без нашег знања дозволи да се у селу оснује њихова дивља кулачка екипа контролора која ће да прегледа амбаре нама активистима. Тако оду прво код њега – Радослава и пронађу један скривен бокањ (дрвени суд за воду од око 150 литара) пун жита. А то је све био непријатељски план. Радослав је стално бивао по састанцима и акцијама, код куће су му остали стари отац и мати који нису ни приметили да су му они (кулаци) потурили то жито. Ишли су они у претрес још код неких комуниста, али нису ништа нашли. Код председника АФЖ-а, Маре Живанов, су прекопали амбар, али нису нашли ништа.

– То све тврди Миленко Попов „Гоља”, бивши повереник планског откупа у Долову, и наставља:

– Ми смо Радослава због тога критиковали и он се на то све самокритички осврнуо, а заједнички смо констатовали да је то непријатељско – четничко масло и да се у Долову спрема устанак и контрареволуција. Позовемо на састанак оне из Панчева.

– Дођу, секретар Среског комитета, Душко Новаковић и Бата Соколовић, члан Покрајинског комитета задужен за срез Панчево. Било је то 26. фебруара 1947. године, увече. Реферишемо ми њима шта се у селу спрема, а Душко и Бата се смеју и зафркавају нас како смо се за малу ствар уплашили од кулака. Колико су неозбиљно схватили контрареволуцију нека потврди чињеница да су за време нашег реферисања њих двојица цртали неке карикатуре и добацивали један другом преко стола.

Према причању Миленка „Гоље” овако је почео и завршио „оружани устанак и контрареволуција” у Долову:

– Било је зимско време, снег, а већ од ране зоре 27. фебруара маса људи почела је да се скупља пред зградом месне власти. Ми горе, на спрату, заседамо, неки чланови Партије су били испред врата да одржавају ред. Морало је тако,

јер кад је мало одмакло јутро, било је доле сигурно преко хиљаду и по људи. Деведесет посто тих људи, ако не и више, дошло је, не да протестује и напада, него да види шта ће се десити. Главне коловође су били Пера Бишић и Душа Остојин. Њих двојица су се први попели горе степеницама и оне што одржавају ред нападну дрвеним палицама. То су оне чобанске крже – тојаге, што имају буцу на крају. Ја излетим из канцеларије, отмено им оне мотке и стеремо их низ степенице, да се доле објаснимо. Е, тај Душа Остојин је изазвао трагедију, јер излети напоље и викне: „Људи, шта чекате, нападајте, јер мене су горе тукли!” (А нисмо га ни пипнули). Тада се она гомила људи заталаса и баш тада бану шеф Удбе из Панчева, Јова Кнез. Подиже га она маса на неки сто да им држи говор, да им, као, све ово што се дешава, објасни.

– Међутим, руља навали, скидоше га са стола и почеше тући. Маши се Јова за пиштољ, али врага у оној гужви није ни приметио кад су га разоружали. Било је тада у маси бар још два-три пиштоља. Шеф Удбе се некако искобеља из оне гужве и отрчи право у кућу Маре Живанов, председнице АФЖ-а, код које је био претходно свратио и оставио митраљету – руску стројницу, јер је мислио да је не доноси и не изазива масу.

– За то време маса навали горе уз степенице, на спрат. Опет на челу Пера Бишић. Са њим Жива Дражилов, Ненад Јарковачки и Мита Меза. Улетеше у канцеларију и Мита мене удари кржом и на тренутак онесвести. Онда ме Пера и Ненад, крупне људине, ухвате преко паса да ме баце кроз прозор доле, међу ону разјарену масу да ме растргну. Ја сам тада мерио 92 кила, па их ухватим на трик; олабавим се па се онда нагло праћакнем те их оборим.

– Изгурамо се у ходник, настане гушање. Да сам имао пиштољ, све бих побио. На степеницама лом. Навалили ови одоздо, бију оне активисте што одржавају ред. На врата друге канцеларије навале Стева Влајић и Арун Остојин, рођени брат оног Душе што је викао маси да смо га тукли. – Тада се на вратима појави Радослав Ракицић, секретар Партије у Долову. Ја викием: „Радославе, ово је напад, пуцај, не чекај!” Арун ухвати Радослава за косу, овај извади пиштољ и опали му право у срце. Паде Арун мртав на месту. Пошто су канцеларије повезане, на другим вратима се појави Душко Јоваков, секретар Среског комитета. На њега са пиштољем у руци навали Стева Влајић, али Душко опали овом у стомак. Смртно рањен пуцао је и Стева, али је Душко био бржи.

– Настала је таква пометња и пуцњава одоздо и одозго, да је право чудо да више нико није погинуо. Уствари, ко зна шта би даље било да шеф Удбе Јова Кнез није стигао са митраљезом и пуцао преко оне масе људи. Тада се руља разбежала, а одступили су и они главни са ходника и степеница. Остала је поломљена ограда од степеница, а било је и пуно изгубљених шубара, опанака, ципела... Срећа њихова, јер да нису одступили Јова би их све покосио следећим рафалом.

– И ја да сам тада имао при себи пиштољ, не би се то само завршило са два мртва. И мене и рањеног Стеву Влајића су однели код лекара. Мене у једну, њега у другу собу. Била су ми повређена или поломљена два-три ребра. Стева је умро за 15 минута.

– Сви главни актери напада су се разбежали. Неки су се сакрили, а неки одмах преко снега сами отишли у Панчево и предали се милицији. Знали су, ако их ми похватамо у селу да им нема суда, да ћемо их све побити. Шеф Удбе је толико био бесан што су га разоружали да би их, да их је одмах похватио, пострелао на лицу места, као зечеве.

– За непун сат у Долово је стигла и јединица КНОЈ-а и блокирала село. Уведене су страже и патроле. Много Доловаца је већ исти дан отерано у затвор у Панчево. Невини су пуштени кућама, а коловође су остале: Пера Бишић, Ненад Јарковачки, Душа Остојин, Жива Дражилов, Мита Меза...

– После неколико дана ухваћен је и четнички командант Васа Попов. Ја сам на суду био главни сведок. Доказали смо да је то била испланирана контрареволуција и оружана побуна са циљем обарања народне власти и преузимања исте. Све то од стране четничких елемената. Четник Васа и његов јатак Богдан Вукосављев су осуђени на смрт и стрељани, а ови други од пет до десет година робије.

– Пера Бишић и Ненад Јарковачки су осуђени највише – по десет година и издржали су све до краја. Пера је и после робије био непријатељ и дуго је имао „реп“, па је стално био под контролом.

– Сви су они добили оно што су и заслужили. Једино мислим да је Арун Остојин непотребно изгубио главу. Он је био у рејонском одбору Народног фронта задужен за агитацију. Али био је Душин рођени брат, а и зет Пера Бишића – ожењен његовом сестром Иванком. Њега су завели Душа и Пера те је невин изгубио главу, а није био лош човек.

А како су прошли секретари Среског и Месног комитета партије, шеф Удбе...? Миленко каже:

– Добили су партијске опомене зато што су били благи, што нису предупредили ситуацију. Јова Кнез је критикован што није одмах пуцао него дозволио да му отму пиштољ. Мислим, да је био премештен на неку функцију у Ковачицу. Радослав Ракићић је касније брзо напредовао, умро је недавно као пензионисани генерални директор Југословенског речног бродарства. Секретар Среског комитета, Душко Новаков, је као информбировац 1950. пребегао у Румунију и одатле преко Радио-Темишвара нападао Тита и Југославију. Касније је дошао у земљу одробијао своје ИБ опредељење и умро. Ја сам и даље био повереник откупа, руководио сељачким радним задругама, после их расформиравао. Од њих пет основали смо пољопривредно добро „Ливада“, где сам био шеф машинског парка и пољопривредни техничар без школе. Од 1977. сам у пензији.

Шта данас, после скоро пола века, о свему овоме мисли Миленко:

– Сто посто смо били у праву, спасавали смо Југославију. Село Долово је ушорено, често се среће и са бившим „контрареволуционарима“, па о томе Миленко каже:

– Па, рецимо, са Пером Бишићем проговорим баш кад морам, онако званично, кад се баш нема куд, али и он и ја, кад год можемо, и дан-данас се мимоилазимо.

А какво ли је Перино мишљење о свему што се десило? И ту је Миленко категоричан:

– Перу Бишића, Ненада Јарковачког и све који су још живи а били су на тој непријатељској страни, не треба ни питати ништа, нити са њима о томе разговарати. Они имају своју причу која је лажна. Ово је једина истина коју сам ја испричао, јер је то онда званично потврђено. Жалбе су одбијене.

То је све што је испричао Миленко Попов „Гоља“ о доловачкој трагедији од пре 42 године. Испуњавамо дато обећање да ћемо написати баш онако како он каже да је било.

Судећи по причи и ставу Миленка „Гоље”, који је задржао и до дан-данас, тада „активисти” нису бранили само свој живот, него и Југославију. И сада је Миленков став да је све било баш тако и баш зато, да „је та истина тада и званично потврђена, другу страну не треба ништа питати, нити слушати”.

Неки од те „друге стране” – „контрареволуционари” Пера Бишић и Ненад Јарковачки, су и данас живи и сећају се како је то било и зашто се догодило. Међутим, баш тај „главни” бивши „кулак”, Пера Бишић, не жели ни реч да проговори о свему томе.

– Било је што је било и никад да се не понови ником. Невин сам пропатио много, и тада, и још дуго после тога. Држе ме стално на црној листи. Кад је била Прва конференција несврстаних у Београду 1961, мене ставе под присмотру и у „изолацију”. Таман помислим да сам скинут са црне листе, а лане, дан уочи оног митинга солидарности са Србима и Црногорцима на Косову, одржаног у Панчеву, долазе ми органи и наређују да: „Сутра не смеш мрднути из свог дворишта!” И сад ја треба да причам шта је било и како 1947. када још има глава које мисле исто као што су неке мислиле пре 40 година. Нећу да причам о томе. Желим да ме оставе с миром. Волео бих да све заборавим, али не могу јер било је много тешко.

Други „контрареволуционар” Ненад Јарковачки разуме Перу и његово ћутање, али за себе каже да се не плаши шта ће да прича. (Дао је и један поштен предлог: „Треба чути и трећу страну нарочито. Да она каже како је било и зашто.”)

Укратко, ево Ненадове приче:

– У јесен 1944. отишао сам добровољно у Народноослободилачку војску – у рат. Док су трајале борбе а и после, до демобилизације 1946., политички комесари су нам говорили како нова власт ради право и поштено. Прво, веле, полазе од себе. Аја, чим сам дошао кући, видим да нова власт у Долову прво и једино мисли на себе, а нама намеће терор. То што Миленко „Гоља” прича како су они – „активисти” прво држави предали своје обавезе у житу и стоци па после тражили од нас, јесте најчистија лаж. Знало је тада цело Долово да они крију жито, а нама обришу свако зрно. Друго, што говори да је доловачка „побуна” инспирисана четничком пропагандом и њоме вођена, јесте само зато да би оправдали себе. Јер, да је било правде, колико једно зрно, тада би на робију требало да иду, ваљда, они који су убијали људе, а не ми који смо били са убијенима и срећом остали живи.

– Није тачно да се народ искупио ненадано а организовано. Народ се постепено почео окупљати, још два-три дана раније. Два дана пред трагичне догађаје дошло је пред Месни одбор близу пет стотина људи. А морали су да се буне, јер су активисти тих дана, рецимо у Првој улици, ишли од куће до куће и чистили амбаре до дна. Своје су прескакали. Људи су протестовали и тврдили да одборници и сви остали „активисти” своје жито држе скривено. Ови ни чути, веле, то је „непријатељска пропаганда”.

– Онда народ тражи да се образује неутрална комисија да изврши претрес код њих, активиста, као што то они раде код нас. Они као прихватају, али предлажу неке своје људе. Сећам се, покојни Васа Јованов каже Радославу: „Узми озбиљне људе, а не балавце!” Радослав љут пружи прст на мог оца Душу и каже:

„Може он”. Мој отац не сме да се прихвати, а Радослав ће: „Ако нећеш ти, ево ови твоји двојица – Ненад и Стева, нека они буду у комисији, мајку вам кулачку!”

– Одемо одмах, из оних стопа, код Маре Живанов, председнице АФЖ-а и Лазе Тамировог и нађемо скривено жито. Код њега – Радослава пронађено је, такође, на тавану стаје, у сену, пун чобањ жита – око 150 килограма.

– Тада је у тој комисији био и Славко Пешић. Други дан још већи претрес и поново се пронађе скривено жито баш код оних који су били на власти и нама одузимали. Сад су људи тражили да се призна грешка, да се изабере други Месни одбор. И ту су они видели да се народ неће умирити, па јаве да дођу они из Панчева из Комитета и Удбе. Ту им напуне главу како су им то пронађено жито наводно потурили народни непријатељи, наговорени од четника Васе. Ови „наши” су увече предлагали онима из Панчева да се ту ноћ похапсе они најгласнији, али предлог није прихваћен.

– Тог 27. фебруара 1947. стигло је пред Месни одбор Долово више од хиљаду незадовољних људи. Било је ту и жена и омладине. Они горе, на спрату, конферишу, а на врата и степенице поставили обезбеђење, не дају да неки од нас приђе и каже истину. Да би некако умирио масу, шеф Удбе, Јова Бебић-Кнез се попео на сто, држи говор, прича о народним непријатељима, убеђује људе. Маса се све више узбунила, виче: „Доле они који крију жито!” Кнез опет о непријатељској пропаганди, а револтирана маса навали и свуче га са оног стола. Маши се он за пиштољ, а Стева Влајић га предухитри те му оте.

– Искобеља се шеф Удбе некако из оне гужве а нас неколико навалимо и пробијемо се на спрат. Вичемо да изађу из канцеларија, тражимо да се установи грешка и да кривци одговарају. Али они нису дали власт. Пуцали су и убили Аруна Остојина и Стеву Влајића. Ја и даље мислим да је Радослав убио обојицу. Арун је, ама баш цабе, изгубио главу. Био је миран човек и уме-шао се само зато да би из гужве извукао брата Душу. Признајем, да смо ја, Пера Бишић, тај Душа Остојин и Стева Влајић били најгрлатији и најдрчнији.

– После погибије ове двојице народ се разбежао кућама, а они којима је претила опасност да буду на лицу места побијени, отишли су одмах у Панчево, у милицију, да траже спас. Ја сам се крио до 2. марта и усред ноћи сам се пријавио тужилаштву.

– На суду су били главни и једини сведоци они чланови партије који су говорили да није тачно да смо пронашли код њих скривено жито. Није тачна Гољина тврдња да је на суду доказано да је та цела ствар имала везе са четницима. Кад је касније ухваћен тај Васа четник, показало се на суочењу да се не познаје ни са једним од нас, окривљених за побуну. Ипак су, помоћу њихових сведока, успели да „докажу” како је то била оружана побуна, малтене устанак, и покушај свргавања народне власти. То што смо били изабрали комисију да прегледа ко је скривао жито, на суду ништа није вредело, чак нас је и теретило. Тужилац је тврдио и суд изгледа прихватио да смо ми Радослава приморали да пристане на комисију и да истој написмено да може вршити претрес у свакој кући.

– Адвокати нису смели баш много да нас бране. Мом браниоцу су одузели право на рад. Суђење је било 24. марта 1947. и исти дан је изречена и пресуда: Првооптужени Пера Бишић осуђен је на десет година робије, од којих је издржао три. Ја, такође, на 10 (издржао 7), Жива Дражилов 8 (издржао 7), Душа Остојин 8 (7), Мита Меза 6 (3), мој отац Душа 5 (3,5). Мој отац је осуђен јер је,

наводно, био један од организатора „устанка”, а Мита Меза, мислим, само зато, јер је први почео да виче „Доле они који крију жито!”

– Ја се нисам жалио на пресуду. Ови други јесу, али узалуд – жалбе су им одбијене. Ја сам једва чекао да ми пресуда постане извршна, да ме воде на робију, јер смо се плашили да нас ноћу не изведу и побију па објаве да смо провалили затвор и покушали бекство.

Док смо ја и мој отац робијали, кућу су нам начисто опељешили, а брата Стеву су скоро сваку ноћ затварали и тукли, ту у затвору Месног одбора – у подруму доктора Вукашиновог. Брат се од тога разболео и умро, пре него што смо нас двојица одробијали своје.

***

Иванка Остојин је већ 42 године удовица убијеног „контрареволуционара” Аруна. Ова вредна домаћица, чије краве и башта могу да служе за пример и понос, прича са тугом:

– Мој Арун је отишао да извуче брата Душу из оне гужве, а Радослав Ракицић га је убио без речи. А дотле су били добри пријатељи – чак му је Радослав давао неке политичке књиге да чита. Мужа су ми убили, девера отерали на робију, а нас у кући опљачкали јавно и по „закону”. Конфисковали су нам 60 ланаца земље, пет крава, преко две стотине оваца, 16 свиња. Не само да су покупили сав крупнији пољопривредни алат, кола, таљиге, него и све ситнице: рецимо виле и лопате. Одузели су нам шест фуруна печене цигле (60.000 комада), које смо сами испекли за кућу. Да би прехранила себе и децу, моја јетрва Мила и ја ишле смо у надницу...

***

Душан Пешић из Долова је рођен 1938. али се веома живо сећа какви су то били тешки дани од 1947. па надаље:

– Како се не би сећао. Деду Николу и оца Славка су отерали на робију, а мајка Анђа је остала са нас троје мале деце. Ја сам имао 10, једна сестрица 6, а друга 4 године. Деди Николи је зафалило 200 килограма жита да изнесе за обавезу, а отац Славко се био замерио Радославу кад је био у комисији која је пронашла скривено жито код њега, код Лазе Татомировог, Миливоја Павловог... А сви су били чланови партије који су другима купили све до задњег зрна. Сећам се нама су хтели да сруше зид од амбара. Као ту смо скрили, а знали су да више нема, да смо предали све што је родило и још нешто докупили.

– Сећам се тог зимског дана кад су деда Николу, као и још доста Доловчана „кулака”, убацивали у камионе. Везивали су им руке жицом као да су злочинци.

– Све их је Месни одбор оптужио да су „привредни саботери” јер, наводно, крију жито. (А довољно је било да нарежу да предаш више него што имаш, а што ти је родило, па да ти ту разлику рачунају као да си скрио.) Пре него што је кренуо камион са несрећним „житарима”, мој отац Славко – дедин син, стигао је да му у камион убаци бундаш, јер се деда није био добро обукао а било је хладно. То је „казненој експедицији” било довољно да и оца вежу и убаце у камион.

– У затвору, у Панчеву, су их тукли и терали да признају да су били четници, иако су знали да то ови нису били. Док су њих двојица робијали нама су у кући све покупили: краву, јуницу, 20 оваца, све свиње... То су све радили наши људи, одавде из Долова. Рецимо, браћа Предраг и Ненад Радосављев и Илија Дугајлов, били су рођаци моје мајке, а дошли су и целу кућу нам

испреметали. Сећам се добро, како су превртали кревете. На крају су пронашли и однели још 3-4 килограма кромпира, ситног као трешње, и једно 2-3 килограма „сатрице” – неке врсте ситног пасуља. Однели су нам тако и то што је имало задње да се поједе у кући. Да није било мајчиног оца и три ујака, поскапали би од глади.

***

Бора Пешић, познатији у Долову по надимку – Бора Бува, био је од 1945. до маја 1947. милиционар у Панчеву, приводио је окривљене на суђење и добро се сећа свега шта се и како дешавало тих дана:

– Био је покушај Удбе да се похапшени доловачки домаћини прикажу као активни сарадници четника Васе Попова. Та ствар, међутим, на суду, ама, баш ничим није могла да се докаже. Они и нису осуђени због извршења наводног четничког покушаја свргавања народне власти, али јесу због покушаја промене сеоске власти која се однародила од људи. Четнику Васи и његовим јатацима је било обашка суђење. То што Миленко „Гоља” прича нема никакве везе са истином.

– И мог деду Живу Пешића су прогањали због обавезе. Дао је 1950. ланац и по земље Лази Пруљи за 150 килограма жита, које је овај предао држави на наше име а да ми нисмо ни видели пшеницу.

– Тадашње сеоске, па и средске власти, су се служиле разним средствима да остваре што су наумиле. Било је много нечасних средстава. На пример, неколико дана пошто сам изашао из милиције, приметим међу доловачким активистима извесног Мирка Поп Антића како малтретира људе горе од ових наших. А само два месеца пре тога, био сам присутан када га је суд у Панчеву осудио за неко дело на четири године робије. Може се само замислити како се он понашао према „кулацима” када му је пружена шанса да може да се откупи од осуде или да добије бар неку привилегију. Чим смо се препознали, пребацили су га на други терен.

– Иначе „кулаци” су у панчевачком затвору имали гори третман од криминалаца и лопова, чак и убица... Били су затварани у затворски подрум за угаљ, а разбојници су били у собама, на спрату.

***

Поред две жртве – два „контрареволуционара” које су убили „активисти” и још неких који су умрли у затвору или нешто касније од последица батинања, у Долову је још један „кулак” изгубио живот. То је Драгомир – Драга Вујичић, за кога се и данас сумња да је сам скочио у бунар. Те јесени – 1947, Драги је било 47 а његовом сину Ненаду 22 године.

Прича Ненад:

– Оца Драгу су затварали скоро свако друго вече. Обично дођу тако пошто сви полежемо. Ујутру би га пуштали да дође кући. Било му је тешко да прича, а ми смо знали и на њему видели да су га мучили. Често је морао по целу ноћ да преноси цакове у магацину. Знали смо да га је највише тукао Радослав Ракицић. Кад би у ноћи почели да лупају врата, отац закука: „Јој, децо моја!” Како је то било страшно! Тешко и нама, а камоли тек њему – знао је шта га тамо чека.

– После једног таквог одвођења, ујутру се није вратио. Одем у Месни одбор да питам шта је с њим, а они мени: „Мора да ти је отац побегао, одметнуо се. Ако га не пронађете до подне, тебе ћемо да затворимо.” Отац Драга, на жалост, није побегао, брзо је пронађен. Неки Сава Туле му је први угледао

опанке поред школског бунара – близу магацина за жито, где су их обично злостављали. Дошла је, кобајаги нека комисија из Панчева, поставила два-три питања, тек реда ради, и констатовала да је мој отац извршио самоубиство скакањем у бунар. Чак и да је тачно да је сам скочио, то пада на њихову душу.

– Није им било доста што су нас у црно завили, него су нам после десетак дана покупили све из куће, амбара и штале. Од 90 оваца оставили су нам само две и по ћопаве. Отерали су нам дебеле свиње и све житарице, до последњег зрна. Чак су нам отерали и шапуревину (кукурузовину), коју смо били спремили за циглану.

***

Те 1947. деда Миши Губаревцу је било 61, његовом сину Бранку 40, а унуку Гаври 15 година.

Гавра се својом вредноћом поново лепо скућио, образован је и речит човек:

– О нашој муци би и филм могао да се сними. Не чудим се ако неко млађи не може да поверује да је све било како је било када ми то сада причамо, јер и ја, да нисам то лично доживео, тешко би могао да појмим и схватим шта су људи радили са људима. Тај Радослав Ракицић је, заиста, био најгори мучитељ у селу. Деда Мишу су убеђивали да уђе у сељачку радну задругу. Кад су видели да неће, почели су га скоро сваку ноћ одводити на „убеђивање”.

– Од напуштене швапске куће направили су милицијску станицу а од дубоког подрума затвор. Силазило се дрвеним степеницама. Понекад би намерно склонили степенице а њих у мраку гурали да падају доле и изубијају се. Како му је јаднику било када дању ради на њиви а ноћу га муче и батинају. Један од батинаша је био и Дејан Михаилов. Он је деди ишчупао цео један брк, дошао је кући сав искрвављен.

– Једне зимске ноћи упадну Радослав и његови пајташи, везаше деду жицом и одведоше га, онако у гаћама. Прво су га држали необученог у хладном подруму, па онако промрзлог изведу га право ка јарузи, иза нашег имања, дубокој десетак метара. Радослав му каже: „Ајде, матори, мајку ти јебем бандитску, стани ту на ивицу јаруге да те ликвидирам.” Неколико пута је шкљоцао пиштољем и псовао што му је влажна муниција. Ујутру га пусте свог промрзлог и модрог од хладноће и батина. Деда је тада отишао, склонио се код сестрића Драге у Мраморак да се опорави месец дана. Уместо њега, после су ноћу одводили оца Бранка, тукли га и мучили.

Бранкова супруга – Гаврина мајка, Дивна, се присећа како је и сама једне такве ноћи учествовала у „инциденту”:

– Прво припуцаше пред капијом, избудише и нас и цео комшилук. Ништа необично, били смо већ навикли на све врсте тортуре. Било је њих неколико чланова партије из села, а тада их је предводио Ненад Радосављевић који је као нечовек био одмах иза Радослава.

– Ударише у претрес. Били су нам одредили нарез од вагон и по жита, а предали смо вагон колико смо и имали. Ја идем напред, носим у руци упаљену лампу на петролеј, иза мене тај Ненад, па мој Бранко, па после њега они злотвори, деру се и пуцају у вис. У једном моменту Ненад се окрене па мог мужа удари пиштољем у главу те он паде као покошен. Мени се смрче пред очима, па Ненаду ону лампу о главу. Пуче лампа, букну пламен али спаси га качкет те му не ухвати косу. Умало ме тада не убише.

Гавра наставља причу:

– Држали су овде, у Месном одбору Долова, сваку ноћ најмање по 20-30 људи. Долазили су и ови из Панчева да овим нашим помогну у саслушавању и мучењу. Отац је причао како се неки удбаш, неки шмокљан, био испизмио без разлога на једног од најкрупнијих домаћина, на Румуна Јелесију Козака. Нарочито је уживао да га туче пред целим стројем затвореника. Бије га и зеза: „Мајку ти јебем кулачку, знам шта мислиш у ту твоју велику главу, да можеш заклао би ме зубима!” После у подруму Јелесије каже мом оцу: „Сестру му шмокљава, тачно зна шта мислим!”

– Били смо у то време више гладни него сити. Отац је ишао са неким људима одавде чак у Барању, код Белог Манастира, те отуда догонили – куповали жито да би се некако прехранили и испунили обавезу.

– Најгоре је што ти покупе све жито и стоку па у пролеће нити имаш са чиме да узореш, нити семена да посејеш. А они већ нарезују и планирају колико у јесен да предаш. После заиђу по селу па уместо жита терају људе везане један за другог, као таоце.

Дивна додаје:

– Свекра Мишу су једном приликом намерно протерали у колима поред куће да га видимо. Махао нам је јадник, онако везаних руку. У затвору, у Панчеву, су их, такође, малтретирали и свекар је ту добио воду у плућима. Осудили га били на две и по године као привредног саботера и шпекуланта и држали га још ту док пресуда не постане извршна.

– Одемо ја и Гавра да га посетимо у затвору, понесемо мало меда и јаја уместо лека кад он тамо се већ био сав надуо. Гледао нас је тако тужно, предосећао је да се више нећемо видети. Кад смо други пут отишли, они кажу да је одведен у болницу. Ми тамо, он мртав.

– Пошто је деда умро у затвору – наставља причу Гавра – одмах отерају оца Бранка. Држали су их исто у подруму за угаљ, толико пуно њих да нису могли ни да седну, ни да легну. Намерно их нису изводили у клозет, нити им давали кибле, а по неколико дана им нису давали да се чисти. Хтели су да их угуше сопственим смрадом. Мајка је молила Влајка Рајића, предратног комунисту одавде из Долова, чију смо сиротињску кућу помагали пре рата. Влајко је био поштен па је у добру вратио. Средио је некако да оца Бранка и ујка Саву Стојанова пусте из затвора. Нас двоје – мајка и ја – отишли смо у Панчево по њих. Када су их пустили, то нећемо никада заборавити – били су скроз умазани изметом као свиње.

– Одвели смо их у двориште кафане „Код Недељка” те их прали на пумпи – присећа се Дивна. – Нису их у Долову оставили на миру више од 3-4 дана, опет су их почели ноћу одводити и злостављати у подруму – затвору Месног одбора. Циљ им је био да нас прогласе за народне непријатеље и саботере и конфискују нам имање. И успели су – конфисковали су нам и имање и кућу.

– Опет замолим Влајка за помоћ. Влајко напише писмо лично Моши Пијаде и замоли га да ме прими. Моша је послушао свог старог предратног друга, примио ме, саслушао све моје муке и кратко рекао: „Иди кући, све ће бити у реду”. А једино што је било „у реду”, то је да је привремено обустављено исељење из куће док се не пресудимо са државом, са којом смо тада повели спор због конфискације.

А спор је трајао, веровали или не, 40 година. О томе Гавра каже:

– Нешто земље смо успели да повратимо а кућу смо, коначно, судски добили у марту 1988. године. Отац Бранко је умро лане у августу – успео је да

последњих пет месеци живота проживи у својој кући. Међутим, није дочекао да се пресуди још за 80 ари плаца, око кога се још споримо. У међувремену су умрла два адвоката која су се бавила овим спором. Првих дана је то био Мита Тополовачки, који је због великог залагања за нас и сам одлежао затвор од шест месеци. Пошто је умро, предмет је преузео Милан Ђурчин. Пошто је и он умро, предмет је преузео нови бранилац – његов син Боривоје.

И још понешто што је запамтио Гавра Губеревац из Долова:

– Ишао сам у гимназију, у Панчеву, и присуствовао суђењу „контрареволуционарима” који су, наводно као четнички елементи, хтели да дижу оружани устанак у циљу промене народне власти у Долову. Сећам се, да се тад говорило да нико није смео да сведочи нешто што би ишло у прилог окривљенима. Суд није могао то да веже за четнике, али није хтео да прихвати очигледну чињеницу да је све то био резултат гнева људи што су активисти своје жито скривали а другима практично отимали до последњег зрна. Један човек је ишао тада у затвор и на робију само зато што им је рекао: „Ви кажете да ми кријемо жито за Енглезе и Американце, а за кога га ви кријете!”

– Ја тврдим да је тада сељак у селу више гладовао, него радник у фабрици. Када сам отишао у Београд, у школу „Петар Драпшин”, ухватио сам некако везу да се храним у мензи Дома синдиката, који је тада био у Немањиној улици. Било је хлеба колико хоћеш и ја сам свакодневно кришом трпао у џепове и свака два-три дана доносио кући, мојима у Долово.

***

У неким банатским селима 1946., и касније, постојале су при месним народним одборима и комисије за шверц и шпекулацију. А шверц или шпекулација је тада био ако сељак приватном лицу прода своју свињу тежу од 25 килограма. А да су комисије радиле и овако и онако, говоре и документи који се чувају у Историјском архиву у Панчеву, међу кривичним предметима.

Записник

Вођен на дан 13.XII 1946. приликом саслушања Јарковачки Лазе који је без позива дошао и изјавио следеће: Пре 8-10 дана као члан комисије за шверц имао сам задатак да заједно са Маринков Лазом и Павковић Вељом мотрим на кућу Губаревац Мише и Бранка јер је било пријављено да ће тог јутра да изнесу дебеле свиње и да продаду на црној берзи. Ја сам са друговима и био у заседи све до 3 сата изјутра а тада сам отишао на друм за Панчево. На друму сам остао и мотрио на шверцере ако који буде наишао. Зауставио сам тога дана Стојанов Перу а Губареваца Мишу и Бранка уопште нисам видео.

Када сам се вратио кући сазнао сам да су Губаревац ипак однели 3 комада дебелих свиња на пустару Грој. Они су прошли калдрмом и то поред Лазе Маринкова он треба да је видео на њиним колима дебеле свиње али их је намерно пропустио не учинивши ништа. Сведоци овога су Влајић Иванка и Стокић Живана.

Тада сам ја пријавио ствар секретару М.Н.О. и затражио дозволу да са Главонић Предрагом одем на пустару Грој и да тамо испитамо случај, секретар је одобрио и ми смо следећег јутра и отишли, на пустари смо испитали раднике да ли је неко из Долова долазио са дебелим свињама и где се те свиње сада налазе, радници су нам одговорили да на пустару више пута свраћају људи са свињама и да ове свиње прима комесар пустаре и лиферије их

даље. Тако је било и овога пута са свињама Губареваца из Долова, они су донели 3 комада свиња од којих је једно било мало а два су била већа. Ови два комада већих пригњечили су онога малог тако да су то свиње заклали а они других два комада су Губаревци заједно са комесаром однели у Панчево а радници не знају где.

Пошто се из свега види да је овде у ствари један шверц како од стране Губареваца тако исто и од стране комесара пустаре Грој, а друг Лаза Маринков је такође погрешно што је видевши свиње на колима ипак пропустио Губаревце да их однесу, то молим М.Н.О. Долово да по овом случају поведе истрагу и за кривце предложи казну.

Више немам шта да кажем и записник ми је прочитан, протумачен и ја га признајем као свој исказ.

Долово 13. XII 1946.

С.Ф.С.Н.

Јарковачки Лаза
(потпис)

Записник

вођен дана 14. XII 1946. приликом саслушања Маринков Лазе, сир. земљорадника из Долова а по пријави Јарковачки Лазе је пре 10-12 дана вршећи дужност члана комисије за шверц пропустио са свињама дебелима Губаревац Мишу и Бранка да отидну за Панчево.

Упитан да ли је пропустио Губаревце и зашто је то учинио даје следећи исказ:

Поменутог дана заиста сам био на друму када су наишли Губаревци од шуме, зауставио сам их и пошто сам се уверио да на колима имају 6 комада мршавих свиња и да на ове свиње имају и пасош ја сам их тада пропустио, јер није забрањено носити мршаве свиње на продају.

Све ово догодило се изјутра око 7 сати и то на друму где је много света пролазило па међу осталима и Фука Мирослав, Влајић Иванка и Стокић Живана али и други који су сви могли да виде и Губаревце и мене. Сматрам да је јасно сваком ко нешто разуме да се шверц не пропушта пред толико сведока као што је овде био случај, и мислим да за ово не бих могао да будем узет на одговорност.

Друго немам шта да кажем, записник ми је прочитан, протумачен и ја га признајем за свој исказ.

Долово 14. XII 1946.

С.Ф.С.Н.

Маринков Лаза
(потпис)

А да су Миша и Бранко Губаревци из Долова заиста „опасни шверцери и шпекуланти” нека послужи и следећи цитирани извештај, настао неком ранијом приликом, преписан од речи до речи са свим граматичким бисерима:

МИЛИНЦИСКА СТАНИЦА
број, 1511,
Долово,
месно народном одбору,
ДОЛОВО,

*достављамо вам, запљените свиње 2, комада од, 6 месеци мише
бубуреваца, и 5, комада бранко бубуреваца, од 7 месеци, све свињепогноје миша
бубуревац и то без пасуша и лагајући милицију на сваки начин дага пусте,
истога милиција није пустила већ мује свиње одузела и то надан 6,147, и уједно
достављамога на даљи поступак само једно давам скренемо пажњу исти
бубраци суопасни шверцери и то још од раније,
СМРТ ФАШИЗМУ СЛОБОДА НАРОДУ,
командир милиције
(ПОТПИС НЕЧИТАК)*

Листајући кривичне пресуде Среског и Окружног суда у Панчеву из 1947. види се да су се ова два правосудна органа највише бавила „шверцерима”, „шпекулантима”, – „привредним саботерима”... односно сељацима оптуженим за неиспоруку житарица, које су им нарезале месне власти.

Прегледајући подебели досије окривљеног Душана Симке из Долова, може се пронаћи „Уверење” које Месни народни одбор Долово шаље суду као „Предмет”: Симка Душан из Долова, уверење моралног владања и имовног стања. Да Симка Душан стар 66 година из Долова судски наводно није кажњаван, иначе је шпекулант и склон шверцу. Именовани је доста имућан, поседује сад један максимум од 35 ланаца земље и две куће.”

„Уверење” је писано 9. марта 1947., под бројем 1518. У потпису „секретар Радослав Ракицић.” Захваљујући, вероватно, томе као и још неким актима „Комисије за недопуштenu шпекулацију и привредну саботажу” Срески суд у Панчеву је 17. 3. 1947. „због непредавања вишкова житарица и недопуштене шпекулације” осудио Симка Душана „на две године лишења слободе са принудним радом и новчано 30.000 динара”. Занимљиво је да у пресуди стоји да се „у случају ненаплативости” казна од 30.000 динара замењује са 600 дана затвора.

Решавајући по жалби, Окружни суд у Панчеву је преиначио пресуду тако што је Душану додао још пола године робије и дуплирао новчану казну – уместо 30 – 60 хиљада динара, што је у случају „ненаплативости” 1.200 дана затвора т. ј. три године и четири месеца – приде уз оне „чисте” две и по.

Душан Симка, који је лишен слободе још пре суђења, шаље молбу за помиловање Президијуму Народне скупштине ФНРЈ. Уз бројне списе прилаже лекарско уверење да су му оболели: срце, плућа, јетра... Затим прилаже изјаву првоборца Драгутина Вукашиновића да је он (Душан) сарађивао са народноослободилачким покретом, и гле чуда! Нови документ М.Н.О. Долова, од 6. јуна 1947. под бројем 3743: „Уверење да је Симка Душан рођен 1882. године у Долову доброг моралног и политичког владања, судски до сада није кажњаван, за време окупације живео је у Долову, са окупатором није сарађивао, нити му је помагао.” Потпис: „За секретара Павлов Миливој”.

Тако је Симка Душан после 89 дана, по мишљењу истога М.Н.О. Долово (али другог секретара), морално политички подобан.

Помиловање и отпуст са робије стиже 19. јула 1947. У међувремену новчана казна од 60.000 динара је исплаћена у целости. Претпостављамо да наплата није извршена судски, јер би му за ту суму требало близу 100 грла ждребади од по пола године старости. (До ове рачунице смо дошли прегледајући списе „шпекуланта – ратара Васе Попова из Долова”, коме је Срески суд због ненаплативости, „између осталог, одузео и продао двоје

ждребади рачунајући по 650 динара комад”. Колико је то било „по правој цени” најбоље говори комисијска процена из сличних списа из тих дана где је: „1 креветски покривач био 900 дин.” „1 јорган жут са белом навлаком полован 1.500, ”два креветска чаршава бела половна 2.000 динара” итд.

ЂАВОЛОВА ПЕТОРКА

Оно што се за време принудног откупа дешавало у банатском селу Козјаку превазилази машту режисера филмова страве и ужаса: терор групе „активиста” неки нису могли да преживе...

Козјак је питомо јужнобанатско село са око 400 домова, већ стотинама година настањено Србима. У мају 1946. скинути су са кућа и последњи црни барјаци за изгинулим на пољима Срема и Славоније. Сељаци вредни, дању на њиви, увече на састанцима. Неки у Партији, други у СКОЈ-у, жене у АФЖ-у, скоро сви у Народном фронту. Кући се враћају демобилисани борци и прихватају се плуга, мотике, неки и нове власти. У СКОЈ и Партију улазе и богатији сељаци. Све је пуно полета и слоге. На састанцима и зборовима се, углавном, говорило о братском Совјетском Савезу, о њиховим колхозима, које треба и они у Козјаку да оснују. Како, то тада још није нико знао, а и сељаци се нису баш много распитивали...

Али 1947. у село, на зборове, почеше да долазе активисти из Алибунара са циљем да у Козјаку оснују сељачку радну задругу. Није ишло, поготову код оних сељака са више ланаца земље. Поче се село делити. Већина неће у задругу, а мањина хоће, али не може без ових првих. Година беше неродна, а власти потпомогнуте пропагандом, да народ у градовима и радници у фабрикама гладују, поче од бољестојећих сељака одузимати пшеницу, кукуруз, стоку, маст... Звали су то „плански откуп” или „принудни”, како је више одговарало домаћинима. Кад почеше од сељака тражити да из салаша, амбара и тавана изнесу више него што имају, крену још већа деоба.

Наста расцеп међу сеоским одборницима, скојевцима, члановима Партије. Дobar део њих се осети изневереним, па су се пасивизирали. Али онај мањи део, спреман је да директиву алибунарског среза о оснивању радних задруга спроведе одмах и по сваку цену. Главна „петорка”, коју су у полушали звали сеоским „политбироом”, била је: Ђура Ђаков, звани Ђаво, Радислав Лалић-Штрк, Зоран Царан-Тишман, Слободан Грозданић и Васа Бекман. Главни до краја, док и сами нису долијали, био је Ђура. Били су све и свја у Козјаку. Једино су полагали рачуна среској активисткињи Ђурђици Црвенковић, њеном мужу Пери Црвенковићу – секретару Комитета и удбашу Този. Зла чуда су правили од својих комшија, а Ђурђица је тражила још већа. И дан-данас, преко 40 година од тада, приче тих стравичних дана и година преносе се са колена на колено. Сава Лалић прича:

– Предам 40 метара жита, колико смо и оврли. Не прође дуго, усред ноћи прескочише капију и траже да изнесем још жита. Наоружани, прете. Отац Богдан пристаде да се „снађе”, те одоше. Купили смо у Белој Цркви 500 кила и предали.

– После месец дана, таман дошли уморни са брања кукуруза и полегали, кад они лупају на прозор: „Богдане, ти си ухапшен!” У Месном одбору га тукао Радислав Штрк. У Удби, у Алибунару, добијао је батине пуне две недеље. Петнаести дан је добио пет година робије, издржао је две у Пожаревцу. Чим је отац отишао да робија, дођоше Радислав, Зоран и Слободан и конфисковаше скоро све: 32 ланца земље, два коња, кола, жетелицу, сејачицу, плугове, сав пољопривредни алат. Узеше и сав кукуруз – близу два вагона. Свиње и маст су

отерали још раније. Отерали су нам чак и шапуревину (комиљке), да зими немамо чиме да се грејемо.

– Тукли су још више стрица Живу и то у затвору, у суседном селу Иланци. Ја сам се тада тамо десио на саслушању, а он јадник се беше, од великих батина, онередио, па сам са себе скинуо чисте гаће и дао му.

Браћа Жива и Богдан нису више живи. Живин син, 61-годишњи Ива се сећа:

– Кад су дошли код нас – Ђура, Зоран и компанија, попели су се на таван и доле бацали кукуруз. Деда Лаза – солунски добровољац, пође горе, они гурнуше лотру те он паде и сав се изубија. Сећам се, да је Ђура Ђаво пуцао из пиштоља, горе поред деде, и пробио цреп.

– Отерали су нам сав кукуруз, две кобиле, амове, свиње – осам комада. Деда Лазу, оца Живу и мене су држали по пар дана у затвору на смену. Чим једног ујутру пусте, знај да следеће ноћи долазе по другог. Једном тако, било нас је око петнаестак ту у затвору, у Месном одбору. Држали су нас три дана у хладном подруму, босе и голе до појаса. Да би било влажније и хладније, под су стално поливали водом. Кад они улазе, ми морамо да станемо околу уза зид. Иду од једног до другог, хватају за косу и главом о зид. Траже да изнесеш жито и кукуруз, а знају да немаш. Кажу: „Снађи се или уђи у задругу!” Отац је био осуђен на три године робије, а мајка Јованка шест месеци, условно. И нама су узели 32 ланца земље.

***

Ништа боље није прошла ни кућа старог деда Томе Лалића. Ангелина, супруга Томиног унука Пере, каже да ће се тих страха сећати до века:

– Дању су држали зборове, убеђивали а још више претили. Ако нећеш у радну задругу, онда мораш да изнесеш и предаш и оно што немаш. Ако немаш, затварају и бију.

– Ноћу хајка. Дошла једном из Алибунара та проклета Ђурђица, села на таљиге па ноћу сокаком кроз село. Купи брашно, маст, вуну... Где не нађе, купи жене и бабе и трпа на таљиге. Тако покупише и свекрву Велинку. Ја плачем, кукам, вичем, а деда Тома скочи из кревета па, онако у гаћама, трк да их стигне. Ухватио снаху Велинку да је скине са кола, знао је шта је чека у Месном одбору.

– Ђурђица заустави кола и каже: „Ти, кучко, силази, а ти се матори пењи!” Изигравала је после оне бабе, жене и деду... Затварали су сву тројицу – деда Тому, свекра Драгомира, мужа ми Перу. Једном је дошао тај Ђура Ђаво са још неколицином и све нам покупио. Однесоше и два кревета, шест јастука, све ћилимове, постељину. Таљиге, фијакер и саонице везаше једно за друго и људи, одређени под кулук, одвукоше. Све, веле, за будућу радну задругу. Отерали су нам тада једину краву и теле.

– После су краву вратили, а теле појели. Нисмо имали ни жлеба ни с жлебом да једемо, а мојој кћерки Мици било тек седам месеци. Немам шта да јој дам да једе, нити ја гладна имам млека да је подојим. Ту ноћ, кад су нам покупили све, и те кревете, Ђура је све претражио и најпоследње подигао малу Мицу из кревета и испод детета пронашао и однео последњу торбицу брашна коју сам била сакрила.

– Није ни чудо што Ђура није могао лако да умре, све је, кажу, помињао неке јастуке, перје...

***

У Новом Козјаку живи 64-годишњи Миливоје Маленов, син Живе и Софије Маленов. Носи на срцу горко сећање на године принудног откупа и насилног утеривања у сељачку радну задругу.

– То су биле тешке године које се никако не могу заборавити. И не треба заборављати, не због неке освете, него чисто зато да би млађи знали какви смо ми били и какви они не смеју бити – ни најгорем непријатељу. Ја мислим, да док се ови наши доживљаји преносе с колена на колена, да се тако нешто не може више догодити.

– Нама су већ 1947. покупили све: пшеницу, кукуруз, зоб – до последњег зрна. Коње скоро да нисмо имали чиме да хранимо, па смо свако јутро нас неколико морали да их подижемо да би некако могли да устану, ходају и ору. Цркнутих коња је тада било много.

– Свиње смо били дали Јани и Ђурки Берењи да их хране напола. Није вредело јер су их главни из сеоске Партије натерали да нам их врате. Да не би поцркале од глади, поклали смо их онако мршаве, нешто појели, а остало они покупили. Следеће године овршем 60 метара пшенице, они траже тачно 120. Не можемо да се „снађемо”, а они воде оца Живу на саслушање и само вичу: „Изнеси!”

– Једне ноћи ето их чезом пред нашу капију. Оцу нису дали да се обуче, отерали су га онако у гаћама, право у Алибунар, у затвор. Причао је после шта су им тамо радили. Неки Ђура шантави (био је ћопав и носио штале) ишао је испред постројених затвореника – „кулака” и сваког боксовао у стомак. Прво су их држали гладне два дана, а онда им дали јечмени хлеб од непросејаног брашна те су им оне јечмене ошље подерале језик и грло. Сутрадан су их терали да пију воду, помешану са осоком из стајског ђубрива...

– За то време, док је отац терорисан у алибунарском затвору, ови из месног одбора, опет ноћу, отерају брата Љубу. Сеоски подрум је тада био пун као дубак, па је брат од загушљивости пао у несвест. Ови други што су били с њим дизали су га увис да се освети.

– Сутрадан пусте Љубу а отерају мене. Те дане и ноћи не могу заборавити. Били су дошли неки активисти из других места, а ова наша „петорка” отишла тамо. Били су и неки милиционари из Алибунара. Мене је Марко милиционер све хватало за косу и тукао главом о зид. Стављали су ме везаног преко клупе а њих тројица седну ми на ноге. Тукли су ме песницом у главу, мени скачу варнице пред очима па се онесвестим.

Кад сам се освестио, они ме ухвате за рамена трзају и даље седе на ногама и вичу: „Вуци, кидај му кичму!” После ме изведу у двориште, командир ме постави уз неку таблу и каже: „Сад ћеш млад да умреш!” Они други ваде пиштоље а он их постројава према мени и командује „Готовс!” Чекам пуцањ, хоћу да паднем, траје то дуго као вечност, а командир командује: „Остав! Дај лопату да му после покупимо мозак!” Доносе лопату, опет пиштоље „на готовс”, опет „остав” – неколико пута тако.

– Онако везаног лупише ме неколико пута о ону таблу и потераше у општински воћњак. Одрешише ме, бацише ашов преда ме и наређују да копам сам себи раку. Сав претрнуо од страха кажем да не умам, да не знам колико треба. Командир обележи, ја копам, колена клецају. Скоче на мене и почну ме онде газити псујући ми мајку кулачку. Кад су, ваљда, видели да још мало па не могу да стојим на ногама, кажу: „Губи се кући и ако неком кажеш шта смо ти радили, оде ти глава!”

– Тих дана у селу збор и сви морамо да идемо. Дошла из Алибунара Ђурђица Црвенковић, на глави јој титовка, о појасу пиштољ. Попела се на бину и држи говор. Не убеђује, него прети:

„...У Русији су убијали да би ушли у колхоз! А шта ви, другови, чланови партије у Козјаку, чекате?... Нема бољег и срећнијег новог живота док не сатремо кулаке, све до једнога... Они су наши највећи унутрашњи непријатељи... Нема срећнијег живота док сви не уђете у сељачку радну задругу! Ако нећете у задругу и ми ћемо почети да убијамо, будите сигурни...”

– Увече, чим се смркне, ми мушкарци бежимо од куће и спавамо по сламама и пољима. Оне ноћи кад је убијен Драга Перинац нисам смео на капију него скачем преко зида. Ја одавде, а отуд наш зет Живко Лазаров из Добрице, бежи од сличног терора. Обојица побегнемо у поље. Кад неку ноћ останемо код куће, спавам у оделу, спреман да скочим и побегнем. Дању нас нису дирани.

***

Десетине старијих људи који нису могли да „изнесу” и предају држави више жита него што им је родило, толико су били злостављани и ударани да се после таквих „убеђивања” више нису ни дизали са кревета. Отимачи жита су им отимали и душу – помогли су им умрети. Међу њима су Чеда Станков, Бранко Ковачев, Миливоје Цинцар, Вељко Жарков...

Вељков син Жива каже: – Оца Вељка су толико мучили и тукли да је после тога живео само месец дана не устајући из кревета. Пљувао је крв, а лекар ми је отворено рекао да му је крај близу. Тако је и било, причао је да га је тукла позната „петорка”, а највише Ђура Ђаво. Последње речи које је изговорио пре него што је испустио душу, биле су: „Јој, Ђуро, што ме уби!”

Иван Ковачев – син покојног Бранка прича:

– Мој отац Бранко је био крупан и дебео човек, имао је преко 130 кила. На њему су се страшно иживљавали сеоски активисти. Посебно су уживали да га боксују у стомак вичући: „Немаш да испуниш обавезу, а пун ти је стомак!” Затим су га обарали на под, скакали на трбух смејући се: „Оде ти обавеза!” Плакао је, кад је дошао кући и говорио да га је срамота да прича, нама својима, шта су му све тамо радили. Једном рођаку је испричао да су му неколико пута жилетом повређивали полни орган и претили да одсеку.

– Нећу да кажем криво – наставља Иван – отац је причао да га је у тим мучењима донекле спасавао један од те чувене „петорке” – Васа Бекмач. Али зато кад није било Васе, остала четворица – Ђура, Радислав, Зоран и Слободан били су прави зулумћари.

Бора, унук покојног деда Чеди Станкова, говори:

– Наша кућа није била баш богата. Нас у кући дванаесторо, а само 16 ланаца земље. Радили смо код других и наполицу. На нас су се били испизмили зато што нисмо хтели да им се придружимо у терору против оних поштених домаћина, код којих смо радили наполицу. Деда Чеди је тада било 60 година и страшно су га мучили. Везали су му руке и ноге и њега одозго за клупу, па му скакали на стомак. Нису му давали ни да кука, трпали су му крпе у уста.

– Највише се на деди иживљавао најгори међу њима – Ђура Ђаво. С опроштењем за мошнице су му везивали и о њих вешали циглу. Деда је после причао да је бивало најгоре кад стигне Тоза удбаш из Алибунара. Бије Тоза, а и ови овдашњи се пред њим утркују ко ће да туче више и горе. Једанпут су му длаке на прсима палили бензином.

– Тако изубијаног и онесвешћеног нашли смо га једне вечери пред капијом. Ратинка Лалић је гледала кад су деда Чеду довукли из Месног одбора на таљигама и избацили испред капије. Није могао да преболи, вукао се јадник неко време и од тога умро – пре времена.

Колико је козјачка петорка била без милости говори и догађај који се збио ујутру, на сам дан сахране Чедо Станкова.

– Тај дан када је требало да сахранимо деда Чеду – наставља Бора даље причу – дедин син – мој отац, Драгомир оде ујутру колима по мртвачки сандук. Кад се враћао поред Месног одбора, излете Ђаво, Зоран и Радослав, свуку оца са кола и уведу унутра. Убију бога у њему... После му нареду да кад заједно изађу напоље, мора са њима да се рукује, ако неко гледа, као да ништа није било.

***

Сељаци су се опирали и плаћали данак. Неке је „појео мрак”. Један од њих је и Светислав Главаш који је завршио у Забели код Пожаревца. Његов син Пикола, звани „Ћета”, се добро сећа тих времена.

– Отац Светислав је био солунски добровољац, а ја добровољац Фрушкогорског одреда. Демобилисан сам у јесен 1946. Тада је у селу секретар партије био Ђура „Ђаво”. Кад су видели да нико од виђенијих домаћина неће у сељачку радну задругу, почели су да купе све редом: жито, кукуруз, брашно, свиње, маст... Кад све тако покупе, онда више не претресају куће, стаје и амбаре, већ траже да се изнесе још. Пошто нема, домаћине, а често и остале укућане, чак и жене, воде у затвор – у Месни одбор или у Алибунар. Знаш да смо ми 1947. дали волове и нове таљиге у Дебељачи за 500 килограма жита.

– Чим смо то предали, није прошло ни седам-осам дана, узеше нам све што је остало. Не сећам се свега, али знам да су покупили сву маст, отерали пет крмача, краву, остали нам само коњи. Оца Светислава затворе у Месни одбор и по мене дођу. Отац у подруму, а мене држе у једној шупи. У току ноћи ме уведу у канцеларију а тамо оца везали преко оборене столице, двојица му седе на грудима два на ногама. Бију га – „Ђаво” и остали. Ја плачем. Пусте оца а мене изударују и оставе.

– Сутрадан празник (Цвети), народ иде из цркве а они мене ставе на кочије сеоског „форшпана” Љубе Путника па на збор. Стојим везан на колима, околу народ, а они држе збор – убеђују, прете са мном као примером.

– После су мене и оца терали у апс, у Алибунар. И мене је тамо тукао Ђура „Шантави”. Био је ћопав па ме је тукао штаком. Отац Светислав је био везан у самици, бос на поквашеном бетону, а ја сам био у једној великој сали – нас преко осамдесет. Осуде оца на шест месеци и отерају у Сремску Митровицу. Ја сам своје одлежао у Новом Саду. Дошли смо обојица кући за славу – Светог Николу. И даље су нас, скоро свку ноћ, водили у Месни одбор и малтретирали.

– Почетком 1948. Никола Писаров, Пера Лалић и ја побегнемо у Београд. Њих двојица се врате у село у августу, а мене ухвате у Земуну, где сам се био запослио, и спроведу у Алибунар. Ту су ме „сређивали” 14 дана па пустили кући.

Једно вече лупа на прозор мој друг и имењак Никола Писарови зове ме на весеље – оженио се тада Златинком Диклић. Тамо на весеље бануше у неко доба ови из „петорке” – Слободан, Зоран и „Штрк” и испитују ме где сам наводно био те ноћи јер је, веле, „малочас убијен Драга Перинац”. Касније се испоставило да су га они убили, али су, изгледа, имали намеру да тај злочин

мени наместе и потуре. Колико се зна, нико тада није никога испитивао – саслушавао око тог убиства. Мене је спасила имењакова свадба.

– У пролеће 1949. осуде оца Светислава на три године робије зато што није могао да изнесе и преда жита више него што је родило. Спроведу га у Забелу код Пожаревца, где је тада било скупље прасе или коњ од човека. За две године само су ми једном дозволили да видим оца и то са растојања од пет метара – између нас стражар. Тада ми је рекао: „Продај све што имаш, само ме одавде извуци!”

– Кад сам отишао други пут, хладно нам саопштише да више не долазимо, да наши више нису живи. Настаде плач и кукњава, а они вичу на нас што „правимо узбуну”. Донесоше ми очево одело, сво искрвављено. Шта су хтели са тим што су ми дали одело које оптужује, не знам, али знам да тадашњи а и каснији захтеви и молбе да дознам како ми је отац скончао, нису успели. И дан-данас не знам где је сахрањен.

***

Када се од 1947. до 1949. сеоска власт у Новом Козјаку потпуно одметнула од народа, неколико чланова партије, скојеваца одборника осетило се изневереним, па се и оми „одметну” – али од такве политике. Неки су остали у организацијама, али пасивно, неки су се ишчлањивали, неке је „петорка” најурила, неки су се отворено супростављали прогону невиних сељака. Нека неки од њих буду и поменути: Жива Батин, Жива Гајгер, Бога Сукалин, Сава Лалић, Љуба Писаров, „Чонка” Николић, Никола Живков... Међу њима је био и Михаило – Миша Тома солунски добровољац – отац Мила Томе, чувеног бомбаша са сремског фронта. Миши је тада било преко 50 година и био је одборник. У једној акцији „изношења” жита, када се ишло колоном таљига од капије до капије, Миши западне трећи сокак. Кад је видео да „активисти” отимају и задње зрно, одбио је да у томе учествује. „Активисти” зауставе акцију у трећем сокаку, па право пред Мишину кућу. „Почисте” амбар, таван, сандуке са брашном, узму четири свиње (оставе само једну), 25 оваца, једну краву, два коња и двоја кола.

Деда Миша није жив, али се тих злих дана добро сећају његови – син Живко и снаха Живанка: – Ишли смо чак у Белу Цркву, куповали жито да се прехранимо, – каже Живко, а Живанка додаје: – У почетку смо се надали да ће донекле да нас спаси моја јетрва Зора, којој је Ђаво био ујак. Молила је и још више клела свог ујака. „Успела” је само утолико што свекра Мишу нису више затварали овде у Козјаку, него су га водили у Иланцу и Алибунар.

Живков и Живанкин син Миодраг, сада инжењер у Панчеву, живо се сећа дединих мука:

– Имао сам тада осам година и добро ми је све урезано у памћење. Заједно сам са бабом Мацом ишао у Иланцу, носили смо деди јело. Видели смо се само на минут-два, и сећам се када је казао: „Не дају нам никакво јело, само неку слану смрдљиву воду.” (Можда је то била вода помешана са осоком из стајског ђубрета о чему су други затвореници причали!) Једном је плакао од муке и беса и викао: „Не могу више да трпим, идем да убијем Ђурђицу Црвенковић! Она њена банда ме тукла и мучила, а она мени чупала бркове! Зар сам се ја зато борио као добровољац, солунац, за Југославију... И наш Мила на сремском фронту за ову нову државу?!” Баба Маца се обавила око њега и моли га да се смири и вели: „Видиш ли да имаш децу, и нас ће после све побити!” Плачем и ја, помажем баби, молим деду, он се отима од нас и сећам се баба му поцепа

кошуљу. Деда Миша се мало стиша и смири, али смо после сви у кући горко плакали.

Живко Тома додаје: – Зла је била та Ђурђица а и њен муж Пера, ваљда је тада био секретар партије у срезу. Знао је и он да удари човека. Покојни Жива Богосављевић је причао како се Пера над њим иживљавао: „Пита ме: знаш ли ти шта ми стварамо, а ја му одговорим – комунизам. – Е, није комунизам, него социјализам – па шљас шамаром. То је, ваљда, исто, кажем ја, а Пера ће: – Е, није исто. – Па опет – шамар.”

– Ђурђице, Пере, Тозе, Ђуре и компаније, а и сигурне робије оца Мише, ослободили смо се тек онда када смо ушли у другу „окупацију”, у сељачку радну задругу „Нови живот”. Иако је управник задруге био баш „Ђаво”, нису нас више малтретирали нити терали да изнесемо оно што немамо, али је сељачка радна задруга била сељачка пропаст друге врсте. Ми смо скоро све дали у задругу: 36 ланаца земље, четири коња, двоја кола, плугове, дрљаче... Дању радимо свако са својим коњима, а увече туђи коњи у мојој штали, а моји код Живе Богосављевог. Веле, ако не би било тако, свако би боље хранио своје коње. А чиме да их хранимо кад је пре тога све било одузето – и жито и кукуруз и зоб! Коње смо ујутру дизали рукама да би могли да устану. Сваки дан су сеоски „стрвинари” Тривун и Бранко на коњском гробљу затрпавали по два до три коња. Наша СРЗ „Бољи живот” је куповала тулузину из Падина од приватника, те смо њом хранили коње. Идуће године смо направили велику задружну шта-лу, али смо још више довлачили тулузине. Мислим да је те године много поцркало коња. И много младих побегло из села у град да се више никад не врате.

Живанка је такође радила у СРЗ „Бољи живот” и борила се да заради „трудодане”.

– Радили смо по бригадама. Бригадири су нам били, углавном, највећи нерадници у селу. Ми жене окопавамо кукуруз, немамо вољу за рад, па се само гуркамо и вичемо: „Вуци црно на зелено!” што значи – не сеци траву него је земљом затрпавај, да не види бригадир. У јесен кад беремо кукурузе, па кад увече пођемо кући, све крадемо покоји клич те понесемо. Била нам је мирна савест јер смо углавном „крале” са „нашег”.

– Тада је био главни циљ да цело село уђе у радне задруге. У Повом Козјаку су биле две радне задруге – „Нови живот” и „Борац”. При крају је основана и трећа где су коначно ушли и сви остали сељаци. То је била нека задруга трећег типа – ниси морао све да уносиш. И то је била пропаст, али ко те пита, важно је да су „активисти” испунили план сто посто. Тада је престао терор над селом, али смо остали без свиња, коња, жита, алата... Кад су се сељачке радне задруге расформиране, ја сам назад добио мање од половине оног што сам унео – каже Живко.

Причу наставља Миодраг Тома:

– Није у Козјаку нестајао само иметак, настајали су и људи. Рецимо, три-четири године се није знало где је деда Пера Лалић. Касније се открило да га је убила „петорка” и тајно сахранила на „коњском гробљу”. Испоставило се после да су они убили и Драгу Перинца. И дан-данас се не зна шта је са гробарима „коњског гробља” – Тривуном и његовим сином Бранком, који су изгледа више знали чега што су смели. У селу је тада нестао и четврти човек – млади партијац Илија Николић.

– Негде, ваљда, 1952. малко закаснела правда стигла је и козјачку „петорку”. Ђура „Ђаво” је осуђен на 15 година робије. Умро је пре две године, а

да му нико није био на сахрани. Зоран Царан, осуђен 12 година, умро у Панчеву напуштен од свих, сахранила га општина. Слободан Грозданић осуђен осам година, касније полудео и обесио се у Вршцу. Радислав Лалић – Штрк осуђен седам година, није више међу живима. Васа Бекман, за кога многи овде тврде да је ипак био најбољи од најгорих, осуђен је на седам година и једини је од њих жив.

***

Поштујући жељу једног од оних изневерених чланова партије, који су се већ 1947. супротстављали стаљинистичким методама терора над сељацима у Козјаку, човека који је разоткрио убице, сакрићемо му право име и дати друго – „Бата”. Елем, због тога човека је „петорка” једном инсценирала кафанску тучу и пуцњаву, у којој је „Бату” требало да погоди „случајно залутали” метак. Обазриви „Бата” је пре „грешке” искочио из кафане, клонећи се убудуће самоће и мрачних места. После оних тајанствених нестанака и село је стрепело за „Бату”. Он данас живи подаље од Баната и прича:

– Ђурђица ми је лично 1950. одузела пиштољ. Вели, сумњив си, слабо се уклапаш у борбу против кулака... твоје држање везујемо за Информбиро. Као нормалан човек, морао сам да се дистанцирам од поступака тих „наших” нељуди из Козјака а и удбаша Тозе, Пере и Ђурђице Црвенковић из Алибунара. Њихове нељудске поступке народ неће лако заборавити.

– Студирао сам у Београду и понекад долазио у Козјак, али се клонио ових петоро. Али једне ноћи бану ми изненада поднапит Зоран Царан. Видим нешто се ломи у њему и каже: „Знаш ли да смо ми убили Перу Лалића и Драгу Перинца! Ја сам убио Перу, а Драгу је убио Слободан. Учествовали су Бекман и ”Штрк”. Ђура је све организовао заједно са овима из Алибунара... Ја не могу више да кријем, хоћу да полудим. Слободан је почео ноћу да халуцинира... Ови моји другари осетили – боје се да се не одам, па ме прате, хоће и мене да убију... Гарантујем да је сада „Штрк” ту негде у мраку прате мене, а и тебе... „И, заиста, Радислав ”Штрк” је тада био иза дуда, са пиштољем.

– До јутра се некако ослободим Зорана и одмах одем у Алибунар – у комитет код Пере Црвенковића, и све испричам. Он само пребледе и каже: „Пази шта говориш!” То је био цео разговор. Почео сам још више да се чувам да не налетим на замку, али су се и они малко примирили. Осетило се већ да ће све радне задруге да крахирају, али, ипак, најпрече им је било да се не сазна за злочине.

– Прође неко време и ја обавестим о свему Покрајински комитет у Новом Саду. Не знам да ли због моје пријаве, али после неког времена покрајински органи су ухапсили сву петорицу – завршава „Бата” своју причу.

На суђењу у Панчеву, сем Ђуре „Ђавола”, остала четворица су доказивала да су организатори убиства били Ђурђица и Тоза. Суд и тужилац нису нашли за сходно да Тозу позову ни као сведока. Без обзира што су сва четворица категорички тврдила да су план за убиство Драге Перинца лично направили Тоза и „Ђаво” и да су њих двојица за време убиства остала код Ђурине куће.

Перинац је живео сам, а њих четворица су се распоредила на прозоре и врата, па кад га викну, где се појави тај пуца. Појавио се јадник на вратима где је био Слободан Грозданић. Кад је заустео да пита што га зову, Слободан му је пуцао директно у уста. У Козјаку кажу да је Драга изгубио живот само зато што је гласно критиковао „активисте” и њихове методе.

Перу Лалића – „кулака” сачекали су у кукурузу када се враћао из села Добрице и убили. По једној верзији нису хтели да га убију, али су му, тукући га, избили око, па су решили да га Зоран Царан докрајчи. Тајно су га „сахранили” на „коњском гробљу”.

То, међутим, није могло тачно да се утврди, јер је „коњско гробље” поливено бензином и запаљено. Тужилац и суд нису узимали у обзир што су после тог злочина и „кремирања” заувек нестали гробари „коњског гробља” Тривун и његов син Бранко. Стекао се утисак да су поверовали „сведоку” Ђурђици да она о свим овим злочинима „нема појма”, да је познавала само Ђуру, а ову четворицу „тек из виђења”.

Једини живи члан „петорке” – Васа Бекман до сада није хтео да прича о својим „активностима”. Сада је проговорио, али углавном криви друге. За себе каже да није крив или бар да је крив најмање.

– Ја сам спасао кога сам год могао. И дан-данас тврдим да су главни кривци, за све што се тих година догодило у Козјаку, Тоза, Ђурђица, њен тадашњи муж Пера и Ђура Ђаво. Тоза и Ђура су нам после убиства Драге Перинца претили, да ако се само посумња да смо то ми урадили, да ћемо и ми бити ликвидирани. За убиство Пера Лалића нисам знао ништа, а „Ђаво” ме је убеђивао да је Пера побегао у иностранство.

Тако прича Васа Бекман. У истом стилу прича причу о нестанку „стрвинара” Тривуна и Бранка.

– Није тачно да се Тривуну и Бранку нешто десило. Када сам 1950. ишао из Локве у Јаношк да издајем личне карте, наиђем у пољу на Тривуна са троје деце. Рекао ми је да иде према граници, хоће да побегне у Румунију. Преклињао је да га не одам. (Зашто је Тривун рекао куда иде, Васа није умео да објасни). – Дао сам Тривуну хлеба и сланине и он је отишао. Касније је преко границе побегао и Бранко. Виђали су људи касније обојицу у Румунији. Тривун је умро а Бранко је још жив. (Који су то људи „виђали” Тривуна и Бранка у Румунији, зашто су „побегли” и откуд зна да је Тривун умро, Васа није могао да каже).

Наставља даље:

– Лаж је да су њих двојица (Тривун и Бранко) знали за леш Пера Лалића у „коњском гробљу”! Али, ко зна, можда и јесу! То што се прича да смо ми дали задатак Илији Николићу да убије браћу Лалић а да им је он рекао да се склоне, је лаж. Тадође, да смо ми после наредили „Прцуљу” (Драги Константинову) да убије Илију и да су се они наводно договорили да одглуме стрељање, и да је због тога Илија побегао ван земље, исто је чиста тадашња реакционарска пропаганда.

– Признајем да смо тада били у великој заблуди. Стално су нам пунили главу да је Русија процветала од када су им сељаци сатерани у колхозе, да између нас, Румуније, Бугарске, Албаније и Совјетског Савеза неће бити граница – биће, веле, све једна држава – федерација... Био сам некад сиромах, ја и мој отац... Све што смо радили, то око откупа и оснивања радних задруга, било је корисно за државу – ја се не кајем.

***

После нестанка Пера Лалића – када се још није знало да је мучки убијен, тајанственог нестанка Тривуна и Бранка, убиства Драге Перинца, негде пред крај 1948. у Новом Козјаку нови шок – нестаје млади члан партије Илија Николић. Илији је, кад је нестао, било 23 године, а требало је да прође још толико – до 1971. – па да се о њему чује глас и то случајно. У једној берберници,

у Вршцу, неки Банаћанин, дугогодишњи емигрант у Румунији, причао је да у околини Букурешта живи извесни Илија Николић. У берберници се десио и Братушка Диклић из Козјака и одмах је од овога узео адресу и повезао га са Илијиним сестрама. Већ после неколико дана у потрагу у Румунију се упутило петоро најближе Илијине родбине. Нашли су га. И данас 1989. не желе да се зна његова тачна адреса.

Илијина млађа сестра Маца, кроз плач прича:

– Нашле смо нашег Илију. Оженио се Румунком Емилијом и изродио троје деце и дао им наша имена: Сима, Жива, а кћери је дао име наше мајке, Лепосава. Унучад му имају румунска имена. Једва смо се споразумевали јер је Илија скоро заборавио наш језик. Страшно је пропатио, а, мислим, да и дан-данас пати због свега што му се догодило.

Испричао је Илија сестрама цео догађај те 1948. а било је овако:

На ужем партијском састанку у Козјаку одлучено је да треба убити бившег трговца Мишу Лалића и његовог брата Филипа, бившег бележника. Одредили су да то изврши Илија (који је својевремено радио код Мише), али у тајности. Илија је знао шта га чека ако ово не изврши, па се одлучио да ствара услове да то не може да учини. Обавестио је и Мишу и Филипа, па су се ови склањали самоће и мрака.

Кад је „петорка” најзад схватила да је Илија одао тајну браћи Лалић, одлуче да њега убију. Тај задатак је добио Драга Константиновић, звани „Прцуљ”. Овог пута задатак је био прецизан: неће бити мучко убиство него стрељање у „Бикарници” – сеоској штали, где су се напад гајили расни бикови, и то непосредно после једног партијског састанка. Чак је био одређен и Милијан Николић, који ће убијеног да превезе до скровитог места за „сахрану”. Све је било као у режираном трилеру, јер сада „Прцуљ” и Милијан одају тајну Илији. Пошто су претпоставили да ће „петорка” из мрака надгледати извршење, договоре се те Илија на Драгин пуцањ падне. После „мртвог” Илију завију у ћебе, натоваре на кола и Милијан га отера у мрак.

„Прцуљ” му је поклонιο живот, а Милијан нови сако и шешир. Илија је њима заузврат дао заклетву да ће побећи, да га нико никада не нађе. Тако је и било. Исту ноћ је отишао код једног свог саборца у Стари Лец, који му је дао балон бензина те је Илија сипао иза себс да га граничарски пси не би осујетили. Румуни га нису вратили, јер смо тада са њима били у свађи због Информбироа. О времену до добијања азила и запослења у једној фабрици близу Букурешта, Илија није желео да говори.

ТРАЈАЊЕ ЗЛА

ЧИСТИЛИ РЕДОВЕ – МОРИЛИ ДРУГОВЕ

- Удри по јауку
- Убили ми семе потомства

УДРИ ПО ЈАУКУ

Љубомир Љубо Микић родио се пре 76 година у селу Сировцу, срез Шавник, у Црној Гори. Носилац је Споменице 1941ч ратни војни инвалид, ражаловани пуковник Југословенске армије... Те 1990. године, у Београду, на Бановом брду, проживљава болешљиво своје пензионерске дане и присећа се свог животног пута. Љубов живот је, вели, био пун јада, глади, крви, смрти, разочарења, недостигнутих идеала, понора, жеља да се чојством досегне истина, не ради освете него зарад млађих поколења којима жели да се уче на несрећи и крвавој историји која је прошла, а не на сопственом искуству.

Слушајући ову исповест и прелиставајући несређене списе за будућу књигу коју Љубо Микић пише о себи и животу кроз који је прошао, човеку се намеће мисао да један људски створ може да буде дрво чудновато – како оно највероватније, тако и оно најтрулије – да је један човек од другог као небо и земља.

Те 1951, на жалост, не једине сулуде године на овим нашим уклетим просторима, један ванредни теретни воз теглио је од Београда према мору. У фургонима није била стока већ људи, такозвани ибеовци, и (не)људи – њихови спроводници. У једном од тих сточних вагона, међу двадесетак несрећника је и Љубо Микић, његов рођени брат Миле и комшија из родног села Божо Ашанин. Као и осталима, везане им руке позади, оборени леже потрбушке док на сваком од њих седе, као на клупици, по два припадника Удбе и Народне милиције. Који несрећник закука од муке и тешкоће, добија ударац по глави, нос му се судара са тврдим, прљавим и крвавим даскама од вагона. Тако два дана и две ноћи. Ако приметете да неки од ових мученика не може више да издржи, хоће да им издахне, спроводници устану, протегну ноге, па опет на човека као на клупу. Воде им нису давали, а оно мало хлеба што би им дали, стављали би им пред уста да једу као пси везани на ланцу.

У тим тренуцима дугим као вечност, Љубо и остали осуђеници нису ни могли размишљати о својој прошлости, породицама, кривицама, заблудама... јер, сваки секунд, сваки трен, био је напор да се не умре, са истовременом жељом да се испусти душа, да се прекрате муке. На понеким успутним станицама неко је споља отварао врата фургона и спроводници су на смену ишли да се празне док су се осуђеници углавном надимали.

У Ријеци, ваљда, то Љубо ни дан-данас тачно не зна, у току ноћи су их истерали из вагона и, тукући, потерали преко колосека ка мору. Дочекао их је злогласни брод „Пунат”. Љубо је схватио да су их дотерали на оно пусто острво о коме је слушао док је био под истрагом. Овако се сећа Љубо:

– Са палубе су нас једноставно бацали у утробу брода. Ноћ, а ми се, везани по двојица један за другог, примичемо отвору одакле се чује падање, јауци, ропац. Божо Ашанин и ја смо били везани заједно. Не знам, не могу да се сетим, да ли сам тада последњиут видео свог брата Мила, или је то било још у фургону. Полетех и ја у мрак, у људе који нису стигли да се склоне и устану, бачени испред нас. Највероватније да сам пао, то ми је тада а и сада осећај, на трбухе других људи. Зачули су се јауци, можда сам тада неким несрећницима поломио ноге, руке, кичму или врат. Осетио сам туђу крв. Инстинктивно сам успео да се склоним да они следећи не падну на мене.

На поду брода смо лежали као лешеви, а наши спроводници су по нама газили као по кладама или цаковима. Одакле се чуо јавк, ту су ударили, по тој гомили, док не умукну. Онда се зачује нови јавк, па опет удри по њима. Ко зна колико је тада људи поломљено и уморено. Кад је брод стао, био је већ увелико дан, многи нису устали.

Избацивали су мртве, а нас, као бајаги живе, потерали на обалу. Тамо урлик од песама и парола. Иако ми више није било до живота, због глади, жеђи, батина и понижења која сам доживео у вишемесечном ислеђивању, осећао сам страх, као да идем у пакао. Добросам запамтио тај проклети дан, мада не и датум, био је можда, крај маја или почетак јуна. Оне које су ту довели пре нас и „преваспитали”, организовали су шпалир кроз који смо сви ми морали проћи. Мислим да су нам тада биле одрешене руке. Узвици: „Сагни се, бандо! Уа, бандо! Уа, изродице! Уа, репоње...” Улећем сагнут у шпалир, као трчим што боље могу, све надајући се да нестане шпалира. Бију и урлају ревидирци. Тај први шпалир је вероватно најдужи и најтежи јер су у њему осуђеници из свих барака, то му дође као неко „крштење”. Мени се чини да је био дугачак пун километар. Сећам се као у трансу, да сам био сав изубијан, крвав, затворених очију од буботака. Шта је са другима било, нисам тада могао мислити, али мене су после хватали за ноге и наглавачке убацивали и умуљивали у буре са водом. На уста и нос текла ми је крвава вода.

Тада још нисам знао да сам на Светом Гргуру у концентрационом логору за војна лица и грађане који су били на служби у армији или имали стварне или наводне везе са војском. Био сам осуђен на 14 година робије као непријатељ своје земље, као наводни информбировац и стаљинист. Касније ће се видети да сам ја осуђен и склоњен из Југословенске армије и Комунистичке партије баш због мог супротстављања стаљинизму који је код нас, већ тада био ухватио корена. У наредних шест година, као што ће се такође даље видети, прошао сам кроз све познате муке Гргура, Угљана, Билеће и Голог отока.

Љубо Микић, партизански борац и устаник из 1941. године, страдалник је и са Сутјеске. Био је један од руководиоца Централне болнице Врховног штаба која је по његовом казивању, на Сутјесци остављена Немцима, на милост и немилост.

Али да би се видело ко је Љубомир Љубо Микић, треба укратко „протрчати” његов мучан живот од почетка. Био је осмо дете Милована и Ружице Микић из села Сировца које се налази у крају званом Ускоци, на Дурмитору, недалеко од Шавника. Рођен је 1914. године, а само две године касније остао је сироче – отац му гине у Мојковачкој бици. Родитељска брига пала је на мајку Ружицу и на најстаријег брата Блажа. Између Љуба и Блажа били су још: Миле (уморен на С. Гргуру), Пуниша, Стеван, Жарко, Душан и сестра Даница. На оно мало посне земље у црногорском кршу, могли су држати једну краву и десетак оваца. Мајка је варошким женама прела и плела, а деца су чувала туђу стоку. Тако су успевали да зараде помало сира, кромпира и јечменог хлеба, да се исхране. Ипак, касније, између два рата, Миле је завршио правни факултет, а Жарко медицину. Најтеже је било ишколовати Мила, после је старији брат школовао млађег. Љубо је, завршивши основну школу, морао да сачека три године да „ухвати ред” и могућност. И дан данас је захвалан попу који му је издао крштеницу „млађу” три године. У Никшићкој гимназији Љубо се убрзо нашао међу онима који нису мирисали тадашњи режим, а ни он њих. Учествује у свим акцијама против тадашње владавине старе Југославије. После

гимназије, уписује се на машински одсек Техничког факултета у Београду, 1937. Одмах после априлског рата и слома Југославије, Љубо је један од активиста на припремању устанка у Црној Гори. Тада постаје и кандидат за члана КПЈ. Прича Љубо:

– Нас три брата: Миле, Жарко и ја смо руком писали плакате на којима смо позивали народ да се припреми на устанак, да се онемогући непријатељу да из наше земље изнесе „ни папка од јагњета”. Касније се појавио и проглас са позивом на оружану борбу који је носио потпис Арса Јовановића, генералштабног капетана прве класе. У том прогласу се нигде није помињала Комунистичка партија, револуција и слично, што се обично сада мисли и често намерно греша и истиче. То је сигурно био тактички потез јер у то време већина људи у Црној Гори, а нарочито на селу, није имала појма о комунистичкој идеји и циљу. Народ се спремао на устанак чисто из патриотских разлога. Само смо ми, организатори, били задовољени болшевизмом. Сви смо били опчињени Совјетским савезом, нама је годинама говорено да је једино Совјетска држава – земља слободе, да само у њој нема тамница, да је тамо живот испуњен песмом и љубављу, да су тамо највећа научна достигнућа на свету итд.

– Нас су старији другови задовољили болшевичком идеологијом и ми смо у све слепо веровали. Веровали смо да су, рецимо, колхоза нешто најнапредније на свету, јер се не плаћа порез. Народ се, веле, у Русији вози метроом, возом, авионом, потпуно цабе и сл. Врхунац наивности је био што смо веровали, а изгледа и они који су то нама преносили, да у Совјетском Савезу, на пример, има толико млека да су направљени млеководи као водоводи и да треба само да потуриш лонче и цабе пијеш млека колико те воља. Другим речима, били смо опијени и за нас су Црвена Русија, Лењин и Стаљин били светиња. Тако су нама говорили старији, а ми даље преносили млађима.

На Техничком факултету у Београду Љубо Микић се укључује у напредни студентски покрет а један је од две стотине уписаних добровољаца за одлазак у Чехословачку ради одбране од Хитлера.

Хапшен је од стране београдске предратне полиције, осетио Главњачу за коју данас каже да је била „бања” према истражним затворима и робијашницама које је организовала Нова Југославија педесетих година.

Као борац и један од организатора Ускочког батаљона (командант је био Љубов рођени брат Жарко) учествује у нападу на Шавник само девет дана после званичног датума црногорског устанка. Борац батаљона „Војвода Момчило”, у нападу на Фочу, убрзо постаје члан партије. Био је партијски руководилац и комесар партизанске базе у Миљевини. У Трећој непријатељској офанзиви прикључује се Првој пролетерској бригади да би касније био постављен за интенданта Четврте пролетерске.

Бити интендант герилске војске која није имала своје магацине за снабдевање, није било нимало лако, али се Љубо и ту показао као добар и способан организатор, па га као таквог убрзо примичу Врховном штабу. Сећа се Љубо да је то било у Четвртој офанзиви, у Јабланици:

Добио сам тежак задатак. Поставили су ме за главног интенданта Централне болнице Врховног штаба. Око 3.500 рањеника и болесника било је подељено у 12 ешалона. Тада су се већ догађале крупне и чудне ствари које ми нису ишле у главу, али, опет мислио сам да Врховни штаб и врховни командант Тито знају шта раде. Прво ми није било јасно зашто нас Немци не нападају кад су имали за то велике могућности да нас униште, ту, на Неретви. Ем смо били

теренски у шкрипцу, а обашка толики рањеници. Тек сада ми је јасно да су по среди били договори између Немаца и партизанске врховне команде да међу нама завлада примирје како би ми уништили четнике са друге стране Неретве. Био је то резултат такозваних мартовских преговора између Немачке команде у Сарајеву и изасланика нашег Врховног штаба Милована Ђиласа, Коче Поповића и Велимира Терзића. Немци су тада веровали да ће се западни савезници искрцати на Јадрану и да ће им се истог трена прикључити четници, па им је тада био важнији циљ уништење четника. Поготово што смо то радили ми уместо њих. Тако је и било, Немци су нас на Неретви пустили.

– Друга ствар која ми тада није ишла у главу да ми 1943. изигравамо регуларну војску и вучемо комплетну болницу од неколико хиљада рањеника и тифусара. А било би логично да се болница растури по мањим групама и склони по забитим планинским селима како би оперативци били слободни и много мобилнији. Али, изгледа да је и ту одиграла улогу немачка гаранција да нас неће дирати.

– Пред почетак Пете непријатељске офанзиве Централна болница Врховног штаба НОВ и ПОЈ била је смештена у више села Пиве. Са собом смо имали и стотинак Италијана, заробљеника који су нам служили као носачи тешких рањеника. Била је велика глад, ако је шта имало да се једе, прво се давало рањеницима и тифусарима, онда одреду бораца – њих око две стотине који су били заштита болнице. Морали су јести нешто и они Италијани. Сећам се да су наши стражари спроводили италијанске заробљенике на неку ливаду да једу траву, да пасу као стока. Били смо сви мршави као авети. Надајући се још горем, било је наређено да се неколико говеда и око три стотине оваца, које смо имали у својој комори, чува до задње нужде.

– Ако се за битку на Неретви говори да је најхуманија – битка за рањенике – онда шта да кажемо за Сутјеску? Објективно, испало је да је то била битка против тих истих рањеника. Не би се могло рећи да је у Петој офанзиве била видљива брига за рањенике. Опет, са друге стране, тешко ми је да поверујем у приче неких који тврде да је на Сутјесци Централна болница свесно жртвована, пре јето био резултат општег хаоса и војничког незнања. Јер, поред нас – Централне болнице, прошао је цео Врховни штаб са Титом, као и команде и јединице разних дивизија, а да нам нико не даје наређење шта ће бити са нама и куда ми да се крећемо. Било је то још пре обруча када се можда могло извући и пребацити на други терен. Да ли се поверовало да ће се Немци држати мартовских споразума? (да ми о они нападнемо четнике а да се међусобно не дирамо?)

– Када су све јединице и штабови испролазили, ми – управа болнице, донесемо одлуку да кренемо за њима – куда је отишла и главнина, а то је значило прећи Пиву па уз Вучево. А шта ти је била управа болнице: командант Обрад Цицмил, политички комесар Вита Цветковић и ја главни интендант. Не могу са сигурношћу да рекнем, али Врховни штаб је из пивских села отишао око 4-5 дана пре нашег покретања. Није тачно да је Тито задњи кренуо у пробој.

Преко висећег моста на Пиви болницу смо пребацивали по ешалонима – групама. Ја сам остао са задњом групом. И баш испред нас, кад ми, задња група, треба да пређемо, авијација која је тукла бесомучно погоди мостић. Људи, коњи, носила упадоше у реку. Неки се спасише, неки подавише у матици. Наредим да се од конопаца и кајаса преосталих коња поново, како тако, споје две стране моста, метнемо неке талпине играње и некако и ми задњи пређемо. То време,

прелазак Пиве, упад у клопку на Сутјесци и страдање болнице, то је, поред Голог отока, нешто најтеже у мом животу.

Гледао сам кад гладни тифусар сече свој опанак, па његове комадиће пече на ватри и једе, а прилази му други болесник са мочугом, удара га у главу, овај пада мртав, а грешни нападач од мртвог друга узима оне ражњиће и халапљиво једе. Што од болести, што од глади, људима се ум помрачивао, нису били свесни шта раде, инстинктивно су се борили за живот. Хватали су тифусари овцу, живој јој секли ногу и онако неодран врућ бут загризали и махали њиме као лудаци. Ту, надомак Сутјеске, на падини Вучева, сачекао нас је Сава Ковачевић са својом Трећом дивизијом. Наредио је да се покоље сва стока, да се снабдемо са храном и припремимо за пробој преко Тјентишта које су већ били запосели Немци. Врховни штаб и главне оперативне јединице прешле су неколико дана пре нас и пре главног немачког обруча. Да је и нама наређено да кренемо кад и они, сматрам да би се и ми некако извукли.

– У току ноћи смо се припремили за пробој. Свуда околу се воде борбе. Сава Ковачевић је кренуо у зору и уз велике губитке су прешли преко Тјентишта. Цела централна болница Врховног штаба са преко три хиљаде рањеника и тифусара, са непуних две стотине бораца, пар коња, 2-3 митраљеза и лаких бацача остала је последња. Како кренути у пробој? Ако борци носе тешке рањенике, ко ће да пуца? Ако ће борци да воде борбу, морају да оставе носила? Командант болнице, Обрад Цицмил, некако је успео пре сванућа да се са групом пребаци преко реке. У тим тешким тренуцима (већ освануо дан), стиже ми курир Митар Пилетић и донесе цедуљицу – наређење од Радована Вукановића, једног од помоћника начелника Врховног штаба: бацаче и митраљезе бацити у реку и кренути у пробој – покрет ко може! Није писало шта са онима који не могу, а таквих је било највише. Е, то је био мој најтежи тренутак у животу.

– Рањенике који не могу да иду затрпавамо онако са носилима лишћем и грањем, они моле да их не остављамо. Чују се вапаји: „Друже, убиј ме, не остављај да ме растргну немачки вучјаци!” Као лудилу, неки борци пуцају у рањене другарице. Било је доста и самоубистава. Они који су могли да се како тако крећу пошли су први, можда близу две хиље. Не знам колико их је успело да се докопа шумовитих стрмина са оне стране Тјентишта. Највероватније да су скоро сви изгинули. Био је већ увелико дан, Тјентиште пуно Немаца, а ми, задња група, јуришамо у смрт. Отишао је и комесар Вита. Ја сам кренуо са задњом групом. Од нас мало кроз онај кркљанац на Сутјесци остало је још мање – ни двадесет. Бежимо уза страну, а Немци, снајперисти, иду из нас и гађају. Може се рећи да су скоро сви рањеници оставили своје мучне животе ту на Тјентишту и Сутјесци.

Тек ту, под једном стеном, изнад које су били Немци са псима и митраљезима, схваћено је да за Врховним штабом и главнином наших снага, не можемо, јер су данима били испред нас, а између непријатељ. Ту смо затекли Ђиласа и Мошу Пијаде. По Ђиласовом наређењу, разделили смо се у тројке и петорке и кренули натраг преко Сутјеске. Овог пута смо успели без борбе. После смо се данима састајали, растајали и хранили црвљивим лешевима раније закланих животиња.

На крају су у свој ускочки крај дошли само Љубо и Митар Пилетић. Родно село Сировец било је спаљено. Кућа Микића међу првима, јер се знало да су из ње у партизане отишла четири рођена брата: Жарко, Миле, Пуниша и Љубо.

Прва тројица браће Микић су успела прећи Сутјеску јер су били у оперативним јединицама.

До доласка Пека Дапчевића на Боан код Шавника Љубо је био партизански командант места. Онда је Пеко совјетским авионом Љуба послао на Вис одакле га Врховни штаб упућује у Бари ради примања савезничке помоћи. У октобру 1944. био је у делегацији која је са Виса отишла у Крајову у Румунију. По повратку из Совјетског Савеза, Тито Љуба шаље у Бугарску, да код тамошње владе и армије синхронизује сарадњу.

После рата, Љубо Микић, у чину потпуковника, догурао је до команданта за позадинске тенковске армије. Било је то време када је Југословенска армија била пуна совјетских војних саветника. Љубо каже да су били сви веома школовани те се и он одлучи на дошколовање – завршетак техничког факултета. Са молбом је ишао чак до Темпа и Ранковића, али није вредело, рекли су му да је такав какав је потребан армији.

У време избијања резолуције информбироа, у чину пуковника, Љуба постављају за команданта позадине Пете армије у Скопљу. Одатле га враћају у Београд, где 21. јануара 1951. године бива ухапшен и осуђен на 14 година робије као ибеовац.

Одабирајући детаље својих „дијалога” са иследницима, Љубо каже:

– О тортурама у ИБ робијашницама је доста до сада речено и углавном је то све тако. Ја бих желео да испричам мој закључак зашто сам ја ухапшен. Зашто су мене огласили „великом рибом” – „првом Стаљиновом линијом”, кад су сви моји поступци који су ми стављани на терет у основу били антистаљинистички. Али све сам то схватио у истрази.

– Био сам заменик начелника интендантске управе Југословенске армије код генерала Митра Вујевића. Моја супруга Нађа Жаккула, позната личка партизанка од 1941. радила је у савезној Удби код Александра Ранковића. Старији наш син Милован имао је тек нешто више од две године, млађи Драган шест месеци.

– Треба рећи да је начин хапшења, који су тада КОС и Удба примењивали, био у ствари крађа људи, хватање на превару као да су највећи злочинци у питању. То поподне, 21. јануара 1951. године, било је у мојој кући као и обично. Није било необично ни што је око 16 часова на врата нашег стана бануо један поручник – ађутант код генерала Вујовића и обратио ми се: „Друже пуковниче, зове вас генерал Вујовић, да дођете хитно код њега ради неког посла!” Кад сам после пола сата ушао код генерала, у канцеларији, видим стоје два официра – један капетан, други мајор. Појмим да се обратим генералу Вујовићу по војнички кад она двојица потргоше пиштоље за трен ми ставише цеви на слопоочнице и повикаше: „Руке увис! Не мрдај! Ухапшен си! Бићеш убијен ако ма шта покушаш!” Ставише ми лисице на руке, одузепе пиштољ и почеше скидати одликовања и ордење. А имао сам: Орден за храброст, Орден братства и јединства И реда, Орден заслуга за народ ИИ реда, Партизанску звезду ИИ реда, пољско и бугарско одликовање, као и Споменицу 1941. (Од свега овога само су ми, после Голог отока, вратили Споменицу).

– За све време мог хапшења генерал Вујовић ње ни речи рекао. Вероватно није смео, или – ко зна? У Делиградској улици, право из „марице” су ме везаног угурали у канцеларију иследника – пуковника КОС-а Славка Јанековића. Завален у фотељи, Јанековић пита цинично: „Је ли то будући Стаљинов министар? А, велика риба, ниси стигла да фомираш владу и Стаљиново

руководство? Пре него што сам заустео да нешто кажем ударио ме песницом у главу и наредио ми да скинем униформу те да ми дају старо поцепано војничко одело, говорећи да ће ”велика Стаљинова снага” ионако ускоро бити уништена, па ми боље одело неће ни требати. Док су ми скидали лисице, за време облачења и после, свак ме тукао колико је могао. Ударили су ме песницама толико да сам одистине тада претпоставио да су решили да ми дотуку па почнем ногама да се браним. Онда су ме поново везали, још вивше навалили да ме бију онако везаног. Када су ми натерали крв на нос и уста, Јанековић је наредио да ме воде у ћелију додајући да ми не смеју давати ни воде нити дозволити да спавам. Наредио је предамном да у ћелији морам стајати и да стражар мотри да случајно мало не седнем на некакав кобајги кревет. Од изнемоглости нисам могао много времена да стојим па сам се скљокао на онај ле’ај.

– Убрзо је упао стражар, повукао ме за косу, ударио пендреком по леђима и наредио да стојим. Чим је изашао, поново сам пао на креве, обузео ме неки мртвачки сан. Не знам колико је времена прошло, тек у ћелију је улетео стражар и све тукући ме потерао иследнику. Пита ме он зашто сам сео и легао када ми није одобрено, а ја велим да сам се онесвестио од умора и батина. Пијући кафу Јанековић ме зачикава: „Би ли једну кафу, молим?” Одговорио сам: „Не, вашу кафу нећу, само немојте овако људе мучити, већ ако вам сметају, ви их убијте.” Скочио је и ошамарио ме вичући: „Ми нисмо убице!” После минут-два каже: „Ево да ти помогнем: остављам ти данас и ноћас пуна 24 сата и дајем ти хартију и оловку да све напишеш ко ти је долазио у кућу у току 1950. године, због чега и шта сте разговарали.” Запретио је: „Ми имамо сва лица која су код тебе долазила и због чега. Према томе видећемо да ли си искрен или не... Уколико будеш искрен, пустићемо те кући, па ти одлучи...”

– У ћелији сам размишљао шта да напишем и схватио да је оно његово „пустићемо те кући” после онаквог батинања чиста превара да неког набедим на правди бога. Био је то мамац за извлачење било каквог признања само да се напабирчи колико-толико и каквих-таквих „чињеница” због којих ће се правдати хапшење. Свестан ове чињенице, почео сам да стављам на папир смо истину то јест имена лица за која сам се сетио да су током године долазила код мене. Углавном, написао сам сву браћу, рођаке, сестре, пријатеље и неколико ратних другова који су били из мог краја. Написао сам да су ови другови долазили код мене као комшије и да смо, између осталог, играли и нашу омиљену игру са села „прстен” а за посете рођака сам рекао да су то били разговори о домаћим бригама и живљењу. Ово је заиста била права истина, јер искрен да будем, ја сам у кругу породице и ближе фамилије избегавао да разговарам о резолуцији ИБ-а, плашећи се баш тога да неког не снађе то што је мене коначно снашло. Ово сам избегавао иако сам знао да су сва моја браћа била против Резолуције. Брат Миле такође је био против навода у њој, али му је тешко падало што се наше руководство не договара и што нису пошлу у Букурешт на састанак. Написао сам да су теме разговора са друговима била углавном сећања на ратне дане, окупацију, изградњу земље, приче о породичном животу и све тако. Написао сам више од седам страница папира.

– Сутрадан гледа иследник Јанековић оне папире и каже: „Зар си само оволико написао за целу годину твога непријатељског рада?” Одговорим да је то све чега сам се сетио и да ћу касније, кад се присетим још нечег, такође све написати. Али, он још није знао шта сам ја тамо написао, па ме врати у ћелију,

овог пута без батина. Истога дана, по подне, поново станем пред новог иследника мајора Суботу, а он бесан:

„Зашто се ти, Микићу, шегачиш са нама!? Сматраш ли ти нас недораслим и неписменим за изналагање твојих непријатељских радова? Пишеш овде неке трице и породичне разговоре.” Поново ми је дао хартију и наредио: „Само да пишеш о непријатељском раду који си имао са овим лицима која си поменуо.”

Одговорим: „Не могу да пишем лажи, да наводим за људе да су чинили нешто што нису, да су рекли оно што нису рекли, па макар ја био и обешен.”

Иследник Субота се због тога веома наљутио и из друге канцеларије позвао једног капетана, говорећи: „Овај господин, бивши пуковник, каже како га ми приморавамо да пише лажне изјаве.” Капетан се иронично насмејао и оба су узели каишеве, као бичеве за коње, и почели немилосрдно да ме туку вичући: „Ти да на комунисте бацаш љагу, ти окорели непријатељ Тита и Партије, ти који никад ниси био одан нашој партији, већ си стално вирио испод Стаљиновог репа...” Кад су завршили са псовкама и тучом каже Субота: „Још ћеш ти нас молити да ти дамо оловку и хартију да пишеш!” Веровао сам да су решили да ме ликвидирају па решим да не одступим од истине, па нек ме стрељају. Кажем: „Дајте ми папира, написаћу све чега сам се сетио.” Даде ми 4 полутабака.

У ћелији сам написао неколико ствари којих сам се накнадно сетио, али опет су то биле обичне ствари. Али зато на цела два табака напишем и опишем њихово иследничко понашање према мени, малтретирање, тучу, све до детаља. А на крају текста ставио сам, црно на бело, жељу да ме убију или да престану са мучењем. Јер, ја нећу подлећи њиховом захтеву да лажно оптужујем људе.

После два дана стајао сам пред иследником, а он чита од почетка до краја. Кад је завршио, скочио је на мене као звер и тако ме песницом ударио у слепоочницу да сам пао у несвест. Кад сам се освестио, каже: „Зар и овде делујеш непријатељски, оптужујеш нас за мучење! Хтео би да ти дамо лимунату, је ли?” Поцепа он изјаву а стражару рече: „Води овог разбојника у ћелију и два дана не сме добити ни хлеба ни воде. Ја кажем да пишем само оно што доживљавам и истину која ће кад тад изаћи на видело: ”Ја никада нисам могао замислити да наша партија може овако да мучи своје људе.”

Иследник: „Па, ето, видиш да си против партије. Осуђујеш нашу партију. Све ти се изјаве поклапају са оним што пише у Резолуцији. Ти, у ствари, понављаш Стаљинове речи! Ти ниси никакав припадник партије, ти си отпадник – непријатељ КПЈ. Ти си окорели непријатељ југословенских комуниста на челу са Титом, ти си прави Стаљинов целат!” Ја кажем да ова мучења не припадају људским схватањима а иследник ће: „Ти немаш право тако да говориш јер ти, када би могао, ти би целу КПЈ спалио – извршио Стаљинову директиву.” Не дајући ми више да се са њим расправљам, пита: Зашто си и због чега постао непријатељ партије и Тита, када си у рату био одан, дисциплинован, активан и неустрашив борац и дато ти велико поверење. Видиш како имаш и висок чин пуковника, био си на одговорним дужностима, шта ти фали?”

Онда ја натенане опишем иследнику да ми ништа не фали, да сам од партије у рату и после рата добио оно што сам и заслужио и да никада нисам нешто посебно за себе тражио сем у своје време да се демобилишем, да завршим факултет, али да сам разлоге одбијања прихватио као свестан члан партије, итд. Иследник Субота: „Сад ми је јасно да си заиста каријериста, мало ти што си пуковник, хтео си да будеш министар! Шта ти је било намењено у ИБ влади, ко је требао да вам буде на челу владе? Ко је предвиђен за секретара партије?”

Зашто о томе не пишеш него пишеш шта су разговарале жене у селу! Поново те упозоравам: ми знамо да си ти паметани чувен, да си имао доста пријатеља и другова који су у теби гледали величину, ценили твој рад и мишљење и ти имаш велики број људи о којима имаш шта да пишеш. Ми то знамо и ти ћеш то за годину дана у истражном затвору сигурно рећи, нама се не жури а теби ако се овако допада, ти остани и две године.

– Кад сам већ „успео” да водим овакав дијалог са иследником, искористим прилику и кажем: „Тражим да ми судите одмах, позовите сва лица као ја сам навео да се суочимо да се утврди да ли сам писао лаж или истину и, ако се утврди и најмања моја лаж, да се одмах стрељам, а не да ми продужавате оваква мучења због којих човек тражи могућност да сам себи одузме живот.”

Смеје се иследник и каже цинично: „Ово је само почетак, до суђења ће доћи када ти напишеш сву своју нерпијатељску активност и изнесеш сва лица са којима си деловао, ово су њихове изјаве.” Онда ми се одједном обрати питањем: „Зашто си ишао у Лику прошлог лета?” Одговарам да сам у Лику ишао по супругу и децу, јер су се тамо напречац поразбољевали. Жену сам једва спасао. И све потанко опишем како сам их пребацивао од болнице до болнице док нисмо напокон стигли у Београд.

Навео сам да се могу проверити медицински налази по болницама, моје кретање међу браћом и рођацима моје супруге Неђе... Да ми је команда дала одсуство за тај пут, итд. Иследник: „Са којим официром си се састајао на Плитвичким језерима?” Ја одговорим да се нисам састајао ни са каквим официром сем што сам тамо видео једног генерала, поздравио га по војнички и то је све, јер га нисам ни познавао. (Касније сам кроз ислеђивање дознао да је реч о генералу Радету Жигићу кога заиста нисам познавао а питање је да ли је то био он када сам га поздравио. – Видећи да од мене не може ништа да извуче, Субота ме пита заједљиво: „Шта мислиш, Микићу, када ће се и како завршити ова ситуација између нас и Руса?” Одговорио сам да се надам да ће се тај проблем између нас и Совјета решити, да они врше притисак на нашу партију, да нас Руси неће напасти због свог положаја у односу на Запад, да не би због нас ризиковали трећи светски рат, за који нису били спремни. Иследник: „Би ли се ти борио против Руса ако би нас напали?” Одговорим без размишљања: „Ако би Руси заратили само против нас и хтели да окупирају Југославију, борио бих се против њих као против окупатора. Ја сам увек веровао и сада верујем да се спор може решити договарањем и да народи Југославије и Совјетског Савеза не би никада ратовали једни против других без обзира на неспоразум двају руководстава.”

Е, онда ме иследник почео малтретирати са питањима како то ја знам да нас Руси неће напасти и шта мисли совјетски народ а шта руководство. Дођосмо и до совјетских инструктора и кад му рекох да сам у Скопљу као командант позадине имао руског инструктора, пуковника Иванова, крену Субота са питањима као осица. Не занима га никакав стручан разговор већ само то шта је Иванов причао о Титу, о нашој армији, о нашој партији и све тако. А тај Иванов је био веома интелигентан и добро васпитан човек, никада није хтео да се упушта у политику. Сви наши разговори били су стручни или просто фамилијарни. Не вреди, иследник се одлучи да за тај дан прекине подужи дијалог али ми нареди да до сутра напишем све до детаља шта смо Иванов и ја разговарали о политичким питањима.

– Можда то изгледа једноставно данас али је страшно било кад те нагоне да пишеш нешто што није истина, а оно што је истина их не интересује. Опет, ако ништа не напишем, следе батине, кажњавање глађу, поново иста питања. Ипак све се завршило као и са ранијим писањима, мање више поновио сам оно што сам и усмено рекао.

– Да скратим мало причу, иследник није био задовољан, изгрдио ме назвао свакојаким изродом свог народа, добио сам батине, казну гладовањем по два дана... Онда сам опет добио папир и оловку и рок од два дана да напишем „свој непријатељски рад удружен са братом Милом и комшијом и саборцем Божом Ашанином” који су ухапшени када и ја. Свестан да су мој брат Миле и Божа Ашанин ухапшени а можда под батинама неке ствари и „признали”, био сам на великој муци како њима и себи да помогнем. Опет, рачунао сам да треба рећи истину. Одлучио сам да се присетим најинтимнијих разговора које сам водио са Милом и Божом.

Онда је иследник Субота прешао на испитивање о брату Жарку који је у то време био председник централне војне комисије. Можда би поред мене и Мила и трећи наш брат Жарко заглавио као наводни ибеовац да се кроз моју истрагу није провукла истина о њему као великом противнику Стаљина. Наиме, Жарко је од 1. маја 1945. до 1. маја 1946. био на специјализацији у Лењинграду а по повратку ми је причао како су све приче о Совјетском Савезу заблуде, да тамо нема демократије већ да је Стаљин један велики диктатор и сл. Ја сам тада њега молио да то нигде не прича јер би могао заглавити што напада братски Совјетски Савез. Када су „исцрпили” све моје рођаке, пријатеље, другове, колеге, „дијалог” су смањили на најмању меру али су кренули свом снагом да ме физички ломе. Не би овде помињао све оне тортуре што су их остали помињали, све је углавном тако, али морам да издвојим две мени најтеже.

– Мене су, рецимо, пар пута скидали потпуно голог и на мразу потапали у базенчић са водом који се налазио у ту сврху у затвору у Делиградској под степеницама. Кад ме изваде на голом телу се хвата лед. То им није било доста па ме онако са скрамом од леда ставе везаног на једна отворена врата на промају. Осећаш као да ти ножевима секу плућа. Једном тако наилази Јефто Шашић, начелник КОС-а, а намерно каже: „Склоните овог одавде, угинуће!” Значи, нећу умрети као човек него ћу угинути као стока, тако су нас сматрали. Неколико пута су ме онако у оним дроњцима убацивали у „базен”, онда везаног убацивали у хладну ћелију. Одело се на мени мрзнуло.

Друга тешка тортура је са струјом. Ставе ти два пола – жице на две руке, а један рукује апаратом. Пуштају струју кроз човека таман толико колико да душу не испустиш. Ко је кроз то прошао, не може данас имати здраво срце, а мени су и то радили. Субота и Јанековић су се такмичили у суровости нада мном а верујем и над осталима. Казне гладовањем су повећане – од два на три дана и три ноћи без хране и воде, преко целог дана мора да се стоји у ћелији, преко ноћи само четири сата спавања. Кад се срушим и паднем у несвест, поливају ме водом, врате у свесно стање и туку као што нељуди бију стоку. Кад паднем у сан, буде ме и опет бију.

– И таман кад сам био сто посто сигуран да више неће ништа покушавати а од мене извуку и да су решени да ме мукама докрајче и ликвидирају кад негде око половине марта (1951) у моју ћелију убацише једног високог плавог човека у поцепаном војничком оделу. Донеше кревет на спрат и он доби привилегију да спава доле, а ја са душом у носу да се пентрам горе. Одмах ми је био сумњив, јер

долази у ћелију после мене а већ је „привилегованији”. Чим стражар изађе, питам придошлицу одакле је, а он рече да је из Никшића. Презива се, вели, Јанковић. Рече да је пре годину дана ухапшен, да је шест месеци био под истрагом, да је осуђен седам година, робију издржава на отоку у Јадранском мору, да је овде доведен ради суочења са неким, ради допуне изјаве у вези с друговима са којима је деловао против домовине... Ја га питам, зар и после пресуђивања има ислеђивања, а он као из топа: „Има за оне који нису били искрени и нису пријавили сва лица са којима су деловали.” Онда ми је упадљиво испричао о режиму на Светом Гргуру одакле је, наводно, дотеран и где је издржавао казну. У ствари, тада је био искрен: све ми је рекао онако како сам и сам касније доживео.

После целе приче био је још упадљивији: „Ето, друже Микићу, видиш да се требаш растеретити, то јест, потпуно истрести сва лица и дјелатност са сваким да не би преолазио кроз сва она мучења кроз која и ја пролазим. Немој да се играш сам са собом. Иследници све знају о нама појединачно, ништа ми не можемо сакрити од њих. Видиш да смо ми насели Стаљину, његовој величини, да смо издали своју партију.” Ја кажем да нисам издао своју партију, а Јанковић и даље везе: „Стаљин је крив што хоће нашу земљу да пороби, то је прави диктатор, хоће нашу партију да потчини себи. Зато, ако мене питаш, немој да се завараваш да можеш нешто сакрити, признај све с киме си сарађивао па било да су ти брат, сестра, супруга, рођак, пријатељ, комшија... Ако то све кажеш, бићеш мање осуђен и на радилишту ћеш као члан ”коллектива” добијати храну сваки дан и све тако као нормалан човек...” Онда ме пита како је овде у истрази, да ли сам шта признао. Кад рекох да тражим брзо суђење, он вели: „Неће ти одредити суђење док год буду сматрали да ниси дао целу истрагу.” Причао ми је да је он рекао све за 15 лица и да има још. Неће, вели, никога да остави јер иследницису му, наводно, после суђења рекли за сва лица са којима је деловао. – Размишљао о овом човеку и све више долазим до непобитног закључка да је провокатор, човек Удбе који треба „својим примером” да ме наведе да сам себе и још много њих ољагам као непријатеље, па да они који ме ислеђују добију унапређења, јер тада није било вредно смањивати непријатеље него их повећавати и тако истаћи своју важност.

– Сутрадан је стражар одвео оног „осуђеника”. Приметио сам да је стражар према њему много пажљивији, да му не веже очи када га води што је са мном увек био случај, никад нисам знао пут од ћелије до иследничке собе. Помислио сам, ако није провокатор, одвели су га заиста на суочење и вероватно ће натраг на радилиште – на принудни рад, на отоке. Међутим, негде око поноћи, стражар враћа Јанковића. “Зар ниси отпутовао после суочења?” питам га, а он ће: „Не, нисам био још на суочењу, био сам у посебној соби дописивао истрагу, имам још неколико дана а пишем. Тамо је је лепо, топла соба а дали су ми добар ручак и вечеру...” Ја ћутим а он наставља: „Ето видиш, ја сам решио да се покајем и да кажем за све оне који су ме навукли на непријатељски рад. Био сам глуп, па поверовао крволоку Стаљину који хоће да уништи нашу партију и нашег Тита. Него ти, Љубо Микићу, благо мени, позови стражара нека те пријави иследнику, испричај све, убрзај истрагу, видиш какав си пропао од глади, ова ћелија ће те појести... Види, нема зрака, хладно, ова кибла смрди. Немој због другога да страдаш”. – Стражар је стално провиривао да се увери а нисам којим случајем легао на кревет. Дозвољавају ми да спавам само 4 сата, а „осуђеник2 Јанковић поново спава скоро до подне. Чим се пробуди, пита ме зар нисам још отишао

код иследника. – Све се понавља исто: Јанковића одводе невезаних очију, ноћу касно га враћају, прича ми да је цео дан био у топлој соби, писао све о својим сарадницима, непријатељима КПЈ и Тита... И даље ме убеђивао да се јавим иследнику и све признам. Све сам сигурнији да је Јанковић провокатор, али ћутим, прихватам игру не би ли олакшао себи живот. Што год сам говорио иследницима, или писао, то причам и њему јер знам да то све сравњују. Рачунам, кад виде да стварно нема ништа што би ме компромитовало, да ће ме оставити на миру, да ће заказати суђење, а престати са мучењима.

Сувише је да стално понављам у овој причи да сам свакодневно, поред казни, без хране и спавања, добијао батине од стражара, иследника, а о увредама и понижењима да и не говорим. Колико су били провидни, види се и по томе што ме иследник пита ко је то са мном у ћелији, како се зове, шта ми прича, шта пита и све тако. Ја се трудим да све кажем од речи до речи.

Једва стојим на ногама, осећам, почиње нагла температура, а тродневна глад и неспавање поврх свега тога. Иследник Субота наређује да ми дају храну и спавање од 6 сати. Враћају ме у ћелију, нема Јанковића. Скрхан и болестан, скљокам се на његов доњи кревет а стражар пендреком: „Устај, бандо, ко ти је дозволио да ту легнеш, пењи се горе у одређени кревет”. Кажем да не могу да се попнем, тресе ме температура, а стражар ме хвата за косу и свлачи са кревета и гура ме да се попнем горе. Паднем горе на кревет, ноге остале висе, немам снаге да се више померим а он бије пендреком по ногама као по пањевима и виче: „Пробај још само једном да легнеш где ти није место, имам да те прбијем на мртво.” Тресе ме температура, долази увече стражар, доноси храну. Појео сам мало гершле, али хлеб нисам могао да окусим. После 15 минута стражар ме прогласио штрајкачем глађу, па опет батине. – Ко зна колико сам спавао, био сам као у некој агонији, кад поново ме завезаних очију воде код Суботе. Хоћу да се ту пред њим срушим болестан, тресем се од ватре, а он цинично каже да ми није ништа што ће, вели, и доктор да потврди. Касније је дошао један доктор, измерио ми температуру и рекао: „Има ватру, али није велика и није ништа страшно.” Онда каже иследник доктору да ће да ме пошаље у ћелију да наставим писање. Вратили ме тамо и стражар ми дозволио да легнем. Тог момента сам пожелео да заспим и да се никада не пробудим да сконча, да прекратим муке, да не излазим више пред њих, иследнике, који и нису људи већ најгоре звери. Једва сам и приметио Јанковића који се у међувремену вратио и легао у свој кревет. Чим је стражар изашао, ударио је у исту причу, али ја сам ускоро заспао а да немам појма докле је он и шта причао.

– Пустили су ме да спавам до сутрадан. Дали ми мало топлог чаја и повели код иследника. Тамо је био и лекар, прегледао ме и каже, сад је боље може да пише у кревету. Преда мном су причали да ће да ме пребаце у амбуланту чим све напишем о свом непријатељском раду. Опет ћелија, опет Јанковић, опет иста његова прича, све више разабирам да су његове речи и иследникове исте.

– Био сам психички дотучен, физички измрцварен, без снаге и воље. Али, срећом, постоји само једна жеља и воље: да у том полусвесном стању нешто не кажем лажно у вези себе и своје породице, па да Удба после то лансира и нас компромитује. У тој жељи налазим једини смисао моје борбе да им се одупрем. Али да би им се одупрео, треба снаге. Прихватим од иследника хартију и оловку, па кренем у писање: опишем све своје службено кретање док сам био у Скопљу у позадини, обилазак – јединица, сусрете са официрима, обилазак затвореника у Косовској Митровици и све што је било.

Служећи у Скопљу, као командант позадине Пете армије, одем на одмор у Црну Гору, у своје село Сировац. Беше ту и брат Миле, други брат Пуниша, онда комшија и саборац Божо Ашанин. Људи се искупе око нас и жале се на сељачку радну задругу. Веле, зар смо се за ово борили, да свако јутро пешачимо по 6-7 километара за литар млека? И мој брат Пуниша је био у СРЗ у то време, чак и њен председник. Њихова задруга се није много разликовала од других у том крају Црне Горе. На пример, груписали су сву стоку из неколико брдовитих и раштрканих села на једну планину, направили као неки сточни центар, па све што је у вези са стоком мора се ићи чак тамо. Хтели су, кажу, другачије, али не вреди, нису дозволили руководиоци из среза Шавник, говорећи да је таква директива „одозго“, да што боље личе на колхозе у Совјетском Савезу.

– Кад сам се вратио у Скопље, пита ме интендант армије Милосав Митрић како је у селу, а ја причам да то са сељачким радним задругама није добро решено, да није требало буквално пресликавати совјетски модел, да то у Црној Гори мора бити решено према условима живота, терену, и све тако у том смислу. Не прође пар дана, зове ме генерал Фрањо Кнебел, заменик комесара армије: „Љубо, шта је то са тобом? За тебе се прича да се не слажеш са сељачким радним задругама!“ Ја причам о чему се ради, а он ће мени: „Није то лепо од тебе официра! Није добро да задругари виде и чују да ти као официр Југословенске армије мислиш такође да такве задруге нису у реду!“ Ја поменем случај са млеком, уз најучтивију напомену: „Зар бисте ви, друже генерале, пешачили по планини за литар млека?“ Одговор је био у смислу да то није мој проблем. А нисам смео ни да помислим да му кажем да се већ тада у Сировцу причало како се тамо у том сточном центру справљао сир који задругари нису ни видели. Све је ишло у Титоград и Београд високим руководиоцима и њиховим породицама и то бесплатно. Знало се све коме је колико ношено одатле, по колико каца сира. Руководиоци из среза су тако наређивали да би се горе додворили вишим функционерима и били су спремни да због своје каријере сав задругарски труд и зној дадну другом.

– Видим ја да добро бити неће, па велим генералу Кнебелу да знам са киме сам то у вези са задругама причао, да нисам сигуран да је то Митрић верно пренео, да желим да се суочимо. Кнебел ни да чује.

Увукао се био у мене неки страх и немир. Пролазе дани, мене само нешто копка. У таквом стању, начелник КОС-а, пуковник Владо Ковачевић, предложи ми да заједно одемо у Приштину да ја као командант позадине видим како се хране војни затвореници такозвани ибеовци. У приштинском затвору, од собе до собе, видим неке моје познанике борце. Познају они мене па се бусају у главу, плачу, моле ме да им помогнем да се избаве одатле, да ту, на правди бога, узалуд и сл. Ја још до тада нисам веровао да неко невин може да лежи у затвору, поготову не стари и проверени борци, па кажем заиста искрено: „Не бојте се, ако сте невини, бићете ускоро пуштени!“ Питам их за храну, они не смеју да кажу да гладују, а видело се по њима како су мршави, личили су на праве мученике. КОС-овац Владо ћути, види да многе познајем, а ја збуњен не могу да дођем себи јер ту леже и неки бивши сељаци из мог краја који о политици још нису имали појма, а камоли да се опредељују или не за Резолуцију Ибеа. У повратку ме тај начелник КОС-а доста провидно кушао око тих људи које знам. Касније сам схватио да ме тамо водио са задњом намером.

– Не прође пуно дана, мене врате у Београд и поставе за заменика начелника интендантске управе Југословенске армије код генерала Митра

Вујевића. Касније, кад сам ухапшен, кад сам ислеђиван, све ми је то помињано, али су више инсистирали на некаквој наводној организацији, као да им је било стало да што више људи отерају у затвор. Овде треба рећи да је веома занимљиво да ме у истрази никада нису питали за моје прве „грехе” – критиковање дипломатских магацина.

Много година касније дознао сам од брата Жарка, који је у време мог хапшења био председник централне војне лекарске комисије да ми је то ушло у „непријатељски рад”. У својој представи 14. конгресу СКЈ, да после 39 година буде враћен у партију из које је неправедно истеран, Жарко помиње један детаљ који говори о мојим првим „греховима” а одсликава време кад се тражило да се брат одрекне своје браће:

„... Марта 1951. године, искључен сам из Партије на састанку основне партијске организације Санитетске управе ЈНА. Као разлог мога искључења, наведено је хапшење моје браће, пуковника Љубомира – носиоца Партизанске споменице 1941. и другог брата Мила – правника, ратног војног инвалида, помоћника министра финансија Црне Горе и једног од начелника одсјека савезног министарства финансија. На састанку је о њима речено: да су критиковали снабдевање руководиоца преко дипломатских магацина, методе организовања сељачких радних задруга у Црној Гори, да су слушали руске радио-станице, говорили да се петогодишњи план не може извршити, да говоре да су многи људи неправедно ухапшени, да су непријатељи државе и Партије, да стоје на линији Информбироа...”

„Када сам на састанку упитао зашто су у ствари моја браћа ухапшена, који су разлози, шта су конкретно радили по линији ИБ”, одговорено ми је: „То није твоја ствар, то је ствар иследних органа” – писао је даље Жарко у представи. – „... Од мене се тражило да се одрекнем своје браће јер су издајници.

После мог искључења из Партије, покушао сам преко Врховног војног суда да дознам разлоге хапшења моје браће Љуба и Мила. Тамо ми је речено да ми не могу дати никакве податке... Случајно сам се срео на улици са мојим земљаком, пуковником КОС-а Иваном Мијатовићем, и тражио да ми нешто каже о хапшењу моје браће. Рекао ми је: „Буди спокојан, тебе нико не пријављује, само се не интересуј за браћу, јер би и ти могао бити ухапшен.” Мој брат Миљинко (Пуниша) који је живио у Црној Гори, интересовао се код начелника Удбе Богдана Жижића о хапшењу своје браће. Жижић му је одговорио да су му браћа (Миле и Љубо) информбировци, да је Миле умро на Голом отоку и да то не смије никоме да говори, па ни својој породици.”

– Каква су то времена била кад се острве на човека, пришивају ти и што јесте и што није. О томе мој брат Жарко у поменутој жалби наводи и следеће две реченице: „Гојко Николиш (на том партијском састанку у Санитетској управи ЈНА 1951. године) износи да сам ја одговоран што се појавила епидемија пјегавог тифуса међу италијанским јединицама после капитулације Италије 1943. Какве везе има епидемија пјегавца међу италијанским јединицама ратне 1943. године и догађаји у периоду Ибеа, 1951. године.”

– Ето и тај „грех”, моје неслагање са дипломатским магацинима, је била једна од првих послератних брука и неправди. Магацини су у почетку служили стварно само за стране дипломате, а касније почеше се у њима снабдевати наши генерали, пуковници на посебним пословима, руководиоци КОС-а, Удбе... Круг се све више ширио, на министре.

То је била веома квалитетна роба, а цене багатела. Она помоћ што је долазила са Запада преко УНРЕ то је углавном ушло у те магazine, а народу којем је та помоћ била упућена, дељено је само млеко у праху и чувена „Трумaнова јаја”.

– Посебне приче биле су оне послератне конфискације богатих београдских породица и војвођанских Шваба. Било је ту сребрног и позлаћеног посуђа, лустера, витрина, фотеља, скупоцених тепиха, завеса, читавих гарнитура намештаја, бунди, крзна, хаљина, шешира чак... Све је то доведено војним камионима, а већ сутрадан су „генералице” долазиле и меркале. Како пристизала роба, тако и одлазила. Војни камиони су то по нечијем наређењу возили у велике, такође узурпиране, станове партизанских руководилаца који су колико до пре годину-две оснивали ратне војне судове и стрелјали гладне борце ако би убрали шљиву у воћњаку.

– Ето, видиш, ја сам те прве неправилности благо критиковао на партијским састанцима. Тада је прелажено преко тога, био сам „бела врана”, али су ми већ онда спремали клопку. ИБ им је добро дошао.

Једно вече иследник Субота ми каже: „Сутра идеш на суђење, али пази: од тебе зависи колико ћеш бити осуђен, како ћеш се држати, како си се држао овде у истрази а све у вези са твојим непријатељским радом. Имаћеш и браниоца!” Ја кажем да ми бранилац не треба, правог човека нема од чега бранити. Субота се самоуверено смешка и каже: „То ти држање не ваља, Микићу, сам ћеш себе упропастити, окани се таквог става. Остао си доживотни непријатељ наше партије и Тита.”

– Сутрадан ми доносе моје официрско одело без еполета и одликовања а наређују да са себе скинем оне прљаве и кржаве затворске дроњке. Истом „марицом”, на суђење у војни суд, потерали су и брата ми Мила и Божа Ашанина.

Били смо везани и нисмо смели ни да се погледамо, а камоли да прозборимо коју реч. У ходнику Војног суда, прилази ми један капетан, наводно бранилац по службеној дужности, вероватно је био КОС-овац, али је одбијам да ме ико брани. Председник суда је био пуковник Милоња Стијовић, један од поротника Мићун Јауковић, који је био са мном у Петом батаљону Четврте ударне бригаде. Као публика, било је неколико официра као и мој први претпостављени, начелник интендантске управе ЈА генерал Митар Вујевић. У оптужници стоји како сам ишао у Лику да тобоже дижем устанак против Тита, како сам се тајно састајао са генералом Радетом Жигићем и све тако, лаж до лажи. Не могах издржати, па на суду рекох: „Ви судите људима који су читав свој живот посветили праведној борби. Ако је све ово тачно, да сам ја радио против партије и Тита, да је оно што сам заиста радио кривично дело, онда цело човечанство треба у затвор.” На питање судије да ли признајем кривично дело, рекао сам кратко: “Не признајем!” После непуних пола сата суђења без сведока или неких других доказа, Војни суд ме осуди на 14 година робије. После мене уведу брата Мила и осуде на 10, а Божа Ашанина на 4 године.

– Поврх свега, кад су нас вратили у затвор, тако су нас испребијали да ће ми то кад тад помоћи да умрем. У дворишту затвора су нас везане ставили лицем уза зид и тукли бесомучно пендрецима и неким моткама. Мене су тукла најмање њих петорица на смену. Кад неки од нас тројице (Божо, Миле или ја) паднемо, они нас дижу и бију док поново не паднемо. Тукли су нас, ми смо падали у несвест, они нас поливали водом и све тако док смо могли да стојимо,

док коначно нисмо пали као празне вреће. Онда су нас полумртве убацили у хелије. Бацили су нас на под крваве и надувених очију, поломљених вилица.

За све то иследници КОС-а и Удбе су имали одговор:

„Ти радиш и кукаш на Партију, а она не греши!”

„Како не греши, а бије своје чланове и људе?”

„Бије вас зато што сте према њој неискрени!”

– После 4-5 дана потерали су нас на Свети Гргур. О том путу сам већ говорио. Нисам само раније поменуо да смо ми осуђеници у вишемесечном ислеђивању били углавном тако затварани да нисмо виђали сунце. Ја сам тако око 5 месеци. А сад одједном летњи дан, пре подне, трчиш кроз онај први и најтежи шпалир, па ко не падне од батина, дочека га сунчаница. Сигурно је тада морало страдати пуно људи од тога.

– Нас, нове осуђенике, мешају са старима, који су у већини случајева већ „ревидирали”, постали чланови „колектива”. Ми нови смо „банда” све до „изношења става”, дођемо им као неки „приправници”. Ми смо „банда” која спава на четвртом спрату кревета, тескоба, глава до главе, једно ћебе на нас четири.

– У почетку кад смо ишли на рад (други су већ испричали верно о том „корисном” раду), бригадир ми је био један мајор, Босанац. Према мени није био лош, викао је на мене једино кад наиђе неки виши руководилац логора. Храну смо више сањали и халуцинирали него што смо имали да једемо. Стално смо били гладни. Мене је био страх да ћу, ако не од туче и рада, умрети од глади. У себи сам говорио да ћу, ако икад изађем из овог пакла, тако да се најједем па нек одмах испустим душу. „Нова банда” сам био неких месец и по дана. Собни ми је старешина био мој Црногорац, неки Бошко, бивши удбаш, заглавио као ибеовац, „ревидирао став”, и догурао до собног. Е, он ми једног дана даде папир и оловку и рок од три дана, да напишем све о својој „издајничкој активности”.

Ја све напишем као у истрази и предам собном. Пролазе дани, нико ништа, видим дао сигурно иследнику. У међувремену неки од „нове банде” већ „износили ставове” после којих су обично њих полумртве износили из круга разбеснеле масе „колектива”. Ја само чекам свој дан и час. Дође и то. Политички час, чита се „Борба” и после ја долазим на ред. Иследник и собни из писаног знају какав ћу „изнети став”, па ће после тога они дати „тон” а кобајаги „колектив” реагује спонтано.

– Стао ја у круг, около њих преко две стотине, слушају моју причу а, у ствари, чекају знак. А ја цео сат причам, причам, примиче се крај, чекам лавину да се сручи на мене. Све сам причао оно што сам раније писао и говорио. Завршавам и у ваздуху осећам шта ме чека. Собни каже кратко и злокобно: „Није био искрен, крије непријатеље!” Истог трена пролама се „колектив”: „Уа банда!” У почетку сам и осећао ударце, а после као у трансу, који траје као вечност, само очекујем да наступи смрт. Онесвешћивао сам се, поливали су ме водом, поново тукли, а онда полумртвог однели и бацили у ћошак бараке. Од тог дана сам и званично постао „банда” што је значило бојкот. Више не спавам ни на четвртом спрату кревета него на поду испод најдоњег бокса. Док сам био „нова банда” смео сам да проговорим неку реч или неког да погледам у очи, али сада као званична „банда” морао си да ћутиш и сално да држиш повијену главу. Са нама више нису смели да разговарају ни чланови „колектива”, али су смели да нас бију кад год им се укаже прилика. Да би изашао из бојкотованих, треба

само да шпијунирам друге, да се јављам иследнику, да пријављујем себе и друге, да поново „износим став” – да ревидирам. Онда би ме пребацили у „одложене” или како се звало у „висеће” (висиш између „банде” и „колектива”). Као „одложени” не добијаш батине од чланова „колектива”, а стичеш право да и ти бијеш „банду”.

– Ја сам тада, на Гргуру, у време скоро полугодишњег бојкота, имао три циља: Прво, да никада не „ревидирам”, друго – да останем жив и, треће, потпуно супротно од овог другог, да што пре скончам – умрем, те прекратим физичке и душевне муке. Те душевнемуке биле су ми такође веома тешке: стално сам стрепео, а и дан данас је то помало код мене пристуно, шта ће рећи људи у Црној Гори: „Зар Микићи издајници!”

– Непрекидно сам био под бојкотом – преко четири месеца. Осећао сам да ми је снага на измаку а воља да не ревидирам чини ми се порасла. Ако сам тада уопште могао нормално да размишљам, мислио сам да то не води ничему: пошто нећу сам себе да правим издајником, то значи да ћу и даље бити „банда” и као такав једног дана скончати у шпалиру, кроз који сам пролазио свако вече, или у каменолому пред трагачем и каселом. Претегне жеља за смрћу. Једног дана искористим „згоду” и бацитим се у море. Али човеку у неслободи не дају ни да умре по својој вољи. Изваде ме, освесте и донесу у бараку.

Сам собни прогласи да сам хтео да извршим самоубиство, не ради мука, него само да би се то прочуло како се овде људи муче а то би, вели, било штетно за преваспитавање осталих. Тај собни Бошко, и један ревидирац су ме тада тукли док су имали снаге. Када сам после батина могао да устанем, собни ме пошаље код иследника.

Пита он: „Зашто си хтео да се удавиш?” Ја кажем да не могу више, да има преко четири месеца како свако вече пролазим крај строја од две стотине људи. „А зашто не ревидираш?” Ја опет исто: „Нема шта да ревидирам и на то немојте рачунати, него ако сте решили да ме убијете, убијте ме, а ако нећете, ви пустите мене да сам себи прекратим муке!” Иследник као да је видео да сам стварно решен на смрт, па ме пусти и каже да собни дође код њега. Кад се после пола сата собни вратио, обраћа се „колективу”: „Ова банда није ревидирала, али ипак да се преведе у одложене, нека виси док се не поправи.” Значи, мало су попустили, али и даље са намером да ме сломију, јер ти концентрациони логори нису били, како се говорило, за преваспитавање него за уништење људи.

– У „висећем” стању све је ипак лакше него под бојкотом, сем једног: мораш да стојиш у шпалиру и да тучеш „банду”. Кад год сам могао, камуфлирао сам ударце, али гледао сам људи који бију друге више него што се од њих тражило. Можете мислити шта је тамо све рађено са људима кад су им убили све људско а подстакли оно животињско.

– Једног дана ме позвао иследник и саопштио да ми је брат Миле умро, наводно од дезинтерије. Било ми је тешко да и брат умре ту на пар десетина метара од мене у другом „павиљону” а да га нисам ни видео од када смо заједно били дотерани на Гргур. Али, опет, то ми је дало неке снаге да издржим, јер сам знао да Миле није ревидирао чим је тако уморен. Када после вести о смрти брата нисам хтео да певам у строју, „колектив” ме бацио под ноге и газио до бесвести. У „висећем” стању сам био више од 18 месеци. Управник на Светом Гргуру је био Војин Јауковић, велики нечовек. Знао је често да викне „мом” ревидирцу: „Товари му још!” А његова сестра Вукосава, каква дивна девојка, била је вереница мог брата Мила.

– Негде марта месеца 1952. пребаце нас на Угљан у бивши италијански затвор. Према Гргуру, Угљан је био рај на земљи. Крчили смо и окопавали неке винограде. На Угљану су нас између осталог хранили и неком киселом репом коју многи нису могли јести, па су кришом давали мени, те се ја, бога ми, малко коварнем, добијем вољу за живот, могао сам све више и боље да радим. То ме можда спасило да поново не одем у бојкот.

– У лето те исте 1952. године нас са Угљена пребаце у Билећу. Тамо смо били у неким касарнама а радили смо у каменолому и на грађевинама. Видећи колики ми је „стаж” у висећем ставу – између „банде” и „одложених”, собни старешина ми каже: „Ти си баш решио да оставиш кости на робији, зашто се не јавиш на рапорт код иследника. Ја кажем да то нема сврхе, јер ће ми наредити да пишем ”о свом непријатељском раду”, ја ћу опет као и раније, па ми не гине исто а можда и горе, „бојкот”. Собни каже: „Ако сам нећеш, ја ћу те пријавити, можда ћеш се овога пута опаметити, а и други ти је иследник”. Тако и буде, једног дана ми нареди да одем у собу број 2 код иследника. Улазим савијене главе и представљам се:”... осуђеник Љубомир Микић издајник народа и партије!” (А и због тога што си увек морао да приликом рапорта кажеш те прљаве и тешке речи, нисам никад пожелео да се на свој захтев јављам иследнику). Хладно, спреман на све, чека шта ће иследник, кад он: „Јеси ли ти то, Микићу?!” Потврђујем ја и не подижем главу. „Откуд ти овде, несрећни сине?” „Не знам ни сам!” одговорим и по гласу препознам да је то неки Миљуш, био је секретар партије једне установе у Генералштабу у Београду. Онда ми нареди да дигнем главу, дадне цигарету, понуди да седнем, поручи чак две кафе. Не могу да дођем себи а и та кафа ми је била прва после скоро две године, ако не рачунам оне сплачине које су нам давали повремено за доручак, а говорили да је кафа. „Е, жајде Љубо Микићу, све ми сад испричај, откуд ти овде!

– Ја све од почетка до краја. Кад сам напоменуо да сам ја то све до тада већ неколико пута писао, он ме прекиде и нареди да идем и да собни дође код њега. Резултат свега је био што су ме исте вечери примили у „колектив”, после скоро две године „стажирања”.

Није прошло још пар дана, па иследник Миљуш нареди да је будем главни интендант на градилишту. Мој положај се неупоредиво побољшао, личио ми је на неку награду према оном до тада. Сад, кад добро размислим, закључујем да ми је тај иследник Миљуш спасао главу. Да је остао стари иследник, а ја спровео своју намеру да никада не ревидирам, нисам сигуран да бих жив дошао са робије, јер у то време мој робијашки „стаж” је био мањи од половине.

– Из билећке робијашнице испричаћу два детаља. Долазила ми је у посету моја снаха Коса (супруга од брата Пунише). Она је сељанка, па грешница дошла и донела мало сира и кајмака. То сам дознао касније, јер нити сам се са њом састајао, нити су ми дали пакет. То је било пре упознавања са Миљушем и преласка у „колектив”. Други је детаљ што је Миљуш дозволио да ме посети супруга Неђа. Дошла је са синчићем Милованом. Хтело срце да ми пукне. Сусрет су дозволили без поздрава и прилажења једно другом. Неђа седи у врху једног стола, а ја на другом крају, све у присуству службеног лица. За тих 15-20 минута нисмо могли а нити смели да проговоримо ништа више него да ми она укратко каже да ради у једној пекари као физички радник, да су деца добро и тако. О томе како су је избацили из стана, са посла, како је Удба вршила притисак да ме се одрекне, није ни смело бити речи.

– Тако око годину дана, па опет у селидбу. Овог пута на Голи оток. То је већ била 1953. година, мало је попустило. На Голом отоку је командант центра био Чедо Јовановић који је до тог врхунског положаја, до којег осуђеник може стићи, дошао као нај, нај, ревидирац. А стварно је „ревидирао” тако да је одмах после пуштања из логора пребегао у Албанију.

– Мој иследник је и даље био Миљуш, па удеси те ме на Голом отоку поставе за „шефа” столарске радионице. Радили смо у три смене неке „јафа” сандуке. Али, ето, опет невоље: Усред ноћи зове ме командант центра Чедо. „Друже Микићу, доле у столарској узбуна, ноћас је тамо потпуковник Удбе похватио ове твоје у некој саботажини”. Одјурим тамо, а тај потпуковник сикће: „Како то да и по десет чворова на сандуцима имају исти облик! То се ради намерно у циљу саботаже!” Није нитков знаода чвор иде дубоко у дрво, његова памет је изгледа досезала само до испод коре од дрвета. Не вреди убеђивање, удбаш и даље тврди да је то саботажка. А кога су на Голом огласили за саботера, то је могло да значи и смрт. Сазове цео логор на збор. Сви осуђеници, сви иследници и управа. Управник Никола Бугарчић такође тврди да је то саботажка са јасним циљем јер, вели, ти сандуци се извозе у стране земље... Срећом, све се заврши на мом смењивању. Вратише ме на трагач и каселу да носим камен и сл. Није ни то дуго потрајало, поново ме, вероватно, спасао иследник Миљуш, врате ме у Интендатуру.

– На Голом оток био сам интендант више од годину дана, па опет у „слободњаке” као „шеф” неколико разних радионица. Све тако до 1956. године. Пар месеци пред пуштање на слободу боље су нас хранили па смо опет личили, колико-толико на људе. После скоро шест година голготе, добијам од докумената само објаву са важношћу до места будућег живљења, ту да се јавим властима.

– Супругу и децу су ми већ раније били избацили из стана, а кад сам ја дошао у Београд, Неђа се већ у међувремену запослила на царини. После неколико година од пуштања са Голог отока успем некако преко Душана Ломпара, заменика министра финансија, да се запослим на Београдском сајму. Али Удба не да мира. По налогу, морао сам често да им се јављам. Траже да шпијам другове, пријатеље, познанике и колеге, чак и своје рођаке. Молим их да ме оставе на миру, бар сада, да подижем децу, а они само једно те исто – да радим за њих са напоменом: „Ти би требао да нам помогнеш, ти си добар политичар”. Када сам им једном, ко зна који пут, рекао најодлучније да то од мене не могу да очекују, па макар морао поново проћи куда сам прошао. Оставе ме на миру. Али ко зна да ли би ме и тада оставили на миру да се међу удбашима није појавио извесни Левков који је био иследник на Голом отоку и знао моју памет.

– Главни разлог што ја причам ову своју муку није ради неке освете, већ превасходно ради две ствари: да то буде поука за млађе, да виде какви могу бити људи, а какви нељуди, да ту има разлике као него и земља. Друго је што желим за живота да се уверим да су се сви моји рођаци, пријатељи, другови, колеге, познаници такође уверили да ја, као и моја браћа, синови Милована Микића, нисмо издајници свог народа.

После свега што су доживели такозвани ибеовци, од којих већина то уопште није била, и ја међу њима, остаје ми да изнесем своје закључке и захтеве који природно произилазе из чињеничног стања, личног искуства трновитог пута, а посебно крвавог и чудовишног „пребивалишта” – шест година у

логорима Светог Гргура, Угљана, Билеће и Голог отока. Сва та мучења сам лично преживео, дубоко осетио, физички и психички, на својој кожи и у својој души, од ондашњих апсолутиста, од ондашње политичке аутархије, управљачке врхушке са Јосипом Брозом на челу и његове свемоћне полиције, такозваних органа безбедности.

– То доба – доба Ибеа је доба злочина и самовоље органа безбедности у коме ни чланови партије ни изборни органи власти или ма која друга друштвена структура нису смеле од диктатора и диктатуре да питају, шта се ово дешава са народом. Удба која је себе називала „мач партије” секла је кога је хтела и вршила насиље над људима над којима је хтела. Лична слобода грађана па, на жалост, и бораца била је потпуно укинута. Због овог терора дошло је до ропске послушности, не само грађана који су у партији и борцима гледали ослободиоце, већ и у свим друштвеним структурама. Узурпација групе партијских моћника (Политбиро) над партијом и државом са својим полицијским апаратом створила је режим страховладе, а моћнике уздигла на пиједестал божанства.

Људи су само послушнички директиве Моћника, по њима се владали, са њима живели, свако право на лично мишљење било је искључено. Ако су се појединци усудили да дају другачије мишљење на поједине појаве које су се манифестовале као неминовна стварност а нису биле у духу са директивама моћника, прогањани су као најгори непријатељи; ако су били партијци, одмах су искључивани из партије и често стављани ван закона.

– Напомињем: вријеме из доба Резолуције Ибеа, вријеме у коме политичка врхушка партије због личне бојазни заводи личну диктатуру, је НЕМО ДОБА, ДОБА ЈЕЗИК ЗА ЗУБЕ, ПРСТ НА УСТА. Јер, на сваком кораку вреба пратилац, свак свачију реч хвата, преводи је на свој начин, да би кроз то створио колико-толико неку своју сигурност или заштиту. Свак је сваком непријатељ и издајник, иако правих непријатеља и издајника „народних”, како су многи нељудски и намерно оквалификовани) није било или како би то народ казао могли су бити избројани на прсте. Прави непријатељи су били они који су измишљали лажи о људима, пријављивали их и тако отклањали сумњу од себе. Гесло политичке полиције било је: УЛОВИТИ ВЕЛИКУ РИБУ а то значи: првоборце, ратнике, јунаке и честите људе.

Титово „НЕ” је било разбијање интернационализма без обзира какав је он био у то време (стваран или привидан). „НЕ” је значило очување личне и политичке власти Јосипа Броза, значило је монопол власти над људима у Југославији. Броз је и предратне, ратне и послератне противнике слао на острва. Не знам шта би било да то чувено „НЕ” није речено, али знам да је код нас из тога „НЕ” проистекао најнеморалнији, најциничнији и најбестиднији чин антидемократског терора, под изговором да се ради о борби на бранику домовине, и знам да је тај терор имао и несумњиве елементе геноцидности.

– Апсурд социјалитичке државе Југославије је покушај њеног првог министра спољних послова, Едварда Кардеља, да тражи у Уједињеним нацијама да се у Повељи о правима човека одобре логори – концентрациони логори у свим земљама и на свим континентима.

– Што год је Тито говорио, ми смо радили, а говорио је: „Ми се боримо за радничку класу целог света”. На овај позив вођена је наша борба под руководством КПЈ у коју смо веровали. А после Резолуције Информбироа, Тито

је говорио: „Ми ћемо се борити само за нашу радничку класу.” Одрекао се интернационализма.

Титоизам, то је стварање култа личности, укидање слободе појединцу и народу, смрт напретку на унутрашњем плану, удаљавање човека од човека, народа од народа на тлу Југославије. Титоизам је у наслеђе оставио национализме, наше велико зло.

Броз је добро знао да неће бити нападнут од Совјетског Савеза. До те гаранције је дошао преко Ђиласа и Дедијера, делегата у Великој Британији, којима је речено да ће западни савезници, Енглеска и Америка пре свега, заратити против Руса ако Стаљин нападне Југославију. Стаљин је то знао и зато сам дубоко убеђен да није могао нити смео да нас нападне. Но, стоји чињеница да је Стаљин вршио притисак за смену југословенског руководства, да је хтео политичку доминацију над Југославијом. Но и поред тога што је био убеђен да неће војнички бити нападнут од СССР-а, Тито ништа неће да ризикује и баца се на „унутрашњег непријатеља”, креће у потеру на „здраве Стаљинове снаге”. Тако радећи упропастио је око сто хиљада невиних породица.

– Ова тортура није трајала само колико су осуђеници били у логорима, већ траје до данашњих дана, јер још се ми и наше породице код једног дела душебрижника третирамо као непријатељи број један. Колико је досадашњом евиденцијом утврђено, званично је осуђено 55.663 по линији Ибеа. Од тога су: 12 учесника октобарске револуције, 36 шпанских бораца, 23 савезна и републичка министра, 2 председника и 2 потпредседника републичке владе, 39 помоћника министара, 36 савезних посланика, 21.880 учесника НОР-а, 1.673 носилаца Споменице 1941, 4.153 припадника разних тела и руководства КПЈ, 1.722 припадника унутрашњих послова и 1.180 функционера.

Нека ми буде дозвољено да наведем само жртве и мени лично позната имена бораца из мог Петог батаљона Четврте пролетерске црногорске бригаде, а који су били страдалници и жртве голооточког робијања: **Булатовић М. Милан, Ђерковић Н. Јован, Ђукић З. Мирко, Жижич Ј. Вељко, Иванчевић Т. Јован, Каљевић Ш. Илија, Карацић В. Војин, Крстајић С. Данило, Ласица Ј. Јован, Медиговић Н. Војислав, Никитовић Р. Блажо, Новосел В. Ђоко, Полексић Д. Момчило, Полексић И. Никола, Попивоца П. Милан, Радончић А. Салих, Срдановић Ж. Војин, Струњаш С. Војислав, Церовић М. Драгомир – Драги, Шоловић Ј. Сава.** Као двадесето додајем овде и своје име – **Микић М. Љубо.**

– Нас ИБ осуђенике данас мучи питање како су Броз и његова политичка полиција спроводили своју намеру да нас затворенике разједине и да, помоћу нас самих, завладају нашим телима и душама? Да ли су ови злочини искуства ранијих епоха, наших или туђих простора? Да ли је успех у томе што је код нас осуђеника стварано осећање кривице, да смо издајници, што је код кажњеника стварано осећање да је сам на свету, без ослонца у друштву, или је нешто посебно у питању, нека тајна?

УБИЛИ МИ СЕМЕ ПОТОМСТВА

Поштовани имењаче и земљаче, пред Тобом је прича о великим страдањима малог човека. Памти и записуј, нека остане за опомену. Реч је о мом животу који је био по оној источњачкој клетви: „Дабогда имао интересантан живот.“

Мене су, као седамнаестогодишњака, у јесен 1944-те партизани киднаповали на сеоском сокаку и без моје воље повели са собом. Преживео сам страхоте Сремског фронта, „чишћење терена“ у Босни; после рата догурао до СКОЈ-евца, да би ни крив ни дужан заглавио на Голом отоку – два пута по две године. Ја сам такозвани ДВОМОТОРАЦ. Данас, ове 2002. године ја Ти причам о свом „интересантном“ животу, сажето и укратко, све онако како је било. А било је ужасно. И сада, после толико година, никако да схватим како сам ја то издржао као и многи други који су патили када и ја.

Од Тебе, земљаче, и оних који ово буду читали, не очекујем нити тражим да ме жалите. Од вас очекујем (за ваше добро) да не заборавите да зли људи стварају зла времена а она, опет, увећавају број злих људи тако што понекад и од добрих и мирних праве зликовце. Зато, драги моји, да знате: у мутним временима чувајте се мутних људи да вас не узму под своје као жртву, или још горе за саучесника. Добро ради, добру се надај, зло рађење готово суђење.

Да се представим: моје име је ДРАГИША ПЕТРОВИЋ, рођен сам 28. јуна 1927. године у Качерском селу Козељу. Мој отац Милић и мајка Лепосава нису имали више деце сем мене. Деда Благоје био је ратник 1912. па надаље, али није дочекао 1918, оставио је кости негде на Косову. Отац Милић (1906) служио је војни кадар у Краљевој гарди, био је леп као лутка. При крају Немачке окупације, од 1943. до краја 1945, био Равногорац – четник у Качерској бригади Рудничког корпуса.

Били смо сиромашна кућа, углавном надничили код других. Основну школу завршио сам у селу, малу матуру и средњу металску у Београду; Касније, на робији, усавршио сам специјално заваривање.

Мој ход по трњу почео је 10. септембра 1944. када сам био на брању кукуруза код Илије Лазаревића. Четници Грузанске бригаде на једном брду, а партизани, Пета Крајишка, улазе у село.

Оставимо брање кукуруза и кренемо кући. Код школе стоји партизанска колона, ја пролазим, а тек један виче: „Врати тог малог назад.“

Касније сам дознао да је тада неко у мене већ упро прст да сам четнички син. Доведу ме пред командира вода Саву Керкеза. Пита ме куд сам пошао, а ја кажем да идем кући. Онда он: „Има ли овде ђикана?“ Ја га питам шта је то, а он ће: „Немој да се правиш луд – има ли четника?“ Кажем да има и покажем на брдо куда су отишли. Онда ме пита знам ли где је Белановица и кад рекох да знам нареди једном да ми на леђа натовари пушкомитраљез и каже: „Сад ћеш да нам покажеш пут“. Када смо пролазили поред Башкаловића кућа четници припуцаше са брда. Мени се одсекоше ноге од страха. Онај партизан узео да пуца са мог рамена на четнике. Ја ни жив, ни мртав. Изађемо на брдо „Превоје“, четници одступише ка Шутцима без даље борбе. Покажем ја Белановицу, а командир ме пита за Аранђеловац.

„Не знам пут“, кажем, а он мени да морам да знам и да идем и даље са њима. У Јеловику опет борба са четницима. Напад на Аранђеловац, ја као у

бунили, не знам да ли сањам или је то стварно. Сећам се да су ти „моји“ партизани у Врбици код Аранђеловца стрељали неке људе, мештане.

Дан по дан идемо низ Шумадију, видим да ми нема спаса, морам са њима па шта буде. А нису ми дали ни пушку. Учествовао сам касније у борби за Гроцку, онда према Белом Потоку, Зуце, Авала све до Аутокоманде у Београду. То је била борба прса у прса, права кланица. Ту сам видео Русе. У мојој јединици било је и млађих од мене. У Вишњици се пребацимо чамцима преко Дунава, правац Панчево, онда Банатско Ново Село, па Вршац. Ту смо, како сам ја тада разумео, нашли руске јединице и Врховни штаб. Ако сам добро схватио „моји“ крајишници су тада били ту обезбеђење Тита. Били смо исцрпљени, изгладнели, али однекуд набавише доста свиња, поклаше, па једи оне месине колико хоћеш. Још на све то грожђе, па наста општи пролив. Мислим да у мојој чети тада није било никог старијег од 24 године. Када смо се малко опоравили, живнули, почело шаликање, скакање по сламарицама, јурњава, јогунасте године ... Једном тако дигли ми прашину, улеће пожарни и виче да се смиримо, да отворимо прозоре, вели да иде неки високи подофицир. Не прође мало ето отворише се врата, улази вучјак, за њим капетан. Пада команда „Мирно!“ Улази Тито. Овај рапортира да је стање редовно а Броз њему и нама: „Како редовно, јесте ли ви војска или банда!“. Иде по соби и запиткује. Једног малог, нема више од 14 година, пита чији је син, па све тако, без везе.

Дође до мене: „Одакле си ти војниче?“ Кад рекох да сам Србијанац он се загледа у мене, као да није чуо и каже: „А зашто носиш ту српску капу?“ Ја у магновењу лупим: „Друже маршале, шта може да носи Србин него српску капу.“ Тако ме је погледао са мржњом као да хоће да ме стреља. Прође још мало по спаваоници па каже: „Ви овде уживате а наша браћа Хрвати чаме под окупатором. Али имаћете времена да се борите за слободу хрватског народа“.

Из Вршца дођемо у Београд. Он већ ослобођен, сместимо се негде на Бањици. Ту, на моје велико изненађење нађе ме отац. Ја га био већ прежалио, нисам га видео од краја августа. Повукао се био са четницима са његовом Качерском бригадом, био је у пратњи његовог команданта Недељковића. Он ми ту исприча у поверењу да су били стигли негде до Јелове Горе, да га је Недељковић вратио назад у Козељ да види шта је са мном, пошто је дознао да су ме на силу отерали партизани у њихову војску, на миг неких козељаца да сам четнички син. Пошто није имао никаквих рђавих дела, срећом, партизани га нису стрељали, али су га у Белановачкој Озни саслушавали, мустрали, највише неки Живко Гајић из суседног села Ивановци; терао га босог низ речицу Козељицу, а он ишао поред. Најзад је добио дозволу да ме посети. Пошто ме је нашао сутрадан је негде купио и испекао прасе, обезбедио и ракије које су углавном појели и попили официри. Сећам се да је отац клечао пред мојим командантом да ме пуне кући, а да он иде уместо мене, али није вредело, каже командант: „Иди човече кући, не брини ништа, водимо ми рачуна о њему, има овде, као што видиш и много млађи од њега.“

Дође зима, чини ми се крај новембра 1944-те, крену нас на Сремски фронт. Идемо самоуверено, забога ми смо крајишки пролетери, прва бригада Пете дивизије. Ко нам шта може, мислили смо да можемо да победимо цео свет! Исто су нам причали и за Прву пролетерску коју ми мењамо на фронту код Отока, Ориолика ... Кад сам видео какви су бедни, боси, промрзли, каљави, гладни ухватила ме језа шта нас чека. Питамо их како је, а они у поверењу, да не чује комесар, кажу да је наопако, не смеш вели, главу да помолиш из рова, из блата,

бије Немац снајпером. Још нам кажу да не треба нападати, јуришати јер нема шансе да Немце померимо са њиховог положаја. Шта вреди кад наши официри мисле да су бољи од ових па већ то поподне наредише јуриш. У том јуришу од нас 126 из чете, Немци су нам убили 48! Чини ми се да је то било неко село Илача. Остану мртви и рањени у блату. Добијемо допуну, све дечаци из Србије из гимназије и средњих школа, без дана обуке, мобилисани. На реци Босут подави се 21. Српска бригада, наишли на лед, а морали да беже од Немаца. На мосту Босут сам први пут видео команданта Пете дивизије Милутина Морачу. Кад је први немачки тенк дошао до пола моста командант је лично узео противтенковску пушку и онеспособио га. Други тенк удари назад и преврне се. Ударимо на јуриш. Неколико нас падосмо на мосту рањени. Они иза нас јуришају и газе преко наших тела. Било је хладно и до минус 20. Ухватиш се за метал, кожа остаје на металу. Тада сам схватио да је неком стало да што више српске деце изгине. Неспособност руководећег кадра, командира, комесара била је очигледна. Мој командир вода чувао овце у Босни. Али комесари су важнији, уврзали су нам у главу да је Тито јачи од Бога. Ма каквог Бога, њега и нема! Мој командир чете Миле Бањац родом од Дрвара, чини ми се из села Трубар, није знао да се потпише а ту на Сремском фронту догурао већ до капетана.

У фебруару, на Отоку, Немци су нам тукли топовима. Једна граната падне близу мене, експлодира и мене покрије земља онако у рову пуном воде. Моја јединица се повуче, мене оставе контузованог, промрзлог и затрпаног. Имао сам среће да је мој земљак из Босуте код Аранђеловца, Славиша Поповић, иначе делегат (нешто као политички комесар у воду) приметио да ме нема и кад се све стишало негде пред зору дође лично те ме онако онесвешћеног извуче. Останем пар дана у селу Немци у импровизованој болници. Кад смо морали да се повучемо, ко може, ја сам се све ослањао на зидове куће. На ногама крпе везане канапом. Из неких кућа на нас су пуцали мештани, ваљда Хрвати или Фолксдојчери. Били смо гладни, ја нисам имао ни рукавице, али мислим да ме је спасавала кошуља која је била гумирана. Онако једног, вашљивог убаце ме у кола и потеряју нас у Шид.

По причању других, ја сам ваљда био у бунилу, дан и ноћ нико ми није прилазио. Осетио сам само кад је неко почео да ме удара по укоченим ногама, а оне су биле надуле. Исекли су оне крпе и бриц панталоне. Тада ме је мозак заболо, закукао сам. Разумео сам да хоће да ми секу ноге. Али био је ту и неки Црногорац, капетан по чину и каже овима: „Вељу, овом детету нећете сећи ноге, јер ништа нисте предузели да их спасете. Ко покуша, од мене му следује метак“. Хвала њему, јер данас имам обе ноге. Лекар Богдан Косановић види да се капетан не шали па одустану од намере. Некако ме санирају и пребаце у болницу у Руму. Ту у болници долазе политички комесари и перу нам мозак. Били су успешни, јер нас десетак све клинци решимо да бежимо из болнице и да идемо у борбу, нема смисла да ми овде лежимо, а они тамо гину! У Сремској Митровици нас похватају без објава и отпусних листа и каже нам један официр: „Ви сте децо луди, земља ће се ослободити и без вас“.

Почетком маја пребаце нас у Земун. Ја већ командир одељења, у пратњи болнице 212. Ту нас планирају за неку експедицију Прве армије, да „чистимо терен“ у источној Босни. Са нама крене доста лекара, мислим да их је било око 30, да лече народ од разних болести. Цео командни кадар неписмен. Унапреде ме у командира вода, пишем заповести. Једног дана водим чету на занимање, кад мој отац на капији. Кад је видео сина командира крсти се, хоће да падне у

несвест: ко мени „гуљану“ да повери команду. Стварно је био циркус: ја клинац командујем лекару у строју.

У тој јединици била и нека Зора Дудић по чину потпоручник. Верена била за Драгана Ђурића чувеног удбаша. За њега се причало да кад се прошета Зајечарем сви беже са улице. Иако је била верена видим ја да између нас има неке симпатије. Била је старија од мене и по годинама и по чину; и морам признати више на њену иницијативу него на моју мушку храброст дође и до љубави; за мене први пут. Ја на седмом небу, поготову што је планирано да и она иде са нама у источну Босну. Али изгледа није ми било суђено да ми на дуже време буде лепо. Деси се да баш ја будем командир страже кад ми јавише да један мајор хоће у наш логор. Ја се преставим, он такође. Каже да хоће да уђе унутра да види Зору. Ја му кажем да не могу да пустим у наше просторије људе из других јединица без дозволе вишег старешине, али он дрско и скоро на силу уђе у женску собу код Зоре. Ја за њим. Она га дочека хладно и каже му ту преда мном да с њим више нема ништа. Ја укапирам да је он тај, Зорин вереник. Мени мило с једне стране, али опет стрепим, били верени, он мајор. И био сам у праву: оде он код команданта Божидара Шљивара и ко зна шта му је све за мене напричао, и мене Шљивар зове на рапорт. Дрско ми скреће пажњу да ја ширим неморал у јединици и да следује нешто као казна: Зора у прекоманду у Ужице, а ја у Босну.

(Срели смо се још само једном у животу, случајно на железничкој станици 1947-ме, исплакала се, било јој тешко, али и мени. Доста касније неких 15-ак година неко ми је рекао да је још жива и да се никада није удавала. И тако пропаде моја прва љубав због комунистичког морала.)

Септембар 1945. Ми у Зворнику. Час у Малом, час тамо у оном на Босанској страни. Држали смо стражу на мосту – на Дрини. Лекари се размилели по селима, лече народ од болести. Било је и тифуса, и сифилиса. Наша јединица даје обезбеђење, пратњу акцији лекара. Шестог септембра (ваљда у част рођендана краља Петра) четници убију 12 војника једне наше јединице. Пооштримо ми пажњу и обезбеђење, повећамо број стражарских места, али опет сваку ноћ очекујеш неки напад, несрећу.

Неколико дана после ове велике погибије наших људи, једне ноћи, ја као командир страже обиђем сва стражарска места, на крају дођем до болнице у Великом Зворнику. Рачунам све је у реду, враћам се сам, око два сата после поноћи. Кад сам био поред цркве, као да чујем неке гласове унутра. Приђем ухватим кваку од врата, она откључана. Како отворим, четник држи шмајсер на готовс, иза њега пуна црква четника, немају појма шта се догађа на вратима. Код себе сам имао стројницу, пиштољ и бомбе, али у магновењу схватим да је све касно; то је изгледа схватио и четник, гледа у мене ћутке, не пуца нити даје знаке да ће то учинити. Секунд – два дуги као вечност, тако се ми гледамо. Онда ја стругнем преко неког зида, суновратим се доле, трком дођем у Мали Зворник, пробудим командира чете Бошка Поповића. Бошко мало размисли па каже: „Нека им је срећан пут.“ Био је паметан, било нас је мало, цабе људи да изгину.

Једног дана са десетином војника пратим итеданта у Тузлу. Ја са шофером у кабини, војници под цирадом. Испред села Цапарде пукне гума на камиону, нема резервне. Шофер, беше неки пијанац, вели, да скида да крпи ту на путу. Погледам ту са десне стране пута кукуруз усред њиве крушка. Велим, посао ће око крпљења гуме потрајати око два сата, да се малко прошетам до крушке. Стварно крушка зрела, само дрема, ја као медоња се прикрадам, вода ми цири из

уста. Стао ја испод, меркам коју да уберем, да зовнем и војнике, кад из кукуруза подиже се четник са упереним пикавцем. Дигнем руке у вис, нема се куд. Покаже ми он једну кривињару иза кукуруза и дадне знак да пођем тамо са рукама изнад главе. Кад сам дошао пред врата овај ме удари ногом у стражњицу, ја улетим унутра као врећа. Унутра три четника, један брадат, свим тројици коса до рамена.

„Ево“, каже, „заробио сам једног пролетера.“ Мислио да сам пролетер, јер сам на капи имао петокраку са српом и чекићем. Ја начисто изгубљен, мислим сада ми коначно нема спаса, а онај брадати ме пита одакле сам. Ја кажем да сам од Љига. Онда пита имам ли оца, мајку, брата, сестру. Рекох да сам јединац, да сам присилно мобилисан, да ми је отац био активан четник Качарске бригаде Рудничког корпуса. Сада он мене даље искушава, пита, ко је командант Корпуса, ко командант бригаде. Ја кажем да је командант Рудничког корпуса Драгиша Нинковић, командант Качерске бригаде Милован Недељковић.

„Добро“, вели, „кад знаш све то реци ми ко је све био командант батаљона у Качерској бригади?“ Ја као из топа рекнем да је то Слободан Џокић, родом из Липља, па Влада Вукајловић са Рудника, Милосав Поповић, Војин Никић и неки Туле Босанац. Кажем још да је заменик команданта корпуса био Милијан Јовановић, а да је на крају 44-те команду над Рудничким корпусом од Нинковића преузео Драгомир – Гага Топаловић.

Насмеши се брадоња и каже: „Пустите ово дете да иде.“ Овај што ме заробио пита шта да ради са мојом стројницом, а четник вођа вели: „Нек је носи, шта ће нам руска стројница неће ваљда Стаљин да нам шаље муницију.“ Кад сам изашао из те кривињаре мислио сам да сам у ваздуху. Изашао је брадоња напоље и показао ми једно село како се пуши. Прича: „Ми синоћ послали наше људе тамо да нам донесу храну а они, муслимани их побили. После ми одемо тамо и све их спалимо.“ У повратку био сам толико престрашен да нисам смео да скочим преко врзине него сам се просто стропоштао доле. Ником ништа не говорим, кренемо ка Тузли. После пар километара иде 15. Мајевичка бригада, питају има ли шта ново на путу. Ја нисам хтео ништа да кажем. Вратимо се преко Бијељине. Кад смо били близу села Козлук на једној кривини припуцају четници, шофер изгуби контролу, удари камион у обалу и преврне се. Ту ми несрећно погине војник Милић Стефановић из Команица код Мионице. Имао је мање од 25 година. Седео је у камиону на сандуку муниције и држао пушку између ногу. Падне други сандук на њега и цев му се забије у стомак. Утом наиђе други камион па нас покупи, а и четници су престали да пуцају.

После два-три дана кренемо за Дрињачу и Власеницу. У току ноћи неки муслимани нам закољу два борца. Било је то ужасно: ми војници се одрекнемо једног оброка у корист цивила муслимана, а они нама тако. Долазе њихова деца на наш казан, ми од уста одвајамо, дајемо им од нашег следовања. Добијемо једном два вола да закољемо, а ми се одрекнемо у корист једног муслиманског села. Дознају то четници и оду тамо и отму волове од сељака и још им нареде да ће доћи и идућу ноћ да им спреме још нешто. Ми им припремимо заседу и заробимо двојицу, оба четнички команданти. Приликом саслушања један је рекао да је он командант четничког Вишеградског батаљона да је четник од '41. да је учествовао у убијању „Турака“ у Фочи. Отерали су их у Озну у Власеницу. Били смо на терену око Хан Пијеска, Соколца, Братунца ... Дознамо једном да ће, наводно, сви четници да се једне ноћи састану у гробљу у Соколцу. Ми пре њих уђемо у гробље, рачунамо они ће долазити у колонама право нама на

нишан. Испало је да су нам то наместили јер у неко доба нас опколе са свих страна и почну тући. Ко зна колико је њих било, нас је имало око 40, и више смо страдали од рикошета и обијеног камења од споменика него од метака. Једва се извучемо. Ову „игру“ нам је наместио чувени четник Саво Дерикоња.

Тако је то бивало по Источној Босни. У октобру 1945. врати се цела јединица у Београд. После неког времена преместе нас у Ниш, у неке баракe. Одатле је јединица отишла на Косово да се бори против шиптарске побуне, против Полуже. Ја не одем јер ми отац извадио уверење да се демобилишем, да будем хранилац породице. У Козељу тада био председник Месног народног одбора Обрад Павловић а секретар Миломир Радовановић и они потврде да мој отац има 60 година и ако није имао толико, тек је навршио био 39-ту. На основу тог уверења пусте ме из војске и дођем кући у Козељ.

Отац бивши четник, а ја скојевац. Ови из среза из Белановице ме одмах кооптирају у Комитет омладине, или СКОЈ-а, не сећам се тачно. Били још: Стева Марковић, трговац, нека Милунка из Штавице, Љубиша Тодоровић из Пољаница, Милан Митровић звани „Ракљача“ из Ивановца, Радиша Балтић из Трудеља, неки Плескоњић из Калањеваца ... Главне акције су биле усмерене на откривање непријатеља. Идуће године 1946. одреде мене да будем пописивач уз вршалицу, да упишем колико је који домаћин овро жита, да би могли да му узму. Кад је овршено задње гумно, баш код Чедомира Ивановића, после вечере прилази ми мој рођак Слободан Павловић и каже: „Драгиша, немој да идеш кући, опасно је, спавај код мене.“ Некако је био дознао да хоће четници, било их је још по шумама око Љига и Качера, да ме ликвидирају, јер сам скојевац и активиста.

Код њега и заноћим. У току ноћи дођу четници баш код њега: Спасоје Јеринић из Шутаца, Зекан из Пољаница, Прскало из Козеља, Александар – циганин из Моравца и неки Поњавић из Горњег Милановца. Касније је Слободанова мајка причала да је било предлога да ме закољу али да је Спасоје Јеринић рекао да мени не сме да фали длака са главе. Ту ноћ ме значи, спасао Спасоје.

Био ја тако бајаги неки активиста – скојевац све до наредне зиме када заказаше састанак СКОЈ-а у Козељу у циљу оснивања партијске ћелије у селу. Како то основати када је село било скроз наклоњено четницима, скоро сто посто. Од 160 кућа само је 3-4 било комунистичке. На састанак дође Миша Марковић из среза и чувени Јелић из Удбе. Пре почетка састанка мени каже Миша да ја изађем, да не могу да присуствујем; после сам чуо да су сумњали да се састајем са четником Прскалом. Дођем кући, причам оцу а он мени каже: „Ти немаш више шта да тражиш у Козељу, ови што су са тобом су обични нерадници, лажови, пропалице. Ако треба да ти буде вођа Миша Марковић који је цео свој век провео газећи блато за циглу, ти се убиј слободно. Ако си ипак решио да останеш у селу онда са њима прекини јер овде мора да се ради, а не да се само састанчи.“ Пре него што сам ишта рекао отац ми каже да је најбоље да идем у Београд у неку школу, да се запослим и да ће ме он, док се не снађем, помагати и издржавати.

* * *

Онда је било лако запослити се. Од прве добијем посао заменика командира индустриске милиције у Градском саобраћајном предузећу. Волели ме у ГСП-у. Дању радим, увече у вечерњу школу. Догурам брзо, већ идуће 1947. до председника омладине у предузећу и секретара СКОЈ-а. Онда ме поставе за

надзорника за радничке ставове, па сам обезбеђивао огрев за раднике, организовао смештај за такозване „фронтвце“. На раду у предузећу, био сам вредан и доста популаран међу радницима. Напредујем ја, задовољан, поготову што се више не бавим сувопарном политиком него нечим конкретним, помажем људима, олакшавам им живот.

Долази чувена 1948-ма година, а да ја нисам ни сањао да све у глави мора да се окрене тумбе, да и најмања реч може скупо да те кошта. Мој директор у ГСП-у био је тада Иван Буторајац. Пита ме једном шта ја мислим о неком Милошу Мандарину, а ја кажем да мислим да је добар човек, поштен, стари револуционар, да је изгубио сина јединца и жену на Сремском фронту, да његова илегална група у Београду никада није била проваљена и све тако у том тону. Онда ми директор каже да је Милош сада у илегалци, био, вели, на опоравку у Аранђеловцу, тамо се изјаснио за резолуцију Инфомбирова, неко му дојавио шта му се спрема и он побегне од хапшења. Онако збуњен слегнем раменима, оно у смислу „шта ја ту могу“. Онда Буторајац каже да би требало да дам неки добровољни прилог да се човек (Милош) илегално издржава. Онако наиван извадим новчаник, у њему 900 динара, одвојим 880, остане мени само две банке. После пар дана среће ме директор Буторајац и каже да је био са Милошем, да ме много поздравио, да ме воли, и да би желео да се види са мном. Опет ја наивко, све пристајем, а не знам да срљам све дубље у пропаст. Објасни ми Буторајац да то и то вече, у то и то време, идем Гундулића венцем и сретњу се са Милошем.

Тако и буде. Сретнем Милоша, а он ми онако у сталном ходу исприча о свему. Углавном да је Тито издао раднички покрет и социјализам, да је то највеће издајство у историји међународног радничког покрета ... Још ме је питао да ли има неке шансе да се пребаци у качерски крај да га ту неки моји људи чувају у илегалци и сл. Одговорим му да то нема шансе, да су људи у мом крају уплашени и разочарани, не знају о чему се ради и све тако. Растанемо се. Нико нас није приметио. Тако сам бар мислио. Било је то крајем 48-ме или можда почетком 49-те, не могу се тачно сетити. Наводи мене Буторајац да слушамо Радио Москву у неком тзв. црвеном кутићу у ГСП-у, где смо са још некима уствари млатили празну сламу.

Тако је све то трајало до 17. марта 1949. године. За то јутро директор Буторајац ми закаже састанак у дирекцији ради разговора о послу и неким текућим проблемима. Чим сам стигао на капију предузећа видим ту стоје два удбаша и наш секретар СКОЈ-а, неки Аца Стефановић. Док сам пролазио чујем када Аца каже оној двојици: „То је тај.“ Пењем се степеницама дирекције кад на вратима директорове канцеларије убдаши. Пита ме један ко сам, а кад се ја представих он ме дрско опсова: „А ти си тај, јебем Ти матер!“ Код себе сам имао трофејни пиштољ из рата, у трену помислих да га употребим зато што ми је опсовао матер. И да сам хтео не би стигао јер је у једном трену отворио врата и силно ме гурнуо унутра. Директор стоји крај стола, поред њега двојица. Један скочи и тако ме снажно удари песницом да сам пао на под. Подигну ме и каже: „Дошао си, Тицо, где треба!“ Окрећу телефон, зову Удбу на Обилићевом венцу да нас терају тамо. И пре него што су стигли, нас су обојицу тукли и рукама и ногама. Свезане, мене и Буторајца, возе ципом у Удбу. Ја само размишљам како да се ослободим пиштоља. Убацише нас у ходник. Ту стоји један милиционар. Ја се дошетам до једне корпе за отпатке и некако се отарасим пиштоља, онај стражар то није видео. После пар минута одведу нас у две различите собе.

Ништа не питају, нити говоре само бију чим стигну: ланцима, лисицама, рукама, ногама. Прво питање је било за Милоша Мандарина. Ја не говорим ништа што би ме теретило. Ништа не записују, само бију ли бију. Била је то Удба за Београд на Обилићевом венцу бр. 3. Убацише ме у самицу. Она дуга око два метра, а широка метар и по, отвор колико воловско око, малко веће. Нема ћебета, го под.

Било је саслушавање сваки дан и мучење наравно. Иследник ми био земљак из Шаторње, Пантелија Прокић звани „Пуле“, син најбољег учитеља у Шумадији и Србији и брат професора универзитета. Све добри, познати и часни људи, сем овог мог мучитеља. (Пре петнаестак година на пијаци у Љигу купујем лук од једног сељака из Шаторње и питам за њега, а он ми каже да је жив и да је цикно, иде, вели, по каналима као бесна лисица.)

Језиво су нас мучили ту на Обилићевом венцу: најгори је био „суви гипс“; седиш на поду, испод тебе даска, од кичме до стопала. Даску вежу за ноге, да не можеш ни да их скупиш, нити више да испружиш, на ногама и рукама лисице. Оне на рукама закаче за оне на ногама. После пар минута почну такви ужасни болови у кичми да се брзо онесвестиш. Мислим да је мој капут после кратког времена био сав мокар, хвата се иње по њему. Лице ми пљускају водом, опет муче, па убаце у ћелију. У клозет смо могли само два пута – ујутру и увече, у међувремену ако те снађе мораш ту на под. После уз батине чистиш, ужас. Мени су везали тегове за мошнице, чини ми се да су били тешки сто килограма, болови долазе директно из мозга. Онда су ме везали за неко вратило и вртили у круг док се не онесвестим. Између свих тих мучења, сваког тренутка, када нисам сâм у самици, бију чим стигну и ко год стигне. Пребаце ме у заједничку собу, тамо нас 16, тескоба као сардине у конзерви. Морали смо да вршимо нужду у чиније које смо ујутру празнили и прали и из њих после јели нешто што су звали доручком.

Мој отац је некако успео да добије дозволу да ми доноси пакете, али по пропису може само, на пример, 200 грама сланине. Опет ме спаси добар човек, комшија из суседног села Штавице, неки Несторовић, командир обезбеђења. Био добар са мојим оцем и он је ризиковао па ми дотурао десет пута више хране него што сме. Богами, ја се малко коварнем до маја месеца. Иследник Пуле увек пита хоћу ли да причам оно што он хоће или не. Ја увек исто: да сам све рекао што знам, да више немам шта да кажем. А он само онако хладно: „Полако, полако, бандо, рећи ћеш, не брини.“

Једном доведу, као на неко суочење, Никодина Петровића – Чкиљу из мог села Козеља, предратног жандарма. Каже Пуле: „Никодине, све ово што си доживео за ова три месеца, овај твој комшија Драгиша је крив, хајде удари му који шамар. Никодин вели, да не сме: “Има опасног оца извадиће ми око.” Ту на лицу места, стварно, Никодин ме није ништа теретио, чуо сам касније да су га заробили па се он мало удварао, пањкао неке људе, после га пустили. Сутрадан опет Пуле тражи од мене да мењамо записник, да причам другу причу, ону коју он хоће. Ја кажем да нећемо мењати ништа. „Хоћемо, хоћемо“, каже и притисну звонце. Улази милиционар, а он му каже да доведе Милоша Мандарина. Ја тек тада дознам да је ухваћен. Доведе Мишу, он као из бутика: шешир, громби капут, прилази столу и одмах се лаћа цигарета. Пита га Пуле да ли ме познаје. Он потврђује, а на питање шта он има са мном, Миша исприча све оно од речи до речи кад смо се нашли на Гундулића венцу. Све.

„Шта сад“, пита ме Пуле, „хоћемо ли да мењамо записник?“ Немам куд, кажем да нема шта ни да побијем ни да додам, Миша је све рекао како је било, пишите ја ћу потписати све тако. Тако и урадим.

* * *

После пар дана, мислим да је то било 2. јуна 1949. уручише ми Решење о административном кажњавању – друштвено користан рад у трајању од две године. Већ увече нâс око 400 кажњеника потрпају у специјалну композицију воза и право на Јадран у Бакар. Без јела и пића до тамо. Вежу обе руке, а онда моју десну руку вежу за леву оног другог. Унутра тескоба, као душегупка.

Да ли ћу бити тачан не смем да сигурам, али ми се чини да смо у Бакар стигли 5. јуна ујутру. Мој парњак је био један из Војводине, прилично јак човек, а ја опет млад и јак. Чека нас чувени брод „ПУНАТ“, отворена палуба. Са стране кордони милиције – од воза до брода. Бију све мотком, што више трчиш мање батина. У брод се ускаче са око два и по метра висине. Ако не скочимо истовремено може се десити да останеш без руке, што се некима и дешавало. Доле неке даске, падаш како стигнеш и одмах бежиш даље, јер ако се брзо не склониш, она следећа двојица ће те убити и поломити када падну на тебе одозго. Исти дан стижемо на Голи оток око осам сати. Иван Растегорац, управник логора на Голом отоку, дошао на палубу, шета и виче: „Јесте ли стигли на одмор у Одесу, јебо вам Стаљин матер.“ Од брода до логора прошли смо кроз кордон батинаша сигурно око пола километра. Тукли су нас наши другови који су тамо стигли пре нас већ „преваспитани“. Неки су ми касније причали да је из групе од стотинак нас, који смо заједно дотерани убијено, уморено, што у возу, што у падању у брод, што у кордону до логора, равно 26 људи.

Празнили су нам мозак и пунили уши виком логораша да смо издајице, банда, Стаљинове слуге ... Опет иследник Пуле из Шаторње. Једног дана као неки састанак. Треба да се изјаснимо да ли смо се вратили „мајци партији“. У бараци број 2 био је бивши гувернер Народне банке, мислим Владо Раичевић, за име не смем да гарантујем. На питање да ли ревидира став он рече: „Нисам аутомат.“ Са иследником је дошла група, као затвореника, а највероватније су удбаши. Скочи руља на човека, газе га, туку рукама и ногама, неким камењем, ту пред нама све док човек не умре. Са нама је био и његов син Драган Раичевић, студент медицине. Гледао је својим очима како му свирепо убијају оца. Међу нама поче комешање. На питање ко се враћа „мајци патрији“, бога ми, диже руку, једна половина. После пар дана остаде нас тврдоглавих једна петина. Сад она четворица треба да бију и муче нашег једног и натерају да ревидираш.

Од тих ревидираца, мислим септембра месеца, формирају се на Голом отоку две радне бригаде које треба да иду да граде аутопут „Братство и јединство“ Београд-Загреб. Прва бригада се звала: „Са партијом за победу истине“ и друга од старијих логораша се звала „Истина побеђује“. Тих дана смо носали камење тамо-амо, тек да се мучимо на врелом јадранском сунцу. Они који треба да иду на аутопут боље се хране, боље су их обукли, па носе заставе, певају, блеје, избацују пароле, величају Тита, партију, и све тако. Уочи покрета, увече, зове ме иследник Пуле, или боље речено господин Монструм, и каже: „Видиш ли, ти Драгиша, да ће ови после аутопута ићи кући, а теби се изгледа не живи, не иде ти се кући.“ Ја кажем да ми се иде, али да они не дају. А он ће подругљиво: „Будало, слушај шта Ти кажем. Ја, на жалост, познајем твога оца, он можда не заслужује да те пустим, али имаш изузетну часну и честиту мајку која заслужује да те види живог и здравог. Ја сам решио да те пустим да идеш са

овима. Мораш само да потпишеш овај папир.” Потписао сам, а да нисам читао шта пише, мислио сам тада да је то нека објава, “одселница” са Голог отока. Тада нисам знао да је то била изјава да ћу од тада да радим за Удбу, да цинкарим људе на сваком кораку. Дадне ми други папир и нареди да идем у магацин да узмем моје одело. Одем тамо а оно одело све сатрулило, сат ми зарипао, све неупоредљиво. Вратим се њему. Пуле ми написа други папир са наређењем да ми из снајдераја и обућарнице дају све како треба по мери. Добијем све сем сата.

Сутрадан кренемо за Ријеку, онда за Загреб. Водили нас да обиђемо велесајам. Одатле правац у Гарчин. Удариле неке кише, лоше време, смештај лош. Ја био скроз ослабио, поцрнео као гавран, сам себе не препознајем. Кад је отац дошао да ме посети, ја видим њега он ме не познаје, чујем како пита за мене. Донео је хране, а спасавао ме и итедант омладинске радне бригаде, из мог Качера, мој Козељац, Живорад Миловановић, жив је и данас, хвала му. Моји голооточани му рекли за мене и већ сутрадан моји качерци ми донесоше хлеба и пасуља. Радиле смо три месеца: октобар, новембар и децембар. Ја сам мислио да за три месеца може много да се уради, да се изгради држава. Радио сам као луд, био сам двоструки ударник. Рачунао сам треба земљу изграђивати све поштеним радом, онако како сам у сваком послу мислио да треба. Са изградње аутопута вратим се са бригадом у Београд у цивилни живот.

* * *

Пошто сам се био оженио Богданком, месец дана пред хапшење, то је било нормално што сам прво похитао у свој стан, својој супрузи. У истом стану била је и њена мајка Драгица. У међувремену она се била мене одрекла, али сам мислио, да је то само формално, због притиска удбе, и да ће се наш тазе брак одржати. Она је била благајница у официрској мензи.

И тако ја пред стан, био трособан, кад тамо неки официр, неки грмаљ. Излази на врата и пита ме кога тражим. Кад рекох да тражим Богданку и Драгицу он се издра на мене: „А ти си то, бандиту, марш у пичку материну!“ и затвори врата. Видим да је враг однео шалу. После дознам да је то био официр удбе. Шта ћу, одем у суседну зграду, тамо становао неки земљак из Бољковаца, Лаудановић, да питам зна ли он шта је са мојом женом и таштом. Он ме обавести да су њих две, вели, истеране из стана и да се налазе у улици Краља Милутина број 10. Одем тамо, дворишна зграда, стан у приземљу. Куцам, нико се не јавља. Срце ми лупа од узбуђења. Куцам поново, неко се миче и чујем ташту Драгицу пита, ко је. „Отвори, ја сам Драгиша.“ Кад то рекох она поче да вришти, каже да не може и не сме да ме пусти унутра. Касније сам, такође, дознао да је тада ту била и Богданка. Вратим се опет код Лаудановића и ту код њих преноћим. Сутрадан поново тамо, нема Богданке, ташта ми отвори врата. Питам одмах за Богданку она ме слага да је, наводно, отишла код неке снајдерке, наше познанице. Уствари она је ту ноћ отишла са својим љубавником Словенцем, побегли у Словенију. Удбаши су Богданки и Драгици рекли да сам ја разбојник, да се никада нећу вратити са робије, да на мене више не рачунају. Оне су у то све поверовале, у то сам се уверио кад сам затражио своје одело и видео да је све изношено. Ћутим, трпим, знам да сам на црној листи. (Касније се испоставило да је тај Словенац, Богданкин љубавник побегао у Аустрију, а она се вратила у Београд.) Тих неколико дана, до почетка 1950-те године лутао сам Београдом, размишљао шта да радим, да ли негде има место и за мене, да се скрасим, да на миру радим и поново заснивам породицу.

За православни Божић дођем кући у Козељ. Зачудо омладина из Козеља ме лепо прими, сви се обрадују што ме виде. Али после неколико седмица појави се чланак у ваљевском листу „Напред“ у коме се све негативно писало о козељској омладини која „лепо дочекује ибеовце.“ Видим, нема мира ни у селу, вратим се у Београд и зачудо опет ме приме у Градско саобраћајно предузеће да радим као приучени механичар, да поправљам камионе. Морам рећи истину, целу годину нисам имао неких већих проблема, није било терора према мени; а и чувао сам се провокација и инцидената.

Како тако, прође година дана и више, све до кобног 18. марта 1951. године. Нађем се у комшилуку у Душановој улици број 59 код комшије берберина. Тада је био актуелан Корејски рат. Знате како је код берберина, увек се води нека дискусија, па и тада реч се поведе о рату у Кореји. Један капетан, знао сам га из раније онако из виђења, поче причу како Американци у Кореји воде мирољубив рат. Нисам ни сањао да је цела прича била да мене насанкају; и на жалост успели су. Ја бурно одреагујем са тврдњом да нигде у свету ниједан рат није мирољубив. Где се гине ту ништа нема мирољубиво. Не да ми ђаво мира, питам капетана шта је био пре него што је постао официр, а он каже да је био шумски радник. Ја му онда у брк скрешем: „Значи, на такав се начин захваљујеш Русима који су нам донели и комунистичку партију, и ослобођење и на крају и теби тај капетански чин.“

Крај приче. Устаде човек и оде. Погледам на врата он право у телефонску говорницу, јавља тамо где треба. Хладно ми око срца, задржим се код берберина још десетак минута и кренем у моју (суседну) зграду. На самом улазу шчепају ме два удбаша и правац у удбу, ту у Француску улицу и одмах у ћелију. Унутра бетон на коме су моји претходници вршили нужду, ништа није очишћено, немаш где да седнеш нити корак да коракнеш, а да не угазиш у говна. Ћелија широка два метра, а дугачка можда пола метра више. Ја тражим од стражара да ми донесу метлу, крпе и кофу са водом, да ја то све очистим, а он мени дрско и безобразно каже: „Ниси, ти бандо дошао у бању него да искајаш своје грехе!“ Некако преноћим у стојећем ставу. Ујутру донеше порцију са неким јелом, ја то шутнем, одбијем храну, решен да се сада борим на други начин. Тако три дана, без хране, држао сам се некако за неки унутрашњи симс од прозора да не паднем доле на говнав бетон. Одбијем сваки разговор на саслушању док ми не обезбеде сношљив простор да могу бар да седнем и ако је хладан бетон.

Трећи дан воде ме у једну специјалну собу – канцеларију, тамо тројица официра удбе и са њима нико други него Жарко Броз. Ови ћуте, он води главну реч. Не могу да дођем себи какав сам ја то важан фактор да ме он саслушава, касније сам дознао да је за мене интервенисала једна Рускиња Наташа која је, својевремено истог Жарка Броза извукла из борбе када је остао без руке. Наташа је иначе била моја ранија комшиница када сам становао на Карабурми. Пита ме Жарко ко сам ја, вели, шта хоћеш, да ти обезбедимо отоман у затвору. Ја мртав хладан кажем да сам мали човек који је као дете учествовао у рату, да не тражим отоман него да се према мени поступа као према човеку и објасним какви су услови у ћелији. Окрете се Жарко на њих и издера се прилично, пита их да ли су они људи или животиње. Нареди те ме одведоше у другу просторију. Тамо све чисто. Био сам ту једно два сата док нису ону моју ћелију опрали и средили мало. Ставили су били неке две даске на бетон да могу да се на њих малко опружим. Нећу да кажем криво, тада ме нису тукли и ја почнем да једем, мало

дођем себи, повратим се. Траже од мене да признам да сам заврбован, да радим за НКВД. Искрен да будем ја тада нисам ни знао шта та скраћеница значи.

Испоставило се да је сумња да сам заврбован од НКВД-а још из јесени 1944, кад смо се први пут срели са Русима код Смедерева, кад смо се са њима грлили и љубили, јер на крају крајева они су нас тада хранили и појили. Као да је то било нешто чудно, као да тај што ме је откуцавао није исто тако грлио Русе. Да то није тада радио, био би сумњив.

Други случај, који је свемогућа удба ишчепркала био је један други чудан догађај из 1945-те када сам из Сремске Митровице носио неку пошту у Каменицу. У возу је било и Руса. Иде воз преко сремских поља, најђе поред неких винограда, писну локомотива, парњача, а зец искочи из винограда. Скинем стројницу и онако у покрету погодим зеца. Неко, нађавола, повуче ручну кочицу и воз стане. Они Руси, неки официри, долетеше до мене, почеше да ме љубе, кажу, ти тако млад па такав стрелац. Били су малко накресани од пића. Питају ме куда идем. Ја нешто објашњавам, а они мени кажу да то све оставим и да кренем са њима на Берлин. Једва тада успем да се искобељам од тих Руса. Нормално, да сам ја то којегде причао друговима и ето сада је дошло време да за то искајам грехе. Удбаши су тада мислили, или измислили, да ја имам неку илегалну организацију.

Опет ме пребаце у удбу на Обилића-венцу. Опет, морам да признам, било је мање батина него први пут. Опет саслушавања без везе, опет административна казна на нове две године „корисног рада“. Опет воз за Голи оток, само сада је био путнички – трећа класа. Било је то у јуну 1951. У возу сам био везан са једним крупним човеком, звао се Антун Амброшевић, чини ми се да је пре хапшења био секретар наше амбасаде у некој арапској земљи. Био је болестан од туберкулозе, имао је отворене каверне на плућима. Био је много исцрпљен од затвора, као, уосталом, и многи од нас. Пошто сам ја „двомоторац“ то сам га упозорио шта нас, отприлике чека када стигнемо на море. На жалост био сам у праву. Све се исто поновило: брод „Пунат“, бацање у утробу брода као цакове, јауци, погибија. Због исцрпљености мог друга Антуна, обојица, онако везани, паднемо пре него што смо дошли до рупе у коју су нас бацали или у њу скакали. Ови иза нас су газили преко нас и по нама. Мислио сам тада да смо готови. У једном тренутку четворица милиционера нас ухвате све онако ћутуре као вреће и баце доле. Пали смо на гомилу лешева, живих и мртвих. Некако се прекотрљамо преко оних лешева даље, пре него што други падну на нас. Завучемо се близу прамца, у крај свих страдалника. Када су све убацили, кад су се малко проредили јауци, сишао је доле капетан удбе, родом са Уба, неки кратковиди који ме и током, целог пута у возу од Београда провоцирао да сам бандит и окорели непријатељ комунизма ... Био сам му нешто запао за око, на мене се био посебно испизмио и предосећао сам да ми од њега не слути на добро. И то је био један од разлога што сам тежио да се што даље сместим у броду. И заиста, чим сиђе тражи да се јавим. Замислите од око седам стотина јадника, мученика он тражи мене посебно, што значи да ћу бити посебно третиран. Ја кажем овом мом да ћути, али он био кукавица из страха се јави и каже да сам ја ту. Ја опет ћутим. Капетан виче да овај подигне руку да виде где смо. Диже овај руку, пронађоше ме. Долази један рмпалија, откључава лисице и однесе ме до кратковидог капетана. Доведоше још једног „двомоторца“ Божићара Стојакова, новинара из Новог Сада. Кратковиди капетан удбе, му наређује да ме бије. Ја се понадао да неће, али овај ме удари преко уста, која су

већ била повређена, да сам се једва одржао на ногама. Паднем у искушење и узвратим ударац, а то су мучитељи и очекивали. Од мог ударца Божидар је пао, јер сам га ударио шаком преко гркљана. Станем уз неки стуб, чувам потиљак. Онда ме један милиционар удари са намотаним ланцем преко руке тако незгодно да ми је тим једним ударцем у горњу вилицу избио шест зуба. Пао сам у несвест. Кад сам се малко освестио, била је општа кукњава. Тукли су после још неке. Странице брода су биле у крви.

СТИЖЕМО НА ГОЛИ ОТОК. Ја по други пут. Знам шта нас чека. Неколико хиљада кажњеника, мислим да је било бар њих десет на једног пристиглог чекају, направили строј – шпалир. Можда неки ревидирац и не би викао и тукао придошлицу да није другог поред њега који једва чека да то види, да овога пријави, да се додвори затворским властима, стекне неку привилегију. Никад човек није сигуран у оног до себе. Пада наређење да они који су по други пут на Голом отоку – „двумоторци“ остану на крају да би нас они што нас чекају посебно „частили“. Знао сам како ће бити па некако успем да се убацим у ону прву, много већу групу и пролетим до павиљона са мање батина него што су добили остали „двумоторци“. Кажем, са мање батина, а то „мање“ је било укратко речено: отечен, крвавих уста и главе, разбијене вилице, избијених зуба. Као и друге који су много крварили, скинули су нас голе и наглавачке двојица умуљавали у буре са водом. Мислио сам да је крај живота. Али опет жив, модар, изубијан, потпуно го, са само обућом на ногама допељам до једног ћошка у бараци да мало предахнем. Кад су убацили и последњег „једномоторца“ уђе у бараку крволочни иследник Драга Обрадовић – Босанац са још двојицом кажњеника, мојих старих знанаца са првог робијања: Јоцом Шеваљевић и неким Еканом – муслиманом из Сарајева. Прозивају само мене, видели, ваљда да ме нема међу колегама „двумоторцима“. Ја рескирам и ћутим. Почеше да изводе једног по једног из нашег одељења, траже мене. Ја задњи, пошто сам први ушао. Када ме угледаше у исти глас повикаше: „То је тај!“ Настаде вика: „Строј! Строј! Строј!“ Ревидирци брзо направише кружни строј између павиљона 12 и 13. Специјално за мене строј од њих око две стотине. Бежиш у круг, не знаш куда али све по неком инстинкту, да примиш што мање удараца. Потпуно го, на ногама гумени опанци од ауто гума. Срећом има неких ревидираца који су успешно увежбали фол ударце па замахну, али неприметно укоче руку па рука само те дотакне. Видим у оном магновењу да појединцима теку сузе, али бију – себе спасавају. Но има и оних који ти наносе зло веће него што се од њих тражи. У оном трчању један од таквих примети да ми из уста тече крв, да су ми избијени зуби, па када год наиђем поред њега он ме поткачи одоздо под браду. Тако три пута и ја га „упознам“ који је по обући и у оној агонији решим да гледам само у обућу ревидираца који ме бију, да га лоцирам, и кад сам четврти пут дошао на ред код њега, скупим снагу и ударим га у стомак. Паднемо обојица, ја на једну, он на другу страну. Кад сам пао на онај шодер настала је таква туча, углавном ногама и неким камењем. Инстинктивно окренем лице на онај шодер. Одозго бију, да ме убију. Вероватно би тада био уморен да се није појавио затворски лекар доктор Никола Николић, Хрват који је био и у Јасеновцу, затворен од усташа. Престаде туча, он пипа за пулс и каже, лепо чујем: „Овај је готов.“ Ја се примирио. Они мене на трагач, као на носила, па право у болницу. Трагач кратак па ми глава виси на једну, а ноге на другу страну. Био сам сигуран да доктор хоће да ме спасе па решим да издржим, да спасем себе и њега. Донели ме у болницу, мисле да сам мртав. Ја лежим не

отварам очи, муве да ме поједу, ја трпим. Чекам читаву вечност да дође доктор Никола. Од толиких удараца и мука, ништа није лакше трпети уједе мува, а не смеш да се браниш. Долази доктор са неким лаворчићем и крпама. Обриса ми лице од крви, отворене ране ми посу са неким прашком, даде неку ињекцију. Шапуће ми полако на уво: „Драгиша, кад је дежурни лекар (тај и тај) понашај се као да сам ја, а кад је (тај и тај) прави се горе него што си.“

На жалост два пута је било више оних где сам морао да се правим грђи него што сам. Био сам 17 дана у болници. Долазим себи, зарастају ране, вилица, опорављам се. Једног дана каже доктор Никола да не може више да ме држи у болници, вели, да је велики притисак на њега да ме отпусти, по изричитом наређењу иследника Драге Обрадовића. Сутрадан ме враћају у павиљон. Тамо све сами ревидирци, дупло храњени од осталих да би боље могли да бију и муче нове и оне који неће да се „врате мајци партији.“

Исто вече испред мене неки „износе став“, руља доноси одлуку да ли је ревидирао или следују још батине и муке. Уствари ревидирци „гласају“ на миг иследника. Долазим и ја на ред – „износим свој непријатељски став.“ Почнем редом, опште генералије, рад у омладини, посао, враћам се на мобилизацију, на рат. Кад дођох до првог сусрета са Русима код Смедерева, чим изговорих прве речи наста граја: „Банда, шпијун, бојкот, бојкот, бојкот ...“ Бије руља само пуца, сад имају и по чему, био сам се у болници опоравио. На миг иследника ревидирци сви у бокс као мајмуни у кавез, а ја лежим крвав и изубијан.

Настављам даље „изношење става“, тишина док не дође оно о зецу у сремским виноградима, кад су ме Руси тражили да идем с њима на Берлин. Опет стоп! Опет оно: „Банда, шпијун, бојкот, бојкот...“ Опет Драго намигне, они престану.

Био сам тада равно 95 дана у бојкоту, а то ти је да свако у логору може да те бије, пљује, вређа на сваком кораку, а ти не смеш да га у очи погледаш, само да сагнеш главу и ћутке трпиш. Може се замислити како је када бојкотованог може сваки ревидирац, рецимо, да попиша кад год хоће, а то су често и радили, нас понижавали, а себе код иследника уздизали.

За време бојкота имао сам „шансу“ да у току 24 сата 4 часа будем „на миру“, на мокром бетону, доле испод бокса, горе три спрата. Доле је било ужасно тескобно, лежали смо на страну, добијали жуљеве и задебљања на куковима и раменима. Онда имаш смену од 4 сата „одавања поште“ кибле. Четири сата поред кибле сагнуте главе, не смеш да се исправиш. Ако се малко исправиш или пробаш да подигнеш главу дежурни је дужан да те ћушне за врат. Мени и једном Русу – Николи Шевћенку, доктору електротехнике, су гурали главе у кибле. После стајања у ставу мирно поред кибле идеш толико под бокс. Сутрадан устајемо пре звона, доносимо воду, око сто литара између себе – двојице бојкотованих. Хранили су нас ужасно, чувеном словеначком киселом репом и купусом. За доручак је била нека мутна вода која је изигравала као кафу, парче хлеба, тврдог да убијеш коња. После ручка ми бојкотовани радимо „друштвено користан рад“: носамо камење на једну страну па опет поново враћамо на исто место.

Онда је формиран такозвани „двомоторски строј“. То су биле посебне тортуре. Стално смо били под трагачем. То ти је оно као носила од две мотке и пар летава, на томе камење и то толико да једва носиш, а колико да душу не испустиш. Напред „двомоторац“, позади често ревидирац или кандидат за ревидирца који намерно сеца и гура ручке, оне мотке, да те бију под колена, да падаш. Ако је позади „чисти“ ревидирац онда је товар камена углавном на мојој

страни, а он се само држи за ручке да би те мучио. Исто тако и касела. У њима се носи малтер, слична мука као и трагач. Носили смо и „лабуда“. То је „трагач“ за шесторицу. Две мање бандере, по пет метара дугачке, преко њих даске, на даске буре са водом, нафтом или стенама, само да буде тешко. Ту нас тако распореде да једни носе више од других. Поставе тројицу малих на једној страни а тројицу високих на другој па тако они мали носе више. На пример, кад једног малог сарајлију Марка Чавку поставе на једној страни обавезно на другој поставе двометраша Радан Милана па тако јадан Чавка богу душу.

Руководиоци „двомоторног строја“ су посебна прича. По мом мишљењу су крволочнији од сваке дивље звери. На жалост обојица су били интелектуалци: Хајрудин Дрина из Сарајева и Никола Јелић из Црне Горе. Сваког могућег тренутка су по нама млатили летвама тако бездушно да ја мислим да то људски разум не може да схвати, да постоје такви монструми. Поред трагача, а нарочито „лабуда“, било је још вађење песка из мора са лопатама и дршком дугачком од 4 до 6 метара. Са таквим алатом из такве дубине је скоро немогуће успети. Ако из два-три цуга не успеш да извадиш једну лопату песка гурну те у ону воду и ако је била хладна. Било је случајева да се на мени суши одећа, ноге ми ухвати ватра, а ја ништа не осећам. Онда ношење цемента на коту 101 – чуку највишу на Голом отоку. Ту су градили неку кулу – осматрачницу. Носимо цак од 50 килограма узбрдо један и по километар. Ако спустиш следују батине. Дешавало се да цакови на леђима пуцају од зноја, па су оно ресто људи морали носити на стомаку.

Овако малтретирани људи су покушавали да се отарасе мука тако што су се бацали у понор или затркивали се и ударали главом у зид и тако скончавали свој бедни живот. Неки су, опет, да би спасли и такав живот сами себи ломили руке или ноге. Било је доста успешних и неуспелих покушаја самоубистава скакањем у морске таласе. Неки Станко Врзић из Бачке је сам себе направио богаљем, намерно сломио руку. Од нас 73 бојкотована „двомоторца“ у таквим мукама издржало је, како тако, нас пет или шест. Остали су се поубијали или отишли у болницу. Једног дана нареди управник Васко Булатовић да се расформира „двомоторни строј“ и баш тада, приликом последњег повратка са „друштвено корисног рада“ ја сам био решио да се убијем, тако што ћу да скочим у провалију коју смо звали код „Црвеног појаса“. Срећом са мном у строју је био мој кум из Београда Стева Павловић. Каже мени тада кум: „Куме, Драгиша, па зар ми нисмо јачи од њих.“ То ме одврати од плана самоубиства и дадне ми неке снаге. Када смо били поред трафостанице кум каже: „Ајде куме да ми сада запевамо “Марсељезу”. И тако ми, нас двојица, запевамо, а ови други кажњеници се крсте, гласно коментаришу да смо луди, јер је било незамисливо да неко има смелости да им пркоси. Док сам певао ја сам био у таквом психолошком стању, да сам имао осећај да сам див, а не човек. Толико сам добио нека крила. А можда је то било зато што сам био решен да се убијем па ми ово живота било као неки поклон. Нисам осећао да на леђима носим цак од 50 килограма брашна. У таквом расположењу смо те цакове, уместо да у магацину лепо спустимо на под, бацили тако да су пукли. Пукло било и нешто у нама. Јавила се жеља и потреба да не будеш оно што они хоће.

Опет „двомоторачки строј“ за нас двојицу. Срећом био је то и последњи. Од сутрашњег дана није га више било. Ипак према нама су и даље били наопаки све до скидања бојкота од 95 дана. Ја сам висок метар и осамдесет, а тада сам мерио 48 килограма, као авет. Моје здравствено стање је било такво да нисам

могао сам себе да носим. Дође тада, у таквој ситуацији, код мене до неке врсте оболења. Почну да ми се суше тестиси. Дијагноза доктора Грује Петровића била је, на жалост, тачна да нећу бити способан да имам децу. То ми је био најтежи тренутак у живот, тежи због тог сазнања, него све муке кроз које сам прошао. Ништа ми тада није вредело утеха да ми то неће реметити нормалан сексуални живот. Ко зна шта би тада било са мном, да ли би све то преживео да опет нисам имао среће: сретнем тих дана у логору студента ветерине Србу Поповића из Пожаревца. Кад је дознао да сам од Белановице, каже ми да је његов отац био учитељ у Босути. Каже мени Срба: „Слушај земљаче, ово што ћу ти сада рећи знамо само нас двојица и камен. Ја сам у могућности да ти спасем здравље или боље речено сам живот. Али, ако неко за ово сазна онда знај да ћемо обојица овде оставити кости. Пошто је он био студент ветерине постаљен је био за шефа неке врсте сточарске станице у логору. Имало је ту коза, ћурки, оваца, јаја... Све ми је остављао на скровито место: цигерице, јаја, ћуреће месо, овчије, а уз то и хлеба. Срећа ти је као и несрећа – никад не долази сама. Други земљак, Душко Радојичић из Горњег Милановца радио у итендатури па ми и он кришом малко дотурао хране. И ја ти се добро коварнем, поправим килажу, врати ми се живот. Ја сам и даље глумио тромост, па су људи мислили да отичем, да се надимам.

Некако тих дана, тачније 2. августа 1952-ге, на Илиндан, на Голи оток је стигао и Александар Ранковић-Лека. Пре тога све је било сређено, окречено, посуто хлором. Ми опрани, обучени, окупани... Са Ранковићем је био и Слободан Пенезић-Крцун, иду по кругу, обилазе. Кад су били поред кухиње, мислим да је Ранковић видео свог познаника из рата капетана Ковачевића од Краљева али се, по мом дубоком уверењу, пружио да га не види. Исто тако када су наилазили поред нашег павиљона хтео је да прође поред затвореника Душана Бикића, који је тада намерно узео нешто да једе, да би скренуо пажњу на себе. Иначе, тај Бикић је једно време био лични Брозов пратилац. Када су прошли, Крцун се поврати и каже: „Леко, ево га још један наш.“ Ранковић се врати и поздрави се са Бикићем, који је и даље седео јер је ручао. Каже Лека: „Зар си ти Бикићу још овде!“ а Бикић мртав хладан, онако преко хлеба узвраћа: „Пичка ти матерна, зар Ти не знаш, као, да сам ја још овде!“ Поцрвени Ранковић али се уздржа па онако ће Ти благо: „Де, де Бикане, спусти мало тон“. После мало тишине, прибра се Лека па каже: „Иди Бикане сместа у административни зграду, ја сам рекао то још неким људима па ћемо да разговарамо.“ На то ће њему Бикић: „Хуманије би било да нађете неке старе бродове па да нас на отвореном мору минирате него шта овако од нас радите“. Ранковићу је било очигледно непријатно, отишао је даље према другим баракама, а Бикан према административној згради.

Следећег јутра мој вод је био дежурни па смо ишли по доручак. Остали смо запањени: први пут видимо прави хлеб, нормалан и бео као сир, гајбице са мармеладом, слатка кафа. Ручак исто тако добар: пасуљ са ребрима, парадајз салата, чак и халва. За вечеру опет лепа кафа, мармелада и бели хлеб. Тај дан је била недеља. Саопштили су нам да даље неће бити политичких часова, да ћемо радити седам и по сати дневно, а остало време да проводимо по слободном нахођењу. И стварно већ сутрадан стиже и паприка, опет парадајз салата, неке магиње, почеше људи да долазе себи, повратише се. (Бикић је пуштен, ипак, тек 1945. Морао је да бежи у Италију, био је у групи „Видали“. Кад је осетио страх да ће га и ту пронаћи било је касно: трећи дан га нађу мртвог у хотелу.)

Промени се и иследник. Долази Милан Баста – Личанин. Био је обичај да се јављаш иследнику на рапорт. Све тако до августа 1953. Већ сам био завршио курс за завариваче. Једном тако сретнем иследника иде према мени. Ми треба да станемо на три метра, да погнемо главу да он прође. Ја све као да га нема. Он стаде: „Драгиша, јел’ ти видиш мене?“ Ја кажем да видим, а он ће: „Знаш ли ти како се треба понашати?“ Ја се повратим и питам њега: „А знате ли Ви иследниче да поштујете закон?“ Он се зачуди и пита ме, како то мислим, да ли он познаје закон. А ја као из рукава: „Ето, мени је већ пола године истекла казна, а ви ме и даље држите овде, а да ја не знам зашто је то тако.“ Он се мало замисли па каже: „Драгиша, ја са тобом први пут овако разговарам. Уствари ја сам дао позитивно мишљење за тебе, да те пуне кући, али имаш горе у Комисији неког који је задужен за твој случај, који се труди свим силама да овде останеш што дуже. Ја сам комуниста и ово што ти кажем то је истина, кунем ти се у моје две ћерке.“

Ипак останем до 29. новембра 1953. Тада пуне све нас који се нисмо вратили „мајци партији“. Долазимо један по један пред Комисију. Баста окренут према прозору, не окреће се. За столом седи један грмаљ. Мој досије пред њим, пита ме: „Јеси ли ти Драгиша Петровић из Козеља?“ Када одговорих потврдно, каже: „Па не изгледаш ми баш опасан како су ми те ови представили.“ Ја ћутим, слежем раменима, чекам „пресуду“. Када ме упита да ли знам зашто су ме позвали и када ја рекох да немам појма, да је све у њиховим рукама насмеши се па вели: „Звали смо те да ти честитамо. Од овог момента си слободан грађанин.“ Затим устаде, пружи ми руку и престави се: „Ја сам потпуковник Влајко Беговић.“ Окренете се и Баста и он ми честита. Налог је већ био написан да ми итендатура обезбеди одећу, обућу, карту до Београда и хиљаду динара.

* * *

Опет у Београду. Навикавам се на живот, није ни то лако, и у сну и на јави ти се све превиђа робијање, Голи оток. Прође више од једног месеца, уствари почетком јануара 1954. зову ме у Удбу. Иследник Драга Обрадовић, каже: „Мајмуне, доста је играња са нама, ти си ово потписао и мора ово да радиш што пише.“

Погледам оно пише моја изјава да ћу да сарађујем са Удбом. Видим то је онај папир што ми га је потурио „Пуле“ када сам полазио на Аутопут у Славонски Брод. Кад се мало повратих, кажем Обрадовићу: „Друже иследниче, све могу само то не могу.“ Смешка се он па онако цинично, претећи: „Моћи ћеш, моћи. Ми смо сломили и много веће птичице од тебе.“ Онда ми је натоварио неког новог иследника, Перу Атанацковића, родом из неког села код Пожаревца, који ме прогањао скоро сваки дан. Био сам већ запослен у „Минелу“ као један од најбољих заваривача у Србији у то време. Е, тај Атанацковић тако дође и у фабрику, не јавља ми се, само тако буде близу где ја радим, да га видим, да ми ломи живце. Разговара са другима, а не са мном. Ја одем у кафану, најчешће у „Тополу“ на Карабурми, он и тамо дође и седи, посматра ме. После кад ме саслушава пита ко ми је онај што ми прилазио, шта ме питао, шта сам ја њему рекао, ко ми је тај и тај што је седео са мном, о чему смо причали кад смо пили пиво итд.

Позивања у Удбу су се касније мало проредила, али и даље су од мене упорно тражили оно што пише на фамозном папиру, који сам у суштини несмотрено потписао. Али ко зна: да то тада нисам потписао да ли би преживео

све оне касније дане. Било како било, ја сам се опирао, кидао живце себи и њима у Удби, месецима па и годинама.

Све тако већ ушло у рутину и навику до пред Конференцију несврстаних у Београду 1. септембра 1961. године. Поново ме ухапсе. Разлог, кажу што сам негде у неком друштву рекао да је Броз на сафарију у Африци потрошио толико пара да је могло да се направи десет фабрика и запосли неколико хиљада људи, да је Тито белосветски мангуп, и све што ради уперено је против српства. Знао сам да морам нешто да признам, па кажем да сам читајући заједничку изјаву председника Тита и Пакистанског председника Кана у којој стоји да су им гледишта по свим питањима идентична, рекао: ако је тако онда је и Броз исто што и Кан председник најреакционарније земље на свету.

Опет самица, три спрата под земљом, у Бачванској. Саслушавао ме и Јова Мрвош. Оптуживали су ме и за неке ствари које уопште нису биле у току. На пример да сам после гледања филма у Руском дому „Срце пева“, разговарајући са двојцом, који су ме и намамили да идемо у тај биоскоп, Александром Петровићем и неким Миливојем, не сећам се презимена, давао главне коментаре филма, све од изласка из сале па до Ботаничке баште. А сећам се падала је киша, ја сам био под јаким утиском филма и скоро да нисам ништа ни говорио, углавном су њих двојица коментарисали и величали филм и давали политичке оцене. Да сам, наводно, коментаришући филм све најгоре говорио о Брозу и сл. Онда „признам“ и оно што су већ знали, оно за сафари и Абдулаха Кана, председника Пакистана, па још додам, као у шали, да је Броз имао 16 жена и 17-оро деце, па ако они не смеју то Титу да кажу шта ја као мали човек мислим, онда да ми омогуће да му ја кажем.

На појединим саслушањима је присуствовао и истражни судија, који је увек ћутао и слушао, мене и иследника. После једне такве „сесије“ иследник ми прети да ми спремају најмање казну од осам година. Био сам већ 50 дана у затвору и кад је требало да се одлучи да ли да идем на суд истражни судија предложи да позову на суочење Ацу Петровића, да потврди да су његове изјаве тачне. На суочењу Аца је почео да прича нешто о његовом социјалном положају и личним проблемима. Каже му истражни судија: „Човече, нас овде не занима твој социјални проблем већ Драгишин случај. Је ли он говорио оно што пише да си ти као сведок у Удби рекао или није?“ Ја чекам шта ће овај да каже, од његове речи зависи шта даље, да ли живот или нове муке. Аца одговори као из топа да није ништа од тога тачно, да ја нисам говорио то и то што ме терете. После ми каже истражни: „Петровићу, све ти је крив овај што стоји ове поред нас, и који ти се правио да ти је пријатељ. Имаш право да нас тужиш, да Ти се све ово исплати, имаш право на плату за два месеца и плус пребачај од 25 посто, као и 20 дана опоравка у бањи.“ Хтео сам тада свашта да им кажем, али се уздржим, живот ме ипак научио памети, знао сам да шут не може са рогатим, па прихватим да не тужим државу већ да се намиримо како су предложили – две плате, пребачај и Соко Бању 20 дана.

Чим сам се вратио из бање и почео да радим, мало, мало па ме окружише неки цинкароши, али сада већ ситније рибе, обични доушници, само да ми ставе на знање да ме неће оставити на миру. Више пута су ме позивали у Удбу општине Палилула у Далматинској улици и то углавном ноћу, у поноћ, малте не само да ме виде и да ја њих не заборавим. Седим тако у ходнику Удбе и до три-четири сата ујутру, а неко наиђе и каже: „Ене, ти још седиш овде, иди кући.“ Знали су често да ми јасно ставе на знање да сам стављен на списак за

ликвидацију у неком ванредном стању. Уверио сам се да не лажу код задњег војног распореда. Пише ми у војној књижици (буквици) да сам „специјалиста свих јединица“. Добијем у ратном распореду неку Војну пошту у Београду која уопште не постоји. Мој један пријатељ из Општине Стари град ми у поверењу каже да је та „ВП“ уствари логор у коме треба сви сумњиви у неким околностима да се изољују или чак ликвидирају.

У таквим околностима одем и у пензију 1983. године. Вратим се у Козељ код оца и мајке. Писмен, пун елана да помогнем својим сељацима да се нешто лепо и корисно уради у Козељу: путеви, телефони, мостићи на реци. Умео сам добро да причам, али и примером да покажем, па ме сељаци, рачунајући да сам као пензионер слободнији што се времена тиче, изаберу за председника Месне заједнице. Секретар је био Живорад Илић. У Љигу настане општа фрка. Зар нису имали Козељци кога другог него мене да изаберу. Позову Живорада у Љиг и наложе му да ме убеди да дам оставку. Нисам хтео да Илићу и мојим сељацима правим проблеме, да делим село, имало је и појединаца који нису били вољни што сам ја председник, па решим да попустим. Дам оставку. Морам искрено да кажем, на велику жалост многих, скоро свих сељана Козеља. Тако ти је то кад се за човеком вуче реп, а мислио сам све најбоље како себи тако и мом селу.

Но, двомоторац остаје двомоторац, изгледа за цео живот брекћу негде у теби и око тебе „два живота!“